

Prof. Dr. S. Mete Ünügür'ün Anısına

YAYIN BİRİMİ

ms
MİLLİ SARAYLAR

TBMM MİLLİ SARAYLAR DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINI
İSTANBUL 2004

TBMM MİLLÎ SARAYLAR DAİRE BAŞKANLIĞI adına yayınlayan
Milli Saraylar Daire Başkanı **Dr. Cemal Öztaş**

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Metin Sözen

Prof. Dr. İskender Pala

Mehmet Akif Işık

Mehmet Kadri Sayılğan

Feyzullah Özcan

SANAT YÖNETMENİ

Aydan Gürün

EDİTÖR

Ömer Faruk Şerifoğlu

Dr. Hakan Gülsün

GRAFİK TASARIM

Esin Öncü

TASHİH

Yaşar Yılmaz

Demet Kesal

Muhittin Uluca

FOTOĞRAFLAR

Fikret Yıldız

Suat Alkan

Hadiye Cangökçe

Cem Çetin

Önder Yılmaz

TBMM Milli Saraylar Dia Arşivi

RENK AYRIMI VE FİLM

Ahsen Reproduction - Ankara

BASKI

TBMM Basımevi - Ankara

KAPAK 691 desen numaralı saf ipek Hereke kumaşı.

ÖN KAPAK İÇİ Hasbahçe'den Kuşulu Havuz ve Dolmabahçe Sarayı Selamlık Cephesi

ARKA KAPAK İÇİ Beylerbeyi Sarayı Harem Bahçesi'nde kafeterya

İçindekiler

Yeniden Bir Başlangıç	5	Bülent Arınc
Osmanlı İmparatorluğu'nda Veraset Usulü ve Veliâhdlık Kavramı	14	Candan Sezgin
Edirne Sarayı	27	Yaşar Yılmaz
Parlamento Tarihimiz Açısından İlginç Bir Dönem ya da Beşiktaş Sarayı'ndan Bab-ı Ali'ye	41	Hakan B. Gülsün
Dolmabahçe Sarayı ve Meşkhane Üzerine Görüşler	49	Şule Yum
Müzecilik Tarihinde Önemli Bir İsim: Mehmet Yusuf Akyurt ve Dolmabahçe Sarayı'nda Bir Sergi	57	Gülşen Sevinç Kaya - Ayşe Fazlıoğlu
Hereke Kumaş Motifleri ve Desen Araştırmaları	73	Ayça Özer Demirli
Dolmabahçe Sarayı Harem Dairelerinin Mekan Fonksiyonları Açısından Değerlendirilmesi	83	Güller Karahüseyin - Pelin Aykut Saçaklı

Yeniden Bir Başlangıç

1925 yılından bu yana, Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayı başta olmak üzere, tarihi değerlerimiz kademeli olarak Meclisimizin bünyesine geçmiştir. Kültürel değerlerimizin Meclisin korumasına girmesinin altında yatan felsefe, Gazi Mustafa Kemal'in milli iradeyi öne çıkartan hassasiyetiydi.

Meclisimiz de bu hassasiyeti bilinçli bir şekilde sürdürmeye çalışıyor.

Tarihi binaları ayakta tutmak, sürekli koruma ve restorasyonu gerektirir. Doğanın ısı, ışık, ses, nem ve biyolojik etkilerine karşı direnmek öyle sanıldığı gibi kolay değildir. Müzecilik ve tarihi eserleri korumak, artık bir bilim haline gelecek kadar gelişerek önem kazanmıştır. Korumaya yönelik her işlem, öncesinde uzun ve titiz bir araştırmayı gerektirmektedir.

TBMM, sorumluluğunu üstlendiği bu büyük tarihi mirası kararlılıkla korumak ve nesiller boyu yaşatmak amacıyla sürdürdüğü çalışmalarına ivme kazandırmak için, 1 Eylül 2003 tarihinde, Milli Saraylarda yeniden yapılanma ve düzenleme çalışmalarını bir milat ilan etmişti. O tarihten bu yana Milli Saraylarda ciddi bir atılım ve gelişme kaydettik.

Elinizdeki bu dergi Milli Saraylarda yaptığımız atılım adımlarından biridir. İlk sayısı 1999 yılında çıkan ve bir daha yayınlanmayan MS dergisi, 5 yıl aradan sonra daha da geliştirilerek yeniden kültür hayatımıza katılıyor.

Bu dergiyi yayınlamaktaki amacımız, kültür değerlerimize dair önemli birikimleri, tecrübeleri ve tarihi mirası kamuoyu ile paylaşmaktır. Böylece bilim, sanat, kültür dünyamızla fikirlerimizi paylaşmak ve ortak tarihi sorumluluğumuza katkıda bulunmak arzusundayız.

MS dergisinin yayın hayatına yeniden başlaması vesilesiyle, başta Milli Saraylar Daire Başkanı Dr. Cemal Öztaş olmak üzere emeği geçen tüm arkadaşlarımı kutluyor, dergimizin hayırlı olmasını diliyorum.

Bülent ARINÇ
TBMM Başkanı

Haberler... Haberler... Haberler... Haberler... Haberler...

İç Hazine Binası'nda Saat Müzesi

Dolmabahçe Sarayı'nda çeşitli mekan ve koşullarda dağınık halde sergilenen 193 adet tarihi saat, Milli Saraylar Saat Restorasyon Atölyesi'nde konunun uzmanları tarafından düzenli olarak bakımı yapılmakta ve restore edilmektedir. Bir süre önce, Osmanlı döneminde Sultanların değerli eşyalarının saklandığı İç Hazine Binası restore edilerek "Saat Müzesi"ne dönüştürüldü ve bu saatlerden 63 adeti bir arada sergilenmeye başlandı.

26 Eylül 2003 tarihinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve TBMM Başkanı Bülent Arınç'ın açtığı Saat Müzesi'nde, 18. ve 19. yüzyıla tarihlendirilen büyük çoğunluğu Fransız ve İngiliz yapımı olan saatlerin yanısıra Osmanlı ustalarının yaptığı eşsiz saatler de sergileniyor. Osmanlı saatlerine ayrılmış bulunan mekanda ömürleri boyunca bir yada iki saat yapmış olan Mevlevi saatçilerden Eflaki Dede, Mehmet Şükrü ve Mehmet Muhsin'in yaptıkları iskelet saatler farklı yapıları ile dikkat çekiyor.

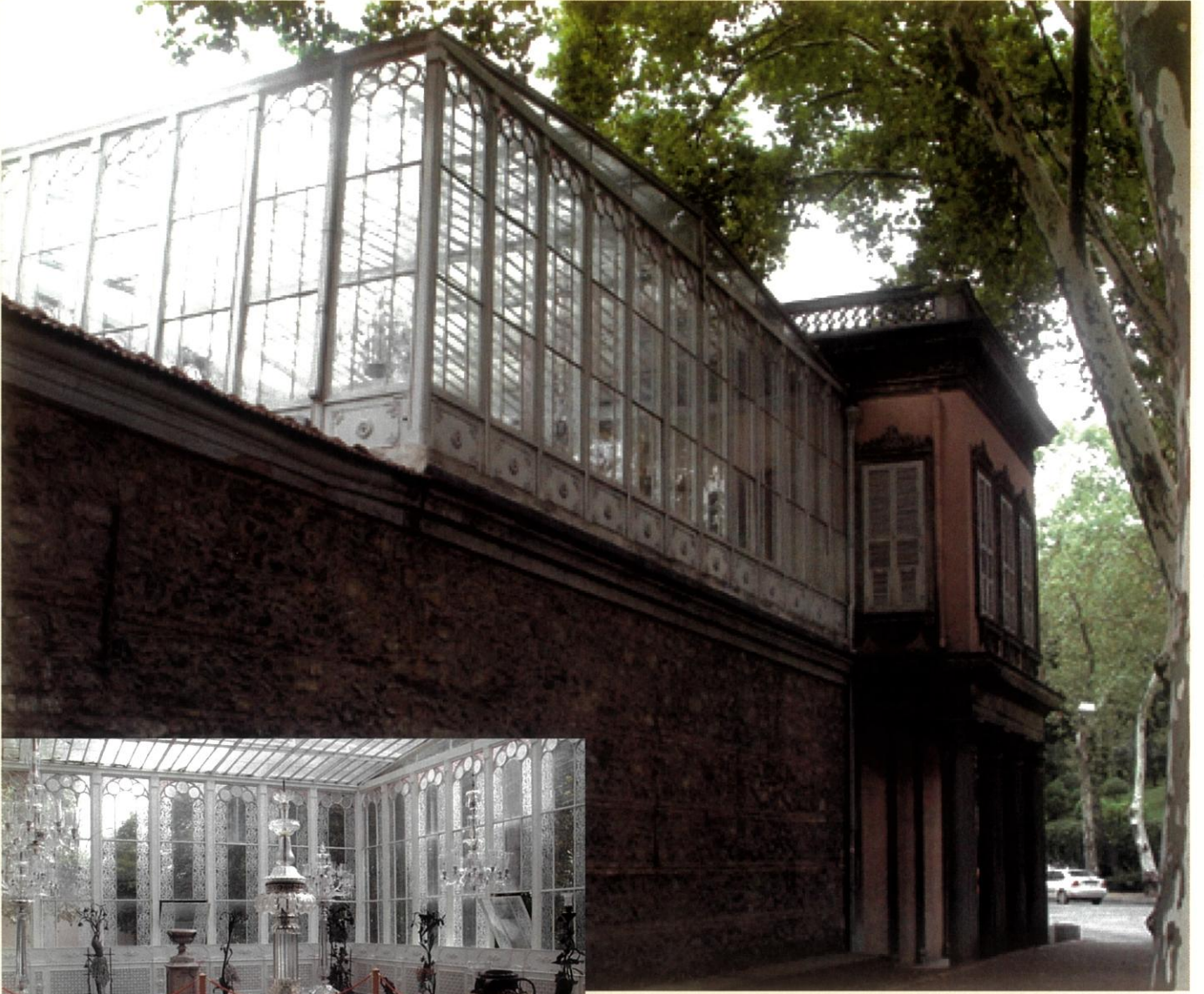

Cumhurbaşkanı

Ahmet Necdet Sezer'in jesti

Cumhuriyetimizin ilk yıllarında Dolmabahçe Sarayı'ndan Çankaya Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne gönderilen ziyafet takımları, karşılıklı girişimler sonucu Şubat 2003 tarihinde Milli Saraylar Daire Başkanlığı'na iade edildi. Osmanlı sarayından sonra Cumhurbaşkanlığı köşkünde devlet konuklarının ağırlandığında kullanılan porselenler, kristaller ve sofrta gümüşlerinden oluşan 7947 parçalık bu değerli koleksiyondan seçilen parçalar ziyafet takımlarının özgün vitrinleri içinde teşhir ediliyor. Dolmabahçe Sarayı'nın 87 numaralı odasında sergilenmekte olan eserler Selamlık gezisi kapsamında görülebilir.

Camlı Köşk yeniden açıldı

Dolmabahçe Sarayı'nın ilgiye değer yapılarından biri olan Camlı Köşk yeniden ziyarete açıldı. Osmanlı geleneksel saray mimarlığı içinde Alay Köşkü geleneğini sürdüren simgesel bir yapı olan Camlı Köşk, Dolmabahçe Caddesi'ne bakan bir salon ve buna bağlı ortası havuzlu bir camlı seradan oluşmaktadır. Kuş motifleriyle süslü porselen şömineler, kristal kasalı Gaveau piyano ve sera kısmında bulunan hayvan figürlü aydınlatma elemanları koleksiyonu Camlı Köşk'ü görülmeye değer kılan unsurlar. Uzun bir restorasyon sürecinden sonra açılan Camlı Köşk, Dolmabahçe Sarayı gişelerinden alınan ayrı biletle geziliyor. Camlı Köşk'ü ana saray yapısına bağlayan koridorlarda yer alan Saray Süslemesinde Kuş Sergisi ve Abdülmecid Efendi'nin resimlerinden oluşan sergi de bu bilet kapsamında görülebilir.

Abdülmecid Efendi Kitaplığı ve resim sergisi

TBMM Millî Saraylar Daire Başkanlığı'na bağlı saray ve köşklereki koruma, onarım ve tanıtım amaçlı çalışmalar sürüyor. Uzun bir süreden beri restorasyonu ve sayımı yapılan Dolmabahçe Sarayı Abdülmecid Efendi Kitaplığı, ressam da olan Abdülmecid Efendi'nin tablo ve eskizlerinden oluşan sergi ile birlikte 26 Ocak 2004'te TBMM Başkanı Bülent Arınç, İstanbul Valisi Muammer Güler ve Abdülmecid Efendi'nin torunu Neslişah Sultan'ın da katılımıyla açıldı.

Sultan Abdülaziz'in oğlu olan Abdülmecid Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son vâlihtî ve son halifesiydi. Sanata ve kültürel çalışmalara verdiği önem ve eserleriyle tanınan Abdülmecid Efendi, halife sıfatıyla geldiği Dolmabahçe Sarayı'na kitaplık ve arşivini de getirmiş ve Saray'ın üst katında daha sonra kendi adıyla anılacak olan kütüphaneyi oluşturmuştu.

Kütüphanede, felsefe, psikoloji, din, istatistik, iktisat, politika, hukuk, askerlik, eğitim, sosyoloji, dil bilimi, matematik, fizik, kimya, biyoloji, antropoloji, zooloji, tıp, mühendislik, ziraat, güzel sanatlar, mimarlık, müzik, spor, edebiyat, tarih ve coğrafya gibi alanlarda 10.348 adet kitap ve dergiden oluşan geniş ve zengin bir koleksiyon bulunuyor.

Mabeyn-i Hümayûn ile Camlı Köşk'ü birleştiren koridorda açılan Abdülmecid Efendi'nin eserlerinden oluşan sergide, 30 kadar tablonun yanısıra eskizleri, resim yaparken kullandığı araç ve gereçler de yer alıyor.

Saray Süslemesinde Kuş Sergisi

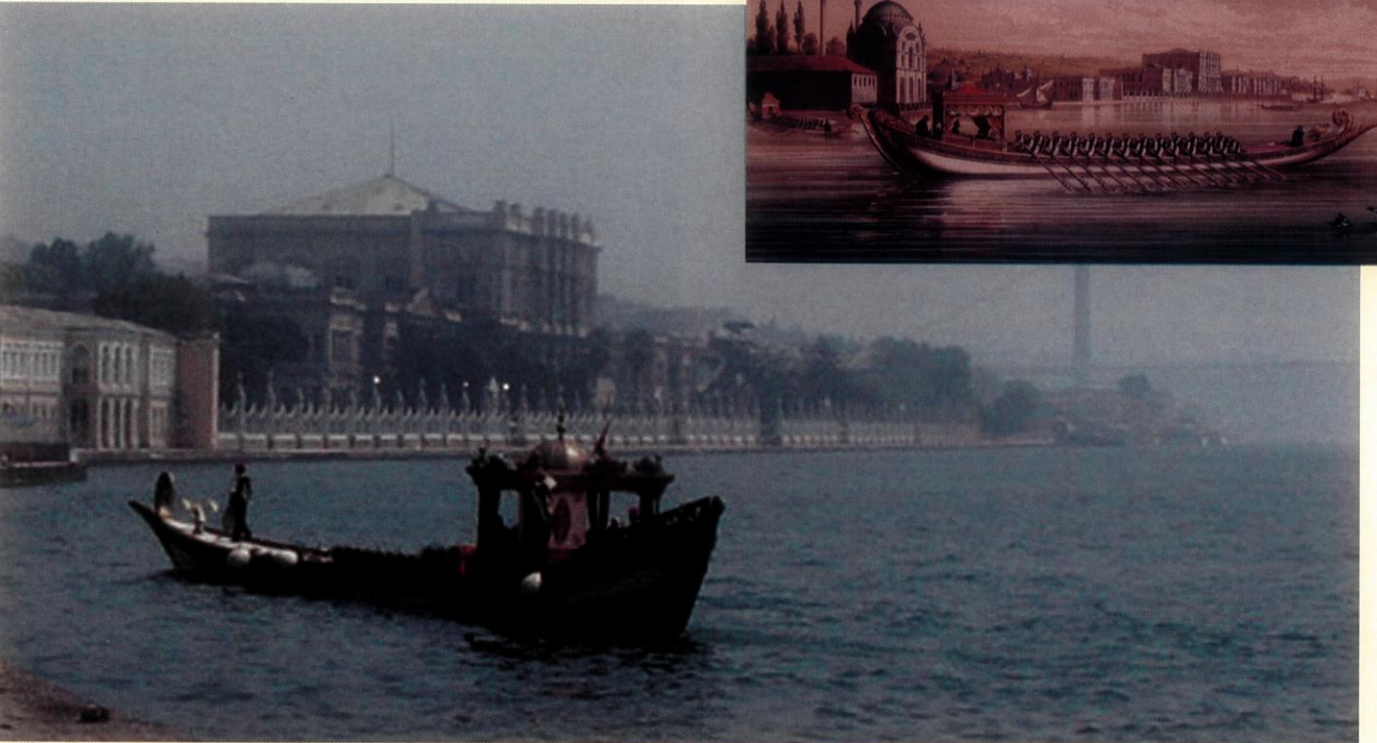
Dolmabahçe Sarayı Mabeyn-i Hümayûn'u ile Camlı Köşk'ü bağlayan koridorun alt katında Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan çeşitli objeler ve mimari süslemelerden alınan kuş figürlerinin fotoğrafları, gözden kaçan bir ayrıntıyı izleyiciyle buluşturuyor. Sergide ayrıca saray kuşlğundan seçilmiş kafeslere de yer verildi. Sergi Osmanlı yaşamının kültürel boyutunu izleyicilerin gözleri önüne sunuyor.

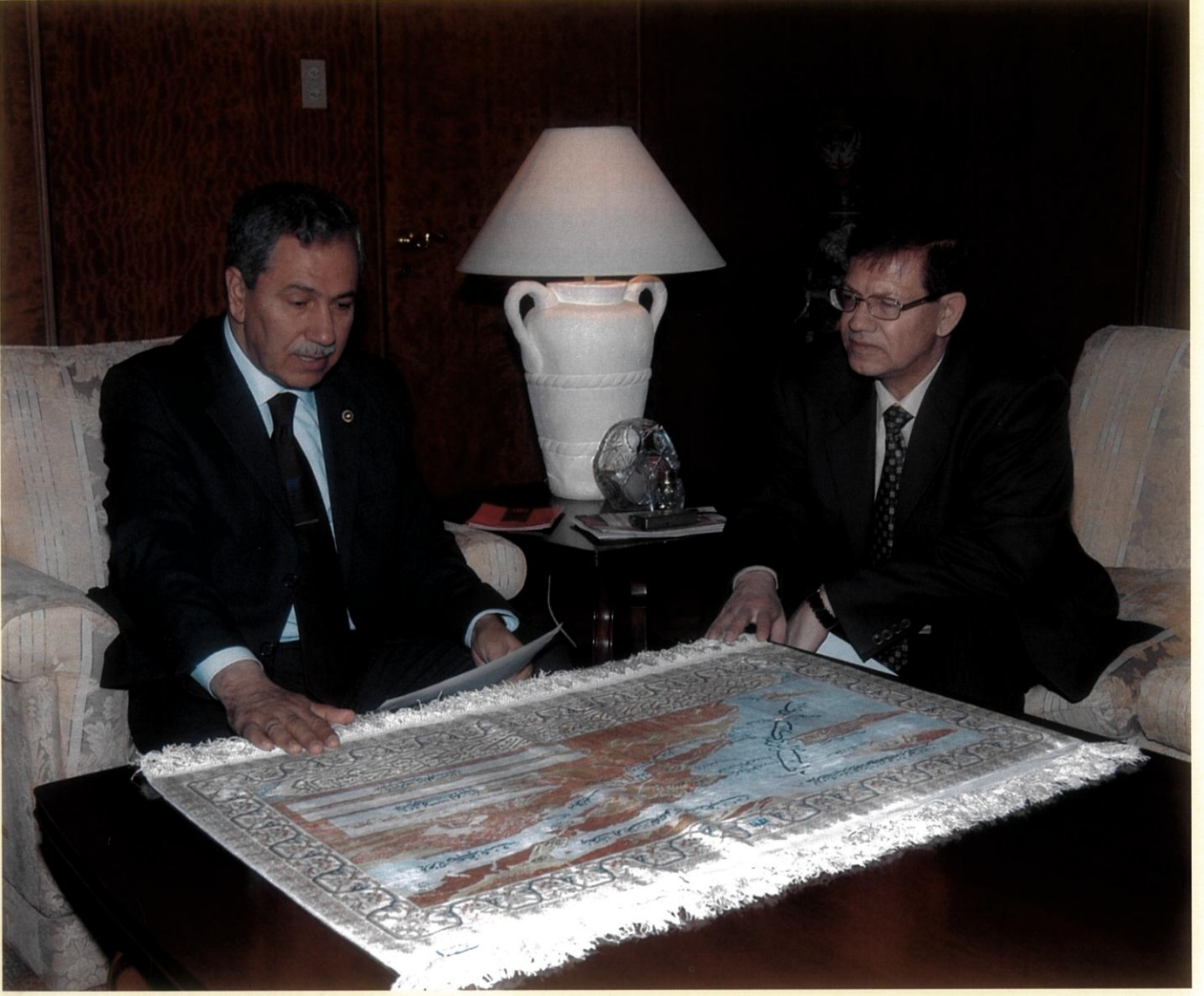

Boğaziçi'nde yeni kuşak Sultan Kayıkları

Osmanlı padişahlarının gözde eğlencelerinden olan Boğaziçi gezileri, günümüz gezginleri için yeniden yapılmaya başlandı. Bu amaçla yapılan padişah kayıklarının benzerleri, Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayları arasında yolcu taşımaya başladılar. Pazartesi ve Perşembe günleri dışında özel bilet alınarak yapılan bu gezi programında Dolmabahçe Sarayı gezisinin ardından saat 11.30'da Beylerbeyi Sarayı'na hareket ediliyor. Beylerbeyi Sarayı gezildikten sonra konuklar Sultan kayıkları ile Dolmabahçe rıhtımına geri getiriliyor.

Milli Saraylar Daire Başkanlığı ile Sultan Kayıkları Ltd. Şti. arasında imzalanan bir protokol ile uygulamaya konulan tur programına daha sonra Küçüksu Kasrı da dahil edilecek.

Suriye Cumhurbaşkanı Beşar Esad'a anlamlı armağan

TBMM Başkanı Bülent Arınç, 7-10 Nisan günleri resmi bir ziyaret için gittiği Suriye'de, Cumhurbaşkanı Beşar Esad'a Çanakkale haritasının işlendiği ipek bir Hereke halısı armağan etti. 1918 yılında Çanakkale Savaşı'nın kazanılması üzerine Suriyeli kadınlar tarafından Sultan Mehmed Reşad'a armağan edilen halı örnek alınarak Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası'na yaptırılan halının orijinali halen Dolmabahçe Sarayı'nda 47 numaralı Müzik Odası'nda sergilenmektedir.

Çanakkale Zaferi'nin kazanılmasından duyulan sevinci göstermek isteyen Suriyeli Hayırsever Kadınlar Cemiyeti tarafından dokunmuş ve dönemin padişahı Sultan V. Mehmed Reşad'a hediye edilmiş olan halı Suriye ile ortak tarihi geçmişimizin hatırasını yaşatmaktadır.

Çanakkale ve civarının haritasının resmedildiği 98.5 x 147 cm. boyutlarındaki ipek halı cm²'de 72 düğüm sıklıkla dokunmuştur. Halı üzerindeki kitabede "Zat-ı şevketi simat-ı hazret-i hilafet penahiy yedi Suriye nisvan-i umur-i hayriyye cemiyeti'nin hediye-i şükranıyesidir. sene 1334" günümüz Türkçesi ile: *Şevket ve azamet sahibi Hilafetin koruyucusu olan zatı devletlerine Suriye hayır işleri eliyle kadınlar cemiyetinin hediyesidir. Sene 1334 yazısı bulunmaktadır.*

Halının sol üst bölümünde yer alan yazıda *5 mart sene 1331 Çanakkale müzafferiyeti*; sağdaki yazıda ise *muarız körfezi* yazısı okunmaktadır. Tüm ada ve deniz adlarının verildiği 32 yer adının yazılı olduğu halıda birbiri ile son derece uyumlu renkler kullanılmış ve tüm ada, dağ ve diğer yüzey şekilleri başarılı ve gerçekçi biçimde ince bir işçilik ile verilmiştir.

Kitaplık... Kitaplık... Kitaplık... Kitaplık... Kitaplık...

Bestekâr Milletvekilleri
TBMM Kültür, Sanat ve
Yayın Kurulu, 32 s.

Bestekâr vekillerimiz

TBMM Başkanlığı'nın, 23 Nisan etkinlikleri çerçevesinde hazırladığı müzik albümde, Meclis-i Mebusan'dan TBMM'ye kadar geçen zaman içerisinde halkı temsil etmiş ama aynı zamanda bestekâr olan milletvekillerinin eserleri bir araya toplandı. 'Bestekâr Milletvekilleri' adını taşıyan albüm bir kitapçıkla birlikte satışa sunuldu.

Kitapçıkta, albümde yer alan eser sahibi milletvekilleri ve eserleri Türkçe-İngilizce olarak tanıtılıyor. Meclis adına hazırlanan albümde, 17 milletvekilinden 17 eser bulunuyor: Zülfü Livaneli'nin "Belalım", Yılmaz Karakoyunlu'nun "Cemreler Bir Bir Düşer Rüya Hep Aynı Kalır", Mustafa Kul'un "Munzur Dağı", İbrahim Yavuz Bildik'in "Vazgeçemem, Arif Sağ'ın "Dağlar", Samih Rifat'ın "Ezelden Aşıkım Ben Muhammed Mustafa'ya", Manyasizade Refik Bey'in "Zevkin Neyse Söyle Hicap Eyleme Benden", Hasan-Âli Yücel'in "Sen Bezmimize Geldiğin Akşam Seher Olmaz", Osman Şevki Uludağ'ın "Bir Elem Rüzgarı Gülşenlere Hicran Saldı", Güneş Müftüoğlu'nun "Yeşil Yeşil Gözlerini Gözlerinden İstedim", Muhittin Akyüz'ün "Gidelim Semt-i Fener'e Gece Gündüz Çakalım", Şükrü Şenozan'ın "Gözlerinden İçti Gönlüm Neş'eyi", Rüştü Şardağ'ın "Bu Kadar Yürekten Çağırma Beni", Necip Mirkelamoğlu'nun "Gül Ağacı Değilem Her Gelene Eğilem", Ahmet Rasim'in "Benim Sen Nemsin Ey Dilber", Yılmaz Öztuna'nın "Ferahnumâ Peşrevi", Kazım Karabekir'in "Türk Yılmaz Marşı".

Albüme sunuş yazısı yazan Meclis Başkanı Bülent Arınç, siyasetin ciddi, tekdüze ve soğuk bir çehreye sahip olduğunu hatırlatarak, şunları kaydetti: 'Türkiye'nin sahip olduğu önem ve nicelikte, adını literatüre yazdıracak çapta 'parlamento mensubu besteci' olgusu, çok sık rastlanan bir durum değildir.

Bu farklılığın, ülkemizin kültürel varlığı olduğu kadar, Türkiye'nin uluslararası fotoğrafı adına da çok özel bir enstantaneyi oluşturduğundan kuşku yoktur.'

Prodüktörlüğünü Akustik Yapım'dan Metin Gım, sanat yönetmenliğini ise Kaf Müzik'ten Mehmet Güntekin'in yaptığı albümdeki eserler, TRT sanatçısı Melihat Gülses ve Devlet Türk Müziği Topluluğu Sanatçıları Mehmet Güntekin, Gül Yazıcı ve İlhan Yazıcı tarafından seslendirilmiş.

Soruları ve cevaplarıyla parlamentomuz

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çalışmalarını yerinde inceleyen, parlamenter sistemlerin tarihsel ve kuramsal gelişmelerini yakından bilen iki uzman; TBMM Genel Sekreteri Av. Rauf Bozkurt ve TBMM Kanunlar ve Kararlar Müdür Yardımcısı Dr. Şeref İba'nın birlikte hazırladıkları kitap, "Türk parlamento hukukuna giriş" niteliğinde tasarlanmış.

Kavram tanımları ve süreç açıklamalarının yanı sıra tarihsel gelişmelerin, diğer ülkelerdeki uygulamaların, yasal düzenleme ve değişikliklerin akademik bir yaklaşımla ve anlaşılır bir dille kaleme alındığı, konunun uzmanlarının dışında, milletvekilleri ve vatandaşların da kolaylıkla yararlanabileceği, soru-cevap biçiminde hazırlanmış, TBMM hakkında kapsamlı bir yaygın olan kitapta ek olarak TBMM İktüzüğü'ne de yer verilmiş.

100 Soruda Parlamento
Rauf Bozkurt - Şeref İba,
Nobel Yayın-Dağıtım,
303 s.

İlk Meclis'in geleceğe bakışı

1921'de Eskişehir-Kütahya savaşlarının kaybedilmesi üzerine son derece kritik bir durum çıkmış, Ankara'da derin bir sarsıntıya yol açmış, hatta meclisin daha güvenli bir yer olan Kayseri'ye nakli gündeme gelmiştir. Bu sırada Birinci Büyük Millet Meclisi'nde yazı işleri müdürü olarak çalışan (sonraki dönemlerde Tunceli ve Bingöl milletvekili olan) Necmettin Sahir Bey (Sılan) milletvekillerine tek soruluk bir anket gönderir: "Kazanılacak olan milli istiklal mücahedemizin feyizdâr ve semeredâr olması neye mütavakkıftır". Tarih Vakfı Bilgi- Belge Merkezi'nde korunan, 1921 sonbaharından 1922 sonbaharına uzanan bir süreçte 315 milletvekilinin cevaplandığı anket sonuçları, bu kitapla ilk kez günışığına çıkarılıyor. 1920'li yılların hemen başında siyasal ve toplumsal bir dönüşüm geçiren Türkiye'nin yönetici kadrolarının geleceğin Türkiye'sine bakışlarını yansıtan kitap yakın tarihimizin anlaşılmasında önemli bir yer tutacaktır. Kitapta 315 milletvekilinin cevabı hem orijinal hem de sadeleştirilmiş biçimiyle sunulduğu gibi, herbirinin birer portresine ve yaşam öykülerine de yer verilmiştir.

Osmanlı hayırseverliğinin boyutları

Hayırseverlik, Osmanlı siyasal ve toplumsal kültürünün önemli bileşenlerinden biridir. Tarihçi Amy Singer, sanıldığından çok daha karmaşık ve boyutlu olan bu kavramı, Kudüs Haseki Sultan İmaret'i üzerinden uygulamadaki gerçeklikleriyle birlikte inceliyor. Osmanlı hayırseverlik kültürünün özgün bir ürünü olan imaret kurumuna çok farklı açılardan yaklaşan ve kapsamlı ve eleştirel bir çerçeveye yerleştiren yazar, Osmanlı'daki meşruiyet mekanizmaları, dini inancın toplumsal davranışlardaki etkisi, kadınların iktidar ilişkilerindeki rolü, merkezi iktidarla taşra ilişkileri, yiyeceğin toplumsal tarihi gibi alanlarda oldukça ilginç tespitlerde bulunuyor.

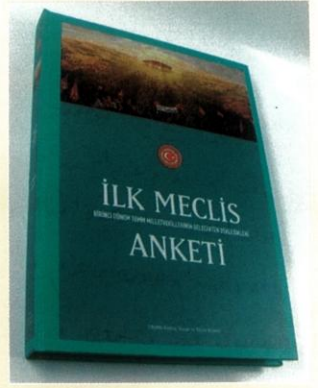
Osmanlı'nın son yüzyılında merasimler

Osmanlı merasimleri bütün merasimler gibi simgelerden meydana geliyor ve bu simgeler aracılığıyla halka iktidar hakkında mesajlar veriliyordu. Merasimler, her yerde olduğu gibi, devletin kendini tanımlama ve ifade etme yollarından biridir.

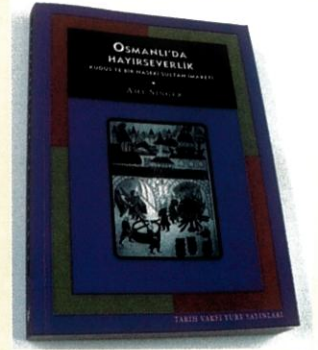
Cuma selamlığı Osmanlı devlet geleneği içinde en renkli merasimlerden biridir. Yıldız'da, Abdülhamid'in camiye gitmek üzere geçeceği kısa yola maiyet-i seniye tüfekçi bölüğü ile Plevne taburunun yanı sıra kırmızı işlemeli mavi cepkenli, kırmızı potur ve fes üzerine dolanmış yeşil-mavi sarılarıyla Yemen, Hicaz, Bağdad ve Trabluslu Araplardan oluşan sarıklı zuhaf alayı, ayrıca Arnavutluk'ta yaşayan Gegalardan oluşan fesli zuhaf alayı dizilirdi. Selamlığı seyre gelen Harem hanımlarının kupa arabaları, ricalin gösterişli giysileri, yaver-i ekremler, paşalar, vekiller, şehzadeler bu rengârenk merasimi seyre gelen yabancı misafirleri de çok etkiliyordu kuşkusuz.

Sultan, töreni izleyenlere göre "ecdadının usulünü ihya buyurmuştur." Amaç da bunu dedirtmektir zaten. "Eski sultanlar gibi" olmak, Abdülhamid'in törenin gerçekliğinden ve bu dünyaya ait olmaktan sıyrılıp efsanevi bir karaktere bürünmesine yardımcı olur; böylelikle sultan, seyircilerin gözünde bir tür meşruiyet kazanmaktadır.

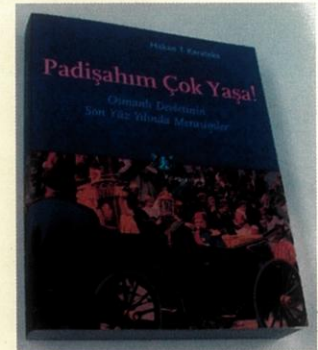
Halen, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Uygarlıkları bölümünde ders veren yazar Hakan Karateke, doktora tezi olan çalışmasında Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda düzenlediği merasimler aracılığıyla, modernleşmenin imparatorluğa yansımalarını inceliyor, saray ile devletin zihniyetindeki değişikliklere farklı bakış açıları getiriyor.

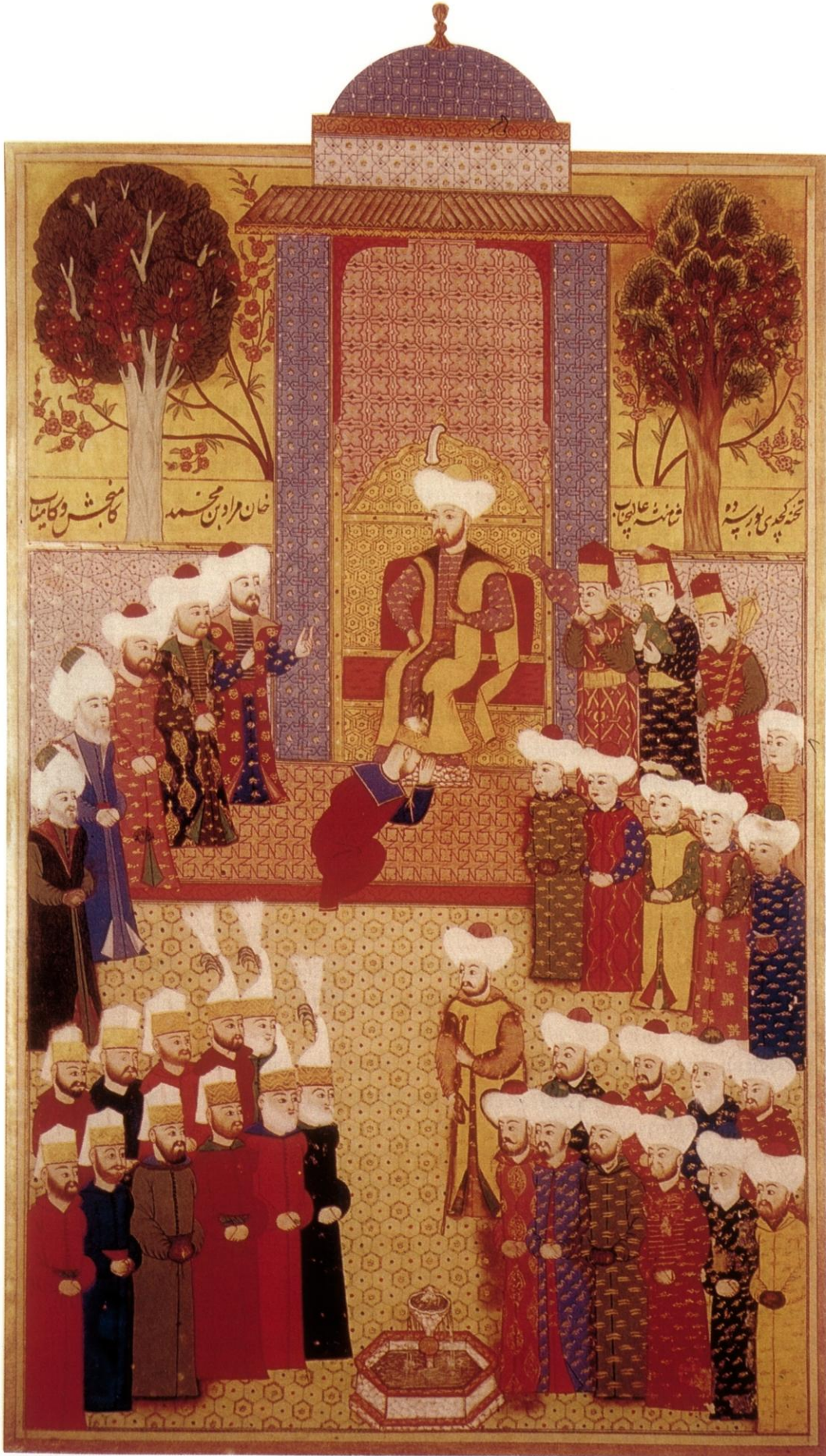
İlk Meclis Anketi - Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, 382 s.

Osmanlı'da Hayırseverlik Amy Singer, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 225 s.

Padişahım Çok Yaşasın! Hakan T. Karateke, Kitap Yayınevi, 320 s.

1 Hünername'den alınmış 1584 tarihli anonim bir minyatürde Sultan II. Murad'ın cülus sahnesi. Sağ tarafta ortada törene katılan şehzadeler görülmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Veraset Usulü ve Veliahdlık Kavramı

Hükümdarın halefi, yerine tahta çıkacak prens olan veliahd, tarih boyunca hanedanların bir çoğunda hükümdarın büyük oğlu, oğlu yoksa kardeşi veya yeğenleri arasından seçilmiş, veliahd tayini için erkek ve kan bakımından hükümdarın en yakını olmak esas alınmıştır. Avrupa'da Ortaçağ'ın erken zamanlarından beri, İngiltere, İspanya, Hollanda, İsveç, Rusya gibi hanedanlarda eğer hükümdarın oğlu yoksa kızı tahta geçebilirken; Fransa, Almanya, Polonya gibi monarşilerde buna izin verilmemiş, bazen hanedanın en yaşlısı, bazen de hükümdarın seçtiği prens veliahd olmuştur.

Eski Türk Devletlerine baktığımızda büyük evlat veya hanedanın en yaşlı üyesi olmanın iktidara sahip olmak için bir geçerlilik taşımadığını ve belirli bir saltanat veraseti usulü bulunmadığını görürüz. Eski Türklerde tüm hanedan üyeleri iktidara geçme hak ve yetkisine sahip olmuşlardır.

Eski Türklerde iktidar mücadelesinin devlete ve ülkeye zarar verdiği düşüncesi ile bazı hükümdarlar veliahd tayin etmiş, saltanat verasetinde hanedan üyeleri arasında ihtilaf çıktığında ise "kurultay" devreye girmiş ve çoğunlukla kararlarına uyulmuştur¹.

Veraset sisteminde önceden belirlenen bir usulün töre haline gelmemiş olması, Osmanlı İmparatorluğu'nda da güçlü ve yetenekli olanın, iktidara sahip olmasını sağlamıştır. Osman Gazi'nin, oğlu Orhan Bey'e vekalet vermesi veya I. Murad'ın oğlu Beyazid'i vasiyetinde, yönetimin devredileceği şehzade olarak göstermesi gibi durumlar dışında İmparatorluğun kuruluş ve yükselme dönemlerinde yazılmış bir kural olmaksızın, yetenekli görülüp desteklenen padişah oğulları tahta geçme fırsatını yakalamışlar, devlet adamlarından tarafı çok olan şehzade, babasının ölümünden sonra öncelikle başkente çağırılarak tahta geçmiştir.

Şehzadelerin Anadolu'nun önemli noktalarını teşkil eden illere, merkeze karşı sorumlu bölge yöneticisi olarak tayin edilmeleri İmparatorluğun kuruluşundan itibaren uygulanmış bir usuldür ve "sancağa çıkma" tabir edilen bu usule göre on-onbeş yaşlarına gelen şehzadeler sancağa gönderilmişlerdir. Sancak beyliği alan ve okumuş, kibar, centilmen anlamına gelen "çelebi" ünvanı ile anılan şehzadelerin yanında, çocukluklarından itibaren kendilerini yetiştirmek üzere tayin edilen lala isimli danışman hocaları, anneleri, eşleri ve haremde kendilerine hizmet eden maiyetleri bulunurdu. Şehzadelerin devlet adamı kimliği kazanmalarında sancakbeyliği yapmalarının önemli yeri olmuştur. Padişah ve merkez tarafından veliahd olarak görülen şehzadenin önemi yüksek olan sancağa gönderilmesi ise yazılı olmayan ancak hayata geçirilen bir uygulamadır. Örnek olarak Sultan I. Murad şehzadeliğinde dönemin en önemli sancaklarından olan Bursa, Sultan II. Murad Amasya, Sultan II. Mehmed ise Amasya ve Manisa'da sancakbeyliği yapmıştır.

Osmanlılarda 17. yüzyıl başına kadar kanun niteliğinde bir saltanat veraseti usulü bulunmadığından veliahd tayini resmi olarak yapılamamış, taht boşalana kadar şehzadelerin taht üzerinde eşit hakları bulunması durumu devam etmiştir. Bu bakımdan veraset sistemi be-

lirlenip “ekber evlad” uygulaması başlatılana kadar Osmanlılarda veliahdlık kavramı resmi olarak bir anlam ifade etmemiş ve tüm şehzadeler tahtın varisi sayılmıştır.

Şehzadelerin ülke toprakları üzerinde eşit hakkı olduğu düşünülürse, birbirleri arasında ve tahtta bulunan padişaha karşı yönetim ve mülkiyet talebinde bulunmalarının da doğal olduğu kabul edilebilir. Ancak veliahdın belli olmamasının doğurduğu belirsizlikle birlikte, herbiri sancakbeyi olup kontrolünde silahlı güç bulunduran şehzadelerin aralarındaki kaçınılmaz rekabet ve merkezle olan çekişmeleri, zaman zaman ülke çıkarlarına zarar veren kanlı çatışmalara dönüşmüş, iç karışıklıklara yol açmıştır. Padişahın kardeşleri ve kendi oğulları ile arasındaki çekişmeler kimi zaman isyan, kimi zaman da katliamla sonuçlanır. Sultan I. Murad’ın oğlu Savcı Bey babasına isyan nedeniyle, Yakup Çelebi ise Kosova’da şehid olan babasının yerine tahta geçen ağabeyi Yıldırım Beyazıd’ın emri sonucu öldürülen şehzadelerdir.

1402 Ankara Savaşı’ndan sonra Yıldırım Beyazıd’ın oğulları arasında meydana gelen taht mücadelesi, şehzadelerin topladıkları ordular sebebiyle kanlı bir şekilde noktalanmış ve halktan pek çok kimse bu mücadele sonunda ölmüştür². Ankara Savaşı’nda alınan ve Osmanlı Devleti’ni bir anda dağılmanın eşiğine getiren mağlubiyetin ardından ortaya çıkan karmaşanın uzun yıllar sürmesinde, veliahdın önceden belirlenmemiş olmasının payı olduğu bir gerçektir. On bir yıl süren ve Osmanlı tarihinin en büyük belirsizlik ve iç karışıklık dönemi olan Fetret Devri boyunca, şehzadeler birbirleriyle savaşmış, Osmanlı ülkesi bu dönemde büyük toprak kayıplarına uğramıştır.

Şehzadeler arasındaki kanlı çekişmeler, Osmanlı saltanat sisteminde kardeş katlinin meşrulaştırılmasına gidişin temel sebebinin teşkil eder. Başa geçen Osmanlı padişahının veliahd olan veya olabilecek kardeşlerini ve onların erkek çocuklarını, “muhafaza-i nizam-ı alem” için öldürmesine Fatih Sultan Mehmed döneminde resmi olarak izin verilmiştir.

Fatih Sultan Mehmed’in çıkardığı ve Teşkilat Kanunnamesi olarak bilinen kanunname, Kanunname-i Âl-i Osman başlığını taşır. “*Atam dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur. Evlad-ı kiramım neslen ba’de neslim bununla amel olalar*” diye başlar ve devlet teşkilatı, teşrifat kaideleri ve bir kısım suçlarla ilgili düzenlemeleri içerir. Kanunnamede “*Ve her kimesneye evladından saltanat müyesser ola, karındaşların nizam-ı alem için katl etmek münasibdir. Ekser ulema dahi tecviz etmiştir. Anınla amel olalar*” ibaresi yer almaktadır. Bu kanun, şehzade isyanlarının önüne geçmeyi, ülke bütünlüğüne zarar verebilecek iktidar mücadelelerini ve kanlı çatışmaları önlemeyi, şehzadelerin rehin alınmaları ile dış tesirleri engellemeyi amaçlamıştır. Böylece gerekli görülen şehzadeler, muhtemel bir isyan çıkarmadan veya çatışmaya girmeden de tedbir olarak ortadan kaldırılabilecekti. Zira isyan çıkaranlar, yabancı devletlere sığınanlar bir şekilde zaten öldürülüyorlardı.

Kardeş katli babanın oğlu, kardeşin kardeşini ve kardeş çocuklarını, yeğenin amcasını, oğlun babasını hatta dedenin torununu öldürme vakalarının tümünü ifade etmekte; hiç bir suç işlemediği halde sadece taşıdığı kan sebebiyle kişilerin katledilmelerini kapsamaktaydı. Bu uygulama yalnız Osmanlı Devleti’ne mahsus olmayıp Bizans, İran gibi büyük devletlerde de sıkça başvurulmuş bir usuldür³.

Osmanlı İmparatorluğu’nda kardeş katli ile ilgili kanunnamenin yürürlüğe girmesiyle birlikte şehzadelerin yaşam güvenceleri ortadan kalkmış ve doğrudan padişahın inisiyatifi devreye girmiş oluyordu. Kardeş katli uygulaması, daha önce taht için çekişen, mücadele eden şehzadelerin artık öldürülmekten korunmak için de mücadele verecekleri anlamına gelmekteydi. Kardeş katline izin veren bir düzende sancakbeyliği olgusu da büyük ölçüde yara almış, ayrıca emrinde kuvvet bulunduran şehzadelerin sahip oldukları kuvvetleri kullanarak karşı koymaları ve daha çok kan akması olasılığı doğurduğu için tehlikeli bir hale gelmiştir. Dolayısıyla tahta geçmesi istenmeyen bir şehzadeyi eğitmek, devlet adamı olarak yetiştirmek ve sancakbeyi yapmak onu merkeze tehdit oluşturan bir güç haline getirmekten başka bir şey değildi. Buna rağmen sancağa çıkma usulü, Sultan II. Beyazıd, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde de sürdürülmüştür.

Ancak Kanuni Sultan Süleyman’ın sancak beyliği yapan oğulları Şehzade Selim ve Beya-

zıd arasında, onun sağlığında ortaya çıkan kavga ve 1559 Mayıs ayında Konya'da gerçekleşen savaş, elinde kuvvet bulunduran şehzadelerin yarattığı tehlikenin ülke bütünlüğüne ve istikrarına zararlı son vakası olmuştu. Babasından destek alan şehzade Selim, Beyazıd'ı yenmiş, Beyazıd ise oğullarıyla İnan'a sığınmıştı. şehzade Beyazıd ve oğullarının İnan'da Kanuni Sultan Süleyman'ın isteği üzerine ldrtlmesiyle son bulan bu çekişme, sancak beyliğinin ciddiyetle ele alınması gereken bir mesele olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Bu çekişmenin taraflarından biri olan Sultan II. Selim tahta çıktığında (1566-1574) yeni bir uygulamayı yürürlüğe koyar. Yeni karara göre büyük ve hükümdarlığa aday şehzade dışında, sancağa çıkma usulü kaldırılmış ve Manisa sancağı veliahd şehzade sancağı olarak ilan edilmiştir.

Veliahd sancağı uygulaması Osmanlı İmparatorluğu'nda veliahdlık kavramının ilk kez resmi bir ifade bulması olarak yorumlanabilir. Veliahd tayininin önceden yapılmasıyla kanlı mücadelelerin önüne geçilebileceği umulmuştur.

Ancak görülmektedir ki, veliahd tayininin yapılmış olması ve diğer şehzadelerin saraya çağırılarak glerinin ellerinden alınması, tahta geçen padişahların tahtı kaybetme korkularını giderememiştir.

1595'de Osmanlı sarayında en kapsamlı toplu kardeş katli yaşanır.

Sultan III. Mehmed'in tahta geçişinin ilk günleri olan 28 Ocak 1595 tarihinde, ondokuz kardeşini bir defada katlettirmesinin ve hamile onyediyedi cariyeyi çuvallar içinde ayaklarına taş bağlatarak denize attırmasının ardından oluşan tepki sonucu kardeş katli uygulaması kural olarak kaldırılmış ve en büyük dahil tüm şehzadelerin sancağa çıkarılmasından vazgeçilmiştir. Yeni uygulamaya göre babaları ölen şehzadeler sarayda Kafes yada şimşirlik adı verilen mahalde yaşamaya memur edilmiřlerdir⁴.

Sancak beyliğinin tamamen ortadan kaldırılması, Osmanlı devlet geleneğinde gerileme ve çöküşe neden olacak ciddi bir adımdır. Artık veliahd da diğer şehzadeler gibi sarayda oturacak, saray içinde tahakküm ve sıkı denetim altında bulunacak, askerliğin, devlet yönetiminin, i ve dış gelişmelerin uzağında kalacaktır. Diğer taraftan sancaklarda merkezin temsilcisi olarak bulunan şehzadelerin saraya çekilmesinin yarattığı boşluğun, daha sonra merkez için büyük problem haline gelecek aynların güçlenmesine ve merkezi otoritenin ülke genelinde kentler üzerindeki kontrolünün zaafa uğramasına da zemin hazırladığı görülmektedir.

1603 yılında Sultan I. Ahmed'in tahta geçişiyle birlikte hazırlanan bir kanunname, Osmanlı saltanat verasetine ekber evlat uygulamasını getirir. Buna göre Sultan I. Ahmed'in 1617'de ölümünden sonra o güne kadar babadan oğula geçen saltanat, bu defa padişahın en büyük kardeşine intikal etmiş ve şehzade Mustafa padişah olmuştur. Bir kaç yıl süren bocalama dönemi ve birkaç istisna dışında hanedanın en yaşlı üyesinin tahta geçmesi Osmanlıda bir teamül haline gelmiş, "Ekber Evlad" kaidesi 1876 Kanun-ı Esasi'sinde anayasal bir düzenleme halini almıştır. Böylece artık her şehzadenin veliahdlığı kendinden büyük olanın tahta çıkışı ile başlamış olacaktır. Veliahd devlet protokolünde padişah ve valide sultanın ardından üçüncü sıradadır.

Bu uygulamanın sarayda dışa kapalı bir yaşam sürmeye başlayan şehzadeler ve kadınefen-diler arasında, taht boşalana kadar veliahdın açıkça belli olmamasından doğan ve ülke topraklarından saray içine taşınan çekişmeleri önlemeyi de amaçladığı kanısındaız. Ancak tarihimiz veraset usulünün değişmiş olması ve veliahdın belli olmasının saray entrikalarına ve suikastlerine engel teşkil etmediğini göstermektedir.

Babaları ölüp kafes hayatı yaşayan şehzadelerin ikametleri Harem-i Hümayun'a muttasıl şimşir ağaçları ile ihata olunan mahalde idi; burada oniki daire olup her dairenin müteaddid odaları vardı. şimşirlik mevkii yüksek duvarlarla ihata edilmiş olup kkk bir bahçesi de bulunuyordu, şimşirlik dairelerine "Kafes" ismi verilmekte idi, bu kafes hayatında inziva halinde yaşayan her şehzadenin on-oniki cariyesi, hazine, kiler ve seferli koğuşlarından alınmış ağaları vardı; fakat bu şehzadeler, hizmetlerine tahsis edilmiş olan ağaları görüp, konuşamazlardı. şehzadeler burada sıkı bir kontrol altında idiler; hiç kimse ile muhabere

2

2 Silsile-i Osmaniye'den Sultan III. Mustafa ile Şehzadesi Selim'i gösteren bir resim, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. 9366, 18. yüzyılın 2. yarısı.

etmelerine müsaade olunmaz ve duyulursa muhabereyi temin eden idam olunurdu; hasta olan bir şehzadenin yanına girecek tabip padişahın müsaadesiyle gider ve nezaret altında bulunurdu, şehzadeler birbirleriyle de sık görüşmezlerdi, padişahın müsaadesiyle bazen valideleri Eski Saray'dan gelerek oğullarını görür ve görüşürlerdi. Bayram tebrikleri hariç olarak padişah bu kafes hayatı yaşayan şehzadeleri huzuruna kabul etmezdi; bayram tebriki merasimi de mabeynde yapılır, hariçten hiç kimse şehzadeleri göremezdi⁵.

15. ve 16. yüzyıllarda, şehzadelerin sancakbeyliği yapmaları ve çoğunlukla annelerinin, aile ve hizmetlilerinin onlarla birlikte olması dolayısıyla oldukça az olan harem nüfusunun, şehzadelerin saraya alınmasının ardından birdenbire artması üzerine, şehzadelerin, anneleri olan kadınefendiler, cariyeleri ve yakın hizmetkârları ile yerleşebilmeleri için Topkapı Sarayı Harem Dairesi'ne "Şehzadegân Daireleri" ilave edilmiştir.

Sancağa çıkma usulünün uygulandığı zamanlarda veliahd ve şehzadelere çocukluk çağından itibaren eğitim vermek üzere görevlendirilen özel hocaların varlığı, kafes sistemine geçildiğinde padişahın ve valide sultanın inisiyatifine kalmıştır. Fatih, Yavuz, Kanuni gibi hükümdarlar çocukluk çağından başlayarak devrin ünlü alimleri tarafından yetiştirilmişken, kafes sisteminden sonra veliahd ve şehzadelerin kadınlar arasında süren, yasaklarla dolu hayatları ruhsal, bedensel, ilmi ve fikri gelişimleri olumsuz etkilenmiştir. Padişahın ilgisi dışında kalan şehzadelerin bilgileri ise okuma yazma ve namaz sureleri ile sınırlı kalmıştır. Babaları tahtta olduğu sürece şehzadeler için hayat nispeten daha kolay yaşanır bir haldeyken, babalarının ölümünden sonra kendilerine tahsis edilen dairede inziva hayatına geçerek yaşamışlar, kendilerine hizmet eden kalfa ve emrindeki cariyeleriyle birlikte bazen padişah oluncaya, bazen de ölünceye kadar tecrit edilmiş bir yaşam sürmüşlerdir.

Şehzadeler inziva hayatında müzik, mücevhercilik, kuyumculuk, tornacılık, hat ve marangozluk gibi sanatlarla ilgilenmiş, Kur'an-ı Kerim hatmederek dini ilimlere yönelmişlerdir. Verilen izin ölçüsünde kendilerine binicilik, ok, yay ve silah kullanmak öğretilmiştir.

Kafes sistemi ile birlikte şehzadelerin cariyeleriyle olan ilişkilerinde çocuk sahibi olmalarına da yasaklama getirilmiş ve bu durum 1861 yılına kadar devam etmiştir. Sultan Abdülaziz tahta çıktığı zaman, veliahdlığı zamanında doğan oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'nin beş yıl gizlice büyütülmesine neden olan bu yasağı kaldırmıştır.

Saray yaşamında şehzadeler için hal böyle iken tahtın varisi tayin edilen veliahd için yaşamın çok daha sıkı ve kontrollü olması kaçınılmazdı. Ekber evlad olan veliahd, her zaman padişaha karşı potansiyel tehdit olarak görülmüş ve veliahd olan şehzadelerin büyük bölümü eğitim, sosyal yaşam, özel hayat ve hatta dini inanışlarında, çizilen sınırlar dahilinde yaşamlarını sürdürmüştür.

Kardeş katli uygulamasının kalkmasından sonra yönetimde istikrarı sağlayacağı düşünülen şehzadelerin kafeste tutulmaları usulü, padişahların tahtta kalış sürelerini uzatmışsa da tecrübe ve bilgi eksikliği ile padişah olan bu şehzadelerin zaafı, yönetimde saray kadınlarının güçlenmesi sonucunu doğurmuştur.

Şehzadelerden çok daha hassas dengeler arasında ölüm korkusuyla yaşamakta olan veliahd için valide sultan, padişah, sadrazam veya isyancılar çoğu zaman birer korku kaynağıydı. Veliahdlar arasında, içine düştüğü paranoya yüzünden kendisine tebliğ edilen saltanat müjdesinden korkarak öldürüleceğini sanıp kaçmaya çalışanlar bile olmuştur; iktidar için 39 yıl bekleyen ve Sultan IV. Mehmed yerine tahta çıkarılan Şehzade Süleyman gibi. Sultan II. Süleyman tahta oturduğunda Sadrazam Siyavuş Paşa'ya şöyle demektedir. "Kırk yıldır karanlık bir hapis hayatı yaşayarak günlerimi üzüntü içinde geçirdim. Oysa şimdi gözlerimi dünyaya yeniden açmış gibiyim." 39 yıl kafes hayatı yaşayan bu sultan dört yıl tahtta kalıp 1691'de vefat etmiştir.

"Ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde şehzadeler ve sultanların, yani Osmanoğulları hanedanından gelen prens ve prenseslerin tahsil ve terbiyeleri bir nizama bağlanmış değildi. Şehzadelerin askeri terbiye görmeleri ve asker olarak yetişmeleri çok eski bir ananeydi. Osman Gazi zamanından beri bu böyleydi. Şimdiki şehzadelere de askeri tahsil veriliyordu. Bunun dışında bir tahsil yapan şehzade parmakla gösterilecek kadar azdı. Hemen hepsine Fransızca ve musiki öğretmek Tanzimat'tan sonra adet olmuştu. Sultan Hamid devrinde başta veliahd olmak üzere şehzadelerin saraylarında adeta mahbus tutulmaları da onların fikri gelişmelerini engellemişti. Daha evvel serbesttiler. Meşrutiyet'ten sonra da serbest bırakılmışlardı. İstedikleri yere hatta Avrupa'ya gidebiliyorlardı. Şehzadelerin devrin ilimlerini iyice öğrenmelerine mani olan bir başka hal de, çok genç, yirmi yaşları civarında evlenerek, çoluk çocuğa karışmalarıydı. Her hangi bir sahada, hatta bir kaç sahada fevkalade kabiliyet gösteren şehzadeler vardı. Fakat bu kabiliyetleri ciddi bir tahsil ve terbiye eseri değil istidat mahsülüydü. Sultanların yani prenseslerin tahsil ve terbiyeleri de mahiyet itibarıyla şehzadelerinkine benziyordu. Tabii onlara askeri bir tahsil ve terbiye verilmiyordu ve verilmesi de lüzumsuzdu. Fransızca ve musiki öğrenmelerine, protokolü en ince noktalarına kadar ezberlemelerine itina edilirdi"⁶.

3 Sultan Abdülaziz'in 27 Temmuz 1867'de Viyana'da tren garından alınışını gösteren L'Illustration Journal Universal'de yayınlanmış bir çizim.

Hurşid Paşa'nın aktardığı bu satırlar, 19. yüzyılda Osmanlı Sarayı'nın geçirdiği değişimin şehzadelerin hayatına nasıl yansıdığını göstermesi bakımından önemlidir. 18. yüzyılda başlayan reform hareketleri, 19. yüzyılda Osmanlıları çağı yakalamaya ve tüm kurumları ile değişime yönelmeye mecbur bırakmıştı. Topkapı Sarayı'ndan ayrılarak Boğaziçi Saraylarında yaşamaya başlayan oradan da resmi ikametgâhını Dolmabahçe Sarayı'na alan Osmanlı hanedanı artık gözlerden uzak bir hayat yaşamamakta; tam tersine Batılı normlara uymak ve dışa dönük yaşamak konusunda son derece hassas ve istekli davranmaktaydı. Sarayın yaşam şeklini doğrudan etkileyen bu tavır veliahd ve şehzadelerin yaşamında da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştu. Şehzadeler kafes sistemine kıyasla daha serbest yaşama, saray içinde ve

dışında, devlet meseleleriyle uğraşma imkanına sahip olmuşlardı. Topkapı Sarayı'nda saray sınırları dışına çıkarılmayan taht namzedi şehzadelerin son dönemde yurt içi ve yurt dışı seyahatlere katılmaları dahi mümkün olmuştur. Sultan Abdülaziz döneminde Veliâhd Murad Efendi ile Şehzade Abdülhamid Efendi'nin padişah ile birlikte ünlü Avrupa seyahatine katılmaları buna örnek teşkil eder.

Veliâhd Murad Efendi, Sultan Abdülaziz'in saltanatı sırasında, Jön Türkler'in toplantılarına katılabilmiş, Sultanla ve yönetimle arasındaki fikir ayrılıklarını açıkça belli edebilmiştir.

Kendilerine saray dışında yazlık köşkler tahsis edilen veliâhd ve şehzadeler kendi maiyetleri yanında özel silahlı adamlar bulundurabiliyor, kendilerine verilen maaş yanında verim-

li akarlara sahip olabiliyorlardı. Örneğin, Abdülhamid Efendi'nin veliahdlığı sırasında çok tutumlu davrandığı, kendisine tahsis edilen para ve gayrimenkulleri çok iyi değerlendiren kardeşleri arasında en büyük servete sahip olduğu aktarılan bilgiler arasındadır.

Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemleri veliahd ve şehzadeler için eskiye oranla rahatlama ve özgürleşme dönemi olmuştur. Sultan Abdülaziz

Dönemi'nde veliahdın ve şehzadelerin ayalara katılmaları usul haline getirilmiş ve protokolda yer almalarına önem verilmiştir.

Sultan II. Abdülhamid'le gelen istibdat yıllarında Veliahd Reşad Efendi, Dolmabahçe Sarayı'ndaki dairesinde sıkı bir gözetim altında yaşamış, Sultan Abdülhamid'in, Jön Türkler'in V. Murad gibi Veliahd Reşad Efendi'yi de amaçları doğrultusunda etkileyecekleri endişesi, bu gözetimin temel sebebini teşkil etmiştir. Sultan Abdülaziz döneminde genişletilerek, I. veliahd ile birlikte II. veliahdın da ailesiyle ikametine uygun hale getirilen Dolmabahçe Sarayı Veliahd Dairesi'nin bahçesine, Sultan Abdülhamid'in, iki müstakil yapı olan Efendi Dairelerini eklemiş olması, O'nun yetişkin şehzadelerin birarada bulunmalarını sağlamaya ve kontrol mekanizmasını etkinleştirmeye yönelik tavrı olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde veliahdın, görünürde Avrupalı olan yaşamını, gerçekte yine geleneğin kaideleri ile sürdürmüş olduğu görülmektedir. Zira veliahdlar son dönemde padişahın inisiyatifine bağlı olarak özgür ya da kısıtlanmış bir hayat sürmüş, padişahın korku nöbetlerinde üzerlerindeki baskı arttırılmıştır. Gelenek gereği veliahdlığı süresince sakal uzatamayan veliahd için eş seçimi de valide sultan tarafından yapılmıştır.

Osmanlı sarayında veliahd en az padişah kadar entrikaların ortasındaki adamdır. Veliahdlar, kimi zaman iktidara aykırı düşen fikirlerin sahibi olmuş ve iktidara muhalif eylemlerde bulunmuş, kimi zaman kendi dışındaki politik oyunların içine çekilmiş, kimi zaman da hiç bir olaya karışmadan veya bundan sakınarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Ancak veliahdta her koşulda ve dönemde padişahın tahtını elinden alabilecek bir tehdit unsuru gözüyle bakılmış ve bu yüzden Osmanlı sarayında veliahd olmak, yüzyıllar boyunca hiç de kolay olmamıştır. Veliahdlar padişah olana veya ölümlerine kadar geçen zaman içinde hassas dengelerin odağında kaçınılmaz bir korku ve tedirginlik içinde yaşamışlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922'de kabul ettiği yasayla, saltanatı kaldırması, son Osmanlı veliahdı Abdülmecid Efendi'nin veliahdlık sıfatını sona erdirmiş ve böylece saltanatla birlikte veliahdlık kavramı da tarihteki yerini almıştır.

4 28 Haziran 1861'de veliahd olan Murad Efendi'nin, dönemin ünlü fotoğrafçısı Basile Kargopoulo tarafından çekilmiş bir fotoğrafı.

Şehzadeler ve Veliahdlık Üzerine Söylenenler

Osmanlı veliahd ve şehzadelerinin yaşamlarına ilişkin, değişik yazarlara ait kısa notlar ile Dolmabahçe Sarayı Veliahd Dairesi'nde yaşanmış bazı olaylar satır aralarından alınarak aşağıda sunulmuş ve ayrıntıların değerlendirilmesi okuyucuya bırakılmıştır:

* Tarihi iyice tespit edilemeyen fakat 17. yüzyıldan beri görülen usule göre şehzade ve sultanların doğumları bir hatt-ı hümayunla Paşa Kapısı'na yani sadrazama bildirilmiştir⁷.

* On üç, on dört yaşına gelen ve sünnet olan şehzadeye ayrı bir daire verilir ve bunu kendi validesiyle hemşiresinden başka bir kadının görmesine müsaade edilmezdi⁸.

* Şehzade 18-19 yaşına geldiğinde kendisine birer odalık ve cariye gönderilmesi adettendi. Osmanlı'da taht namzedi şehzadeler yaş sırasına göre birinci veliahd, ikinci veliahd şeklinde ünvanlar alırlardı⁹.

* Veliahdların padişahların gezintilerine iştirak etmeleri adettendi. Yirmi dört kürek olan şehzadenin kayığında tente mavi renkte olurdu.¹⁰

* Haluk Şehsuvaroğlu, Sultan Abdülmecid'in vefat ettiği 25 Haziran 1861 günü Dolmabahçe Sarayı'ndaki durumu ve Veliahd Abdülaziz Efendi'ye saltanat haberinin verilmesini şöyle anlatmaktadır: "... harem halkı biranda birbirine girmiş, sarayı çılgınlıkla doldurmuştu. Cenaze odasının kapısında Evkaf Nazırı Hasip Paşa bırakıldı. Sadrazam, serasker ve kaptanpaşa rıhtım boyundaki kumlu yollardan telaşlı adımlarla Veliahd Abdülaziz Efendi'nin dairesine doğru gidiyorlardı."¹¹

* Abdülaziz Efendi diğer Osmanlı veliahdlarından farklı olarak serbest bir şekilde büyüdü. Ayrı sarayda oturmaktan ve İstanbul içinde gezinti yapmaktan menedilmedi. Alaturka musikiyi, Türk adetlerini, pehlivan güreşlerini, horoz ve koç dövüşlerini seviyor, Veliahd Dairesi ve Kurbağalıdere Köşkü'nde cins hayvanlar yetiştirmekten büyük zevk alıyordu¹².

* Murad Efendi veliahd olunca kendisine Abdülaziz'in Kurbağalıdere'deki çiftlik ve köşkü verilmişti. 15 yıl süreyle burada kalan Murad'ın böylelikle İstanbul'dan uzak tutulması tasarlanmıştı. Sadece kışları Dolmabahçe Sarayı'ndaki Veliahd Dairesi'nde kalıyordu.¹³

* Leyla Saz 1864'te Sultan Abdülaziz tahtta iken kendisinin İstanbul'da bulunduğu sıralarda Dolmabahçe Sarayı'na çağırılarak Valide Sultan'a yaptığı ziyareti anlatırken şöyle der: "Veliahd Dairesi'ne gitmek istediğimi söyledim ve siz zahmet buyurmayınız dedim hemen koştum. Murad Efendi'nin huzurlarına çıktım. Haremine gittim. Oradan ikinci veliahd Hamit Efendi'ye gittim, dairesinde yoktu. Haremi Nazikeda Hanım'ı Ali Paşa Konağı'ndan tanıyordum. Hayli oturduk, konuştuk."¹⁴

* 30 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz'in hal'i üzerine Veliahd Murad Efendi'nin Veliahd Dairesi'nden alınışını da İsmail Hami Danişmend anlatmaktadır: "Hal'in günü ile saati bir iki kere değişmiş ve nihayet Salı günü yapılmasına karar verilmişti. Dolmabahçe'nin Veliahd Dairesi'nde bulunan Murad Efendi'ye asker sarayı kuşatınca kendiliğinden dışarı çıkması teklif edilmişse de katiyyen kabul etmeyip, askerinin saraya girerek kendini dışarı çıkarılmasında ısrar etmiştir... Mekatib-i Askeriyye Nazırı Süleyman Paşa veliahdın yukarıda bahsettiğimiz şeraitini yerine getirerek saraya -Veliahd Dairesi'ne- girmiş, merdiven başındaki sofada bekleyen Murad Efendi'nin önüne düşüp dışarı çıkarmış, kapunun önünden itibaren bütün asker selama durmuştur."¹⁵

* V. Murad padişah olduktan sonra Veliahd Abdülhamid Efendi vakaların alacağı istikameti, tahta çıkan kardeşinin vaziyetini, vükelanın hareketini büyük tecessüsle takibe başladı ve her ihtimale karşı bendegânından bazılarını silahlandırarak dairesini emniyete aldı.¹⁶

* Ayşe Osmanoğlu babası Sultan II. Abdülhamid'in şehzadeliği sırasında Dolmabahçe Sarayı'ndaki yaşantısı hakkında şunları nakleder: "Babamın o zaman güzel bir midillisi varmış, ona binip sarayın bahçesinde dolaşır, İbrahim Efendi de peşinden koşarmış... O zaman bütün şehzadelerin yanında akağalardan birer cüce bulunmuş. Babamın da İbrahim Efendi adında bir cücesi varmış."¹⁷

* II. Abdülhamid Yıldız'da şehzadelerin ve mabeyn ricalinden bazılarının çocuklarının gitmediği bir mektep açtı Şehzadegan Mektebi. Bu mektebi kurmakla şehzadeleri kendince zararlı gördüğü fikirlerden ve duygulardan korumak istemiştir.¹⁸

5

5 Günümüzde Resim ve Heykel Müzesi olan Dolmabahçe Sarayı Veliâhd Dairesi'nde bulunan kütüphanesi'nde Veliâhd Abdülmecid Efendi. Kütüphane bugün Dolmabahçe Sarayı'nın 43 numaralı dairesinde bulunmaktadır.

* Veliâhd Dairesi'nde Mehmed Reşad Efendi uzun yıllar hapis hayatı yaşadı. İstanbul'a gelen yabancılar bile bu yüksek duvarlar önünde duramadan, konuşulmadan hızla geçilip gidilmek zorunluluğu olduğunu yazarlar¹⁹.

* Sultan Abdülhamid devrinde şehzade ve sultanlar birbirini ziyaret etmeye bile korkarlarken, Meşrutiyet'ten sonra durum değişti. İfrattan tefrite gidildi. Meşrutiyet'ten önce şehzadelere çok yüksek askeri rütbelere veriliyordu. Veliâhdın müşir (mareşal) rütbesi taşımasında belki bir mahzur yoktu, Avrupa hanedanlarında da bu böyleydi, fakat diğer şehzadeler arasında birinci ferikler, ferikler, miralvalar, miralaylar vardı. Şehzadeler ve en yaşlıları olan veliâhd, hangi askeri rütbeyi taşırlarsa taşınırlar, "Efendi" diye anılırlardı. Paşa denmezdi. Efendi diye anılmaları Tanzimattan itibaren. Tanzimattan önce şehzadeler hakkında bazen kullanılmış olan sultan ve han gibi ünvanlar, şimdi yalnız padişaha ait bulunmaktadır²⁰.

* Son Osmanlı Veliâhdı ve Halife Abdülmecid Efendi büyük harbin acıklı sonunu, müte-reke yıllarının ıstıraplı günlerini burada (Dolmabahçe Sarayı Veliâhd Dairesi) yaşamıştı. Hemen her hafta gazete başmakalelerinden, bazı siyasi şahsiyetlerle yaptığı görüşmelerden mühlhem olarak padişaha uzun arizalarını bu masa üstünde yazar ve onların neticelerini ümitle beklerdi. Abdülmecid Efendi Anadolu mücadelesini bu odadan alakayla takip ediyor, bu mücadele taraftarlarının fikirlerini ekseriya burada dinliyordu... 1920 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gizlice gelen mümessili Yümnü Bey (emekli general, eski ulaştırma bakanı Yümnü Üresin) Abdülmecid Efendi'ye Anadolu'ya davet olunduğunu bu odada bildirmişti...²¹

* Efendinin özel kalem görevini yürüten İsmail Hakkı Baykal, Veliâhd Abdülmecid Efendi'nin bulunduğu Veliâhd Dairesi'nin otuz sekiz gün kuşatma altında tutulduğunu kaydeder ve bu günlerde Mecid Efendi'nin bahçede atla gezdiğini anlatır. Kuşatma, dönemin padişahı Vahdeddin tarafından, Veliâhd Abdülmecid Efendi'nin Milli Mücadele'ye destek amacıyla Anadolu'ya geçişini önlemek için yapılmış ve 16 Ekim 1920 (H.1336) Perşembe günü sarayın muhasarası sona ermiştir.²²

DİPNOTLAR

- 1 S. M. Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul, 1947, s. 272.
- 2 Y. Halaçoğlu, *XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995, s. 6.
- 3 M. Akman, *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*, İstanbul: Eren Yay., 1997, s. 15.
- 4 M. Akman, *age.*, s. 167.
- 5 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1984, s. 114.
- 6 H. Paşa, "Hürşid Paşa'nın Saray Hatıraları", *Hayat Mecmuası*, c. 1, 4 (1965), s. 60-61.
- 7 İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, s. 107.
- 8 İ. H. Uzunçarşılı, *age.*, s. 112.
- 9 A. Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, İstanbul: Güven Basımevi, 1960, s. 47.
- 10 S. Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, İstanbul, 1992, s. 28.
- 11 H. Y. Şehsuvaroğlu, "Abdülmecid'in Ölümü", *Yeni Tarih Dünyası*, 1 (1950), s. 22.
- 12 H. Y. Şehsuvaroğlu, *Sultan Aziz*, İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1949, s. 6.
- 13 O. Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği*, İstanbul: Gür Yayınları, 1987, s. 31.
- 14 L. Saz, *Haremın İçyüzü*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974, s. 46.
- 15 İ. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1972, c. 4, s. 259-260.
- 16 H. Y. Şehsuvaroğlu, *age.*, s. 82.
- 17 A. Osmanoğlu, *age.*, s. 20-21.
- 18 E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, c. 8, s. 400-401.
- 19 *Tarih-i Raşid*, İstanbul, 1865, c. 4, s. 197.
- 20 H. Paşa, *age.*, s. 88-89.
- 21 H. Y. Şehsuvaroğlu, *Tarihi Odalar*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1954, s. 155.
- 22 O. G. Aşiroğlu, *Son Halife Abdülmecid*, İstanbul: Burak Yayınevi, 1992, s. 48-49.

Edirne Sarayı

Giriş

Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı ve bu dönemde yapılan batılı sarayları konu alan bu yayında son dönem Osmanlı saraylarının yapımına ulaşan süreçte Bursa Sarayı'ndan sonra önemli bir yapı taşı olan Edirne Sarayı ana hatlarıyla canlandırılmaya çalışılacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci başkenti olan Edirne'de, günümüze ancak birkaç yıkıntı ve bir kasır ile ulaşmış olan Saray-ı Cedid-i Amire pek çoğumuz tarafından tanınmamaktadır. İnşaatı Topkapı Sarayı'ndan çeyrek yüzyıl kadar önce başlamış ve imparatorluğun yükselme devri boyunca Topkapı Sarayı'na koşut olarak büyüyüp genişlemiş olan bu saray, artık mevcut olmadığı için olsa gerek unutulup gitmiştir. Osmanlı tarihinin pek çok olayına tanıklık eden ve uzun bir sürecin ürünü olan bu saray, geçtiğimiz yıllarda Trakya Üniversitesi Rektörlüğü tarafından düzenlenen bir sempozyum ile gündeme taşınmıştır. Edirne Sarayı'na yönelik tüm araştırmaların kaynağını teşkil eden Dr. Rifat Osman'ın yazıp çizimleriyle bezediği ve Süheyl Ünver tarafından yayına hazırlanan "Edirne Sarayı" başta olmak üzere mevcut bulunan sınırlı kaynaklar, sempozyum sonrası yayınlanan Bildiriler kitabı ile zenginleşmiştir.

Edirne Şehrinin Tarihçesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci başkenti olarak bildiğimiz Edirne, Tunca suyunun Meriç Irmağı'na bağlandığı kıvrımda yerleşmiştir. Kent bu konumuyla İstanbul üstünden gelen yolları Istranca ve Rodop dağları arasından batıya ulaştırmaktadır.

Bölgede yapılan kazılarda ortaya çıkan cilalı taş ve bakır-tunç çağından kalma objeler yerleşimin çok eskilere dayandığının göstergesidir. Daha önceki kaynaklarda Orestias olarak anılan kent dönem dönem farklı egemenlikler altına girmiş, İmparator Claudius zamanında Roma'nın bir eyaleti haline gelmiştir. Trajan zamanında vali Hadrianus, Orestias yerleşimini genişletmiş, kendi adıyla şehir statüsü kazandırarak Hadrianopolis ismini vermiştir. Şehrin günümüzdeki adının kökeninde de bu isim bulunmaktadır. Büyük Roma İmparatorluğu'ndan kalanları yıkan kuzeyli kavimlerin istilası bölgeyi ve kenti de etkilemiş, daha sonra uzun bir müddet boyunca kent Bulgarlar, Bizanslılar ve o dönemde Trakya'da etkin olan Hunlar arasında sık sık el değiştirmiştir.

Edirne'de Türk Yerleşimi

Osmanlı Beyliği kuruluşundan kısa bir süre sonra bakışını batıya yöneltmiş ve Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa, şehzadeliğinde Gelibolu üstünden Rumeli'ye geçmiş, yanındaki beylerle birlikte bazı küçük kaleleri ele geçirmiş bulunuyordu. O dönemde Bizans'ın bir parçası olan Hadrianopolis'te yaşanan siyasi karışıklıklar neticesinde vali, imparatorluğunu ilan etmiş, merkeze karşı yapılan bu harekette bölgedeki Türk komutanlardan da yardım almıştı. Önce yardım amacıyla şehre giren Süleyman Paşa, babası Orhan Gazi'nin kentin önemine dikkatini çekmesi üzerine bir süre sonra şehri ele geçirmiş ise de şehzadenin ölümüyle şehirde Türk yerleşimi gerilemiş daha sonra Sultan I. Murad zamanında şehir, 1363 yılında yeniden alınarak 1365'de başkent haline getirilmiştir.

Eski Edirne Sarayı

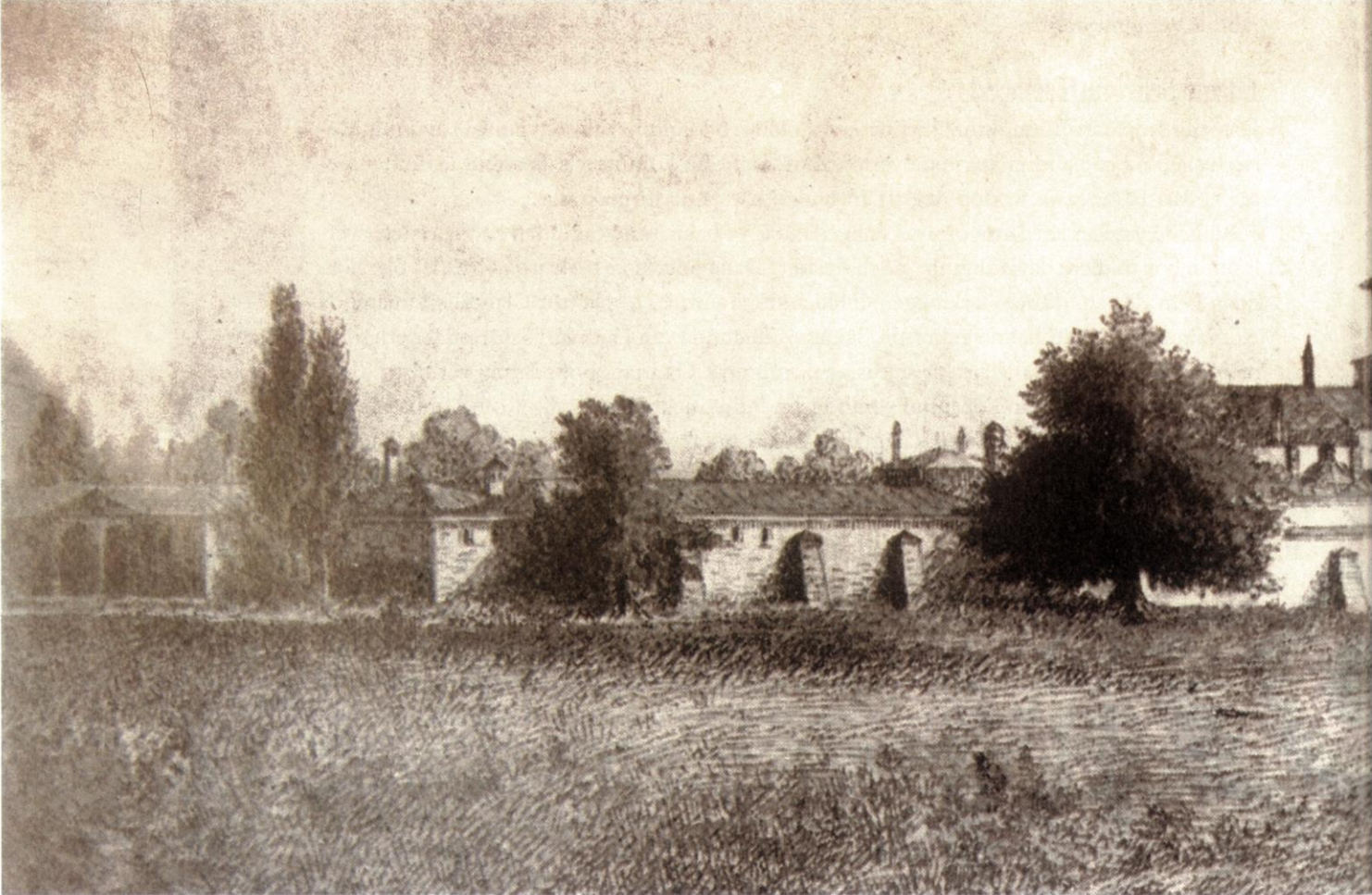
Devlet merkezinin Edirne'ye taşınmasından kısa süre sonra Sultan I. Murad'ın mevcut yerleşimin birbuçuk kilometre kadar kuzey doğusunda bir tepede yapımını başlattığı saray, 1368 yılında tamamlanmış, gelişen yerleşim kısa sürede saray civarını çevrelemişti. Osmanlı'da karışıklıkların yaşandığı yılların sonunda Çelebi Mehmed, I. Mehmed ünvanıyla bu sarayda cülus etmiştir. Kentte yapılan bu ilk sarayın bahçeleri olmadığı gibi, şehir içinde kaldığından genişleyebileceği bir alan da mevcut olmadığından daha sonra gelen Osmanlı sultanları büyüyen imparatorluğun teşkilatına uygun şekilde genişleyebilecek yeni bir saray yaptırmıştır. Yeni saraya yerleştikten sonra da bir süre varlığını sürdüren eski saray, Sultan II. Selim zamanında yıktırılarak bu bölgede Mimar Sinan'a Selimiye Camii yaptırılmıştır. Yıkıtılan sarayın taşlarının cami inşaatında kullanıldığı rivayet edilmektedir.

Yeni Saray

Sultan II. Murad'ın kent yerleşiminin kuzeyinde, Tunca nehrinin kıvrımında genişlemeye müsait arazide 1450 senesinde inşaatını başlattığı yeni ve büyük saray yapısı, daha temel seviyesindeyken Sultan ölmüş, yerine tahta geçen oğlu II. Mehmed sarayın yapımını sürdürmüştür.

Osmanlı sultanlarının ilk sarayı olan Bursa Sarayı'nda temelleri atılan, ihtiyaca göre ekler yapılabilecek şekilde bağımsız yapılardan oluşan saray yapıları grubu oluşturma geleneği, Edirne Sarayı ve bir süre sonra Osmanlı topraklarına katılan İstanbul'daki Topkapı Sarayı'nda da devam etmiştir. Erken dönemde terk edilen Bursa Sarayı bir yana bırakılırsa gerek Edirne gerek Topkapı sarayları Osmanlı tahtına çıkan sultanlar tarafından, gelişen ihtiyaçlar doğrultusunda eklenen yapılar, köşkler ve kasırlarla büyümüş ve genişlemiştir. Nite-

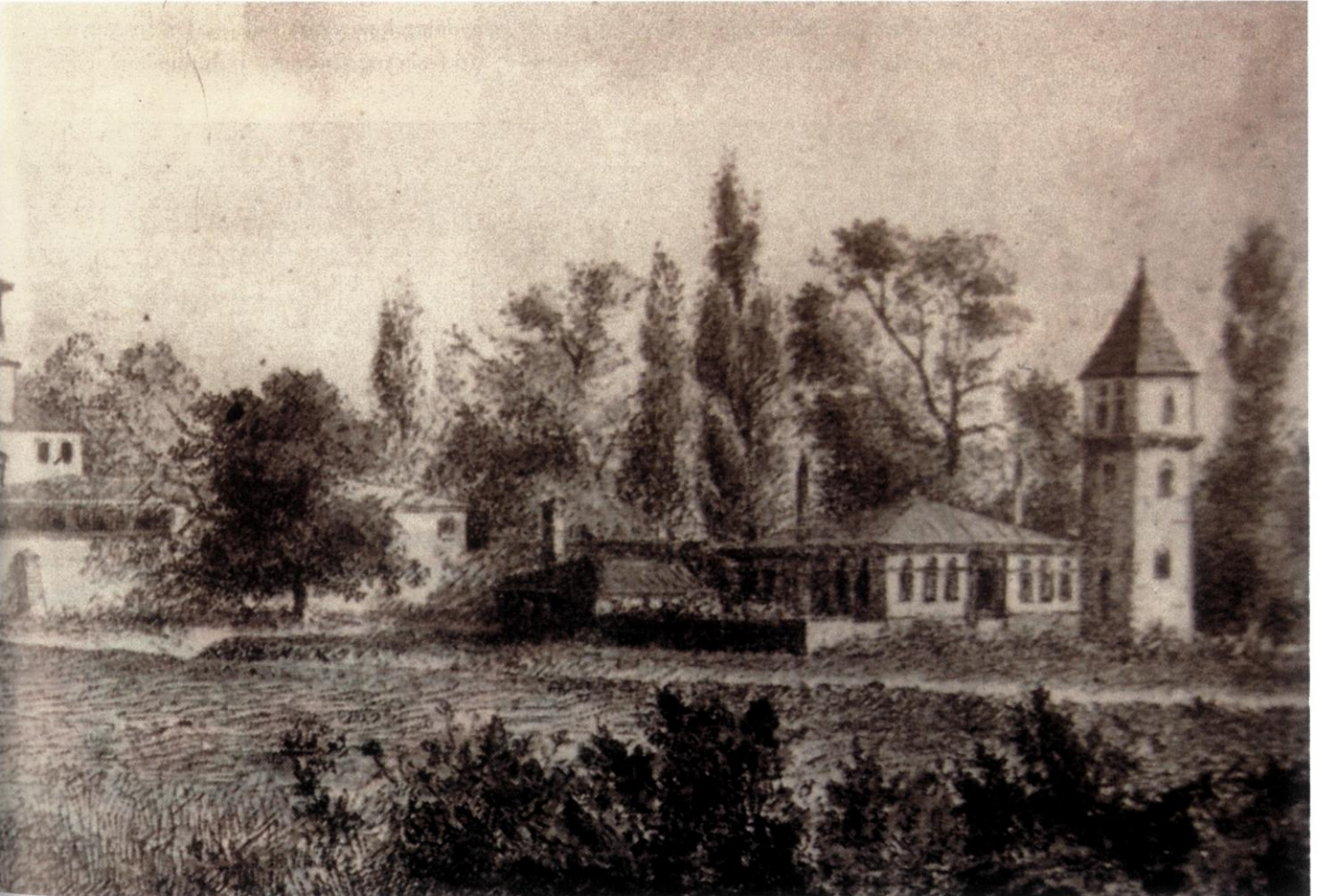
1 Edirne Sarayı Cihannümasının Adalet Kasrı ve Bostancıbaşı Kasrı tarafından görünüşü. Rifat Osman çizimi.

kim bu gelenek her ne kadar aksi bir fikir mevcut ise de Batılılaşma döneminde yaptırılan iki büyük Osmanlı Sarayı Dolmabahçe ve Yıldız Sarayları'nda da sürmektedir.

Sultan II. Mustafa'nın saltanatının sonuna kadar Edirne Sarayı'nın genişlemesi, yapılar eklenmesi sürmüştü, bu dönemden sonra ortaya çıkan siyasal gelişmeler sonucu Edirne başkent olma niteliğini kaybetmiş; sultanlar Edirne Sarayı'na gelip kalmaz olmuştur. Duraklama ve gerileme devirlerinde önce fetih hareketlerinin durması ve sona doğru imparatorluğun yalnızca savunma pozisyonuna düşmüş olması özellikle batıya açılan fatihlerin sefer öncesi ve sonrası kaldıkları bu sarayın gözden düşmesine yol açmıştır. Bir diğer sebep de İstanbul'da bulunan türlü teşkilatın Edirne'yi bir başkent olarak benimsememesi ve hatta Sultan IV. Mehmed'in Edirne'yi daimi taht şehri olarak kullanmak istemesine karşı olanlar tarafından bu nedenle hal' edilerek yerine Sultan II. Süleyman'ın cülus ettirilmiş olmasıdır. Takip eden sultanlar İstanbul ile Edirne arasında bir denge kurmuşlar, her iki kentte de zaman geçirmişlerdir. Sultan II. Mustafa'nın da Edirne'de bulunduğu sırada hal' edilerek tahta kardeşi III. Ahmed'in geçirilmesinden sonra sultanlar çevrelerinin yönlendirmesi ve yaşanan tatsız olaylar sonucu Edirne'de yaşama konusunda isteksiz davranmışlardır.

Edirne Sarayı son parlamışını yine bir sultanın batıya seferi sırasında yaşamıştır. Savaş için değil de davetli bir konuk olarak Avrupa'ya seyahat eden ilk Osmanlı Sultanı Abdülaziz'in dönüş güzergahına alınmış olan Edirne Sarayı, Avrupa'dan dönecek sultanı beklerken imkanlar elverdiğince onarılmış, dekorasyonu yenilenmeye çalışılmıştır. Bu onarımlar sırasında Cihannüma Kasrı, Arz odası, Bab-üs Saade gibi Kum Meydanı'na bakan yapılar ele alınarak çeki düzen verilmiş, diğer bölümlerde bulunan onarılamayacak durumdaki yıkıntılar ise düzlenmişti. Fakat ne yazık ki Sultan Abdülaziz'in yolculuk programı değişmiş ve İstanbul'a deniz yoluyla dönüş yapılmış, Edirne Sarayı'nda sultan beklentisiyle yapılan hazırlıklar da sonuçsuz kalmıştır.

Uzun yıllar boyunca metruk kalmış olan saray 1805 yılından başlayarak cephanelik haline getirilmiş, zaman zaman yapılan keşifler ve onarımlara karşın saray yapılarının cephanelik olarak kullanılması sürmüştür. Osmanlı Rus Savaşı sırasında Ruslar şehrin sınırlarına vardığında ise cephanenin düşman eline geçmemesi için şehrin valisi Cemil Paşa ve bölge komandanı Ahmet Eyüp Paşa emriyle cephanelik ateşe verilmiştir. Patlamalarla başlayan yangın üç gün boyunca sürmüş ve bu üç günün sonunda saray harabe haline gelmiştir.

Sarayın Yapılanması

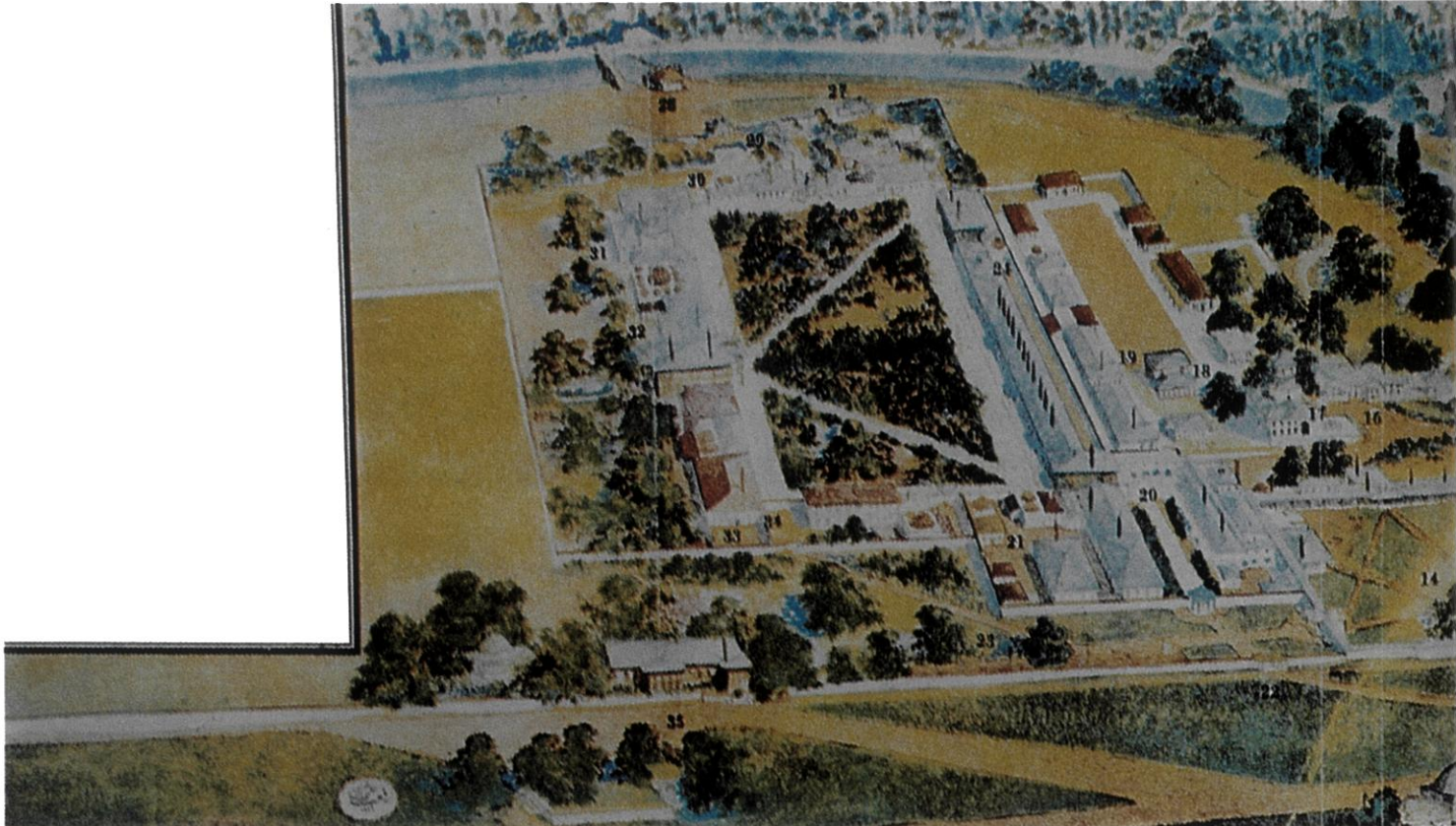
Edirne Sarayı yapıları beş ana avlu çevresine kurulmuştu. Bu avlular dıştan içe ve genelden özele ele alındığında Alay Meydanı, Divan Meydanı, Kum Meydanı, Çeşme Meydanı ve Valide Sultan Taşlığı olarak sıralanır. Taş duvarlarla çevrili ve birbirinden yine taş duvarlarla ayrılan bu avlulardan başka, duvarların dışında nehrin doğusunda yer alan ve üstünde küçük köşkler ve kasırlar bulunan ada da saray arazisinden sayılırdı.

Alay Meydanı

Sarayın en eski meydanlarından olan Alay Meydanı, kuzey-güney doğrultusunda uzayan bir dikdörtgen biçimindeydi. Bu meydan erken dönemde maaş dağıtımının yapıldığı yer olduğundan Kese Meydanı olarak da bilinirdi. Dört kenarı ahşap sütunlar üstünde kurşun örtülü bir sundurma ile çevrilmiş olan meydana giriş, batı cephesinden açılan Bab-ı Hümayun yoluyla idi. Bu kapıdan Sultan dışında hiç kimse atlı olarak geçemez, yetkilerini ve güçlerini bu kapının dışında bırakırlardı.

Bab-ı Hümayun'un bulunduğu cephede bir kısmı dışarıya bir kısmı da iç meydana açılan mekanlar arasında kapıcıların yemek, kahve ve nöbet odaları, iki ayrı tutukevi ve ayrıca sarayın aydınlatılmasında çalışan mumcuların odaları bulunurdu. Meydanın güney tarafında sarayın kileri, mutfakları, helvahane, güllabhane, aşçıların ve kilercilerin odaları, mescidi, hamamı bulunmaktaydı. Ayrıca burada mutfaklar için gelen yakıtın içeri alınması için yapılmış nehir tarafına açılan Köşk Kapı vardı. Meydanın kuzey tarafında ise Divan Meydanı'na açılan Divan Kapısı, İç Hazine ve Kubbe Altı (eski meclis odası) bulunmaktaydı.

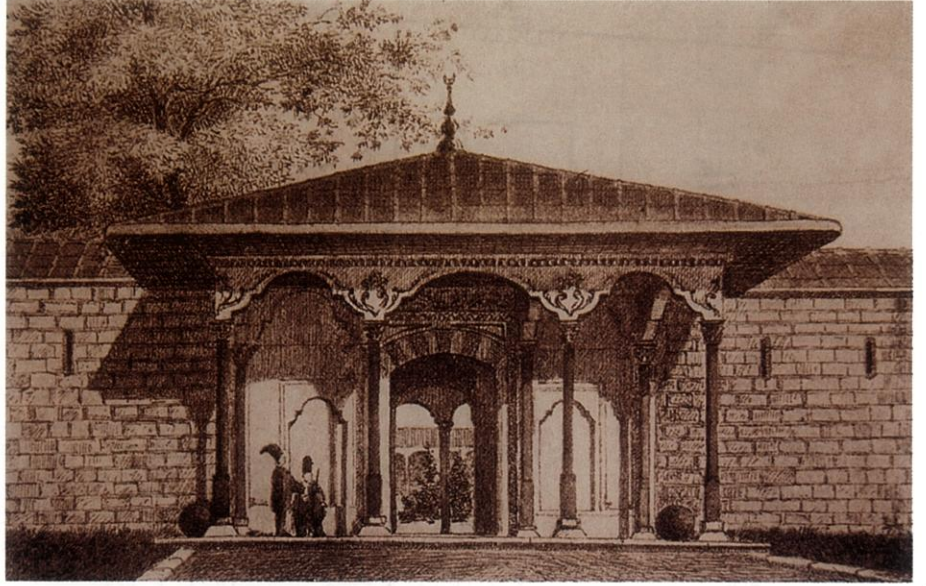
2 Edirne Sarayı vaziyet planı.
Rifat Osman çizimi.

Divan Meydanı

Divan Meydanı Alay Meydanı'nın kuzey tarafında, kuzey güney doğrultusunda uzanan bir meydandı. Bu meydan güneyindeki Divan Kapısı yoluyla Alay Meydanı'na, doğusundaki Çadırılı kapı ile Dar-üs Saade Ağası ve Harem Ağaları'nın dairelerinin bulunduğu küçük meydana ve batı duvarındaki Baltacılar Koğuşunun iki yanındaki Baltacılar kapıları ile de dışarıya bağlantılıydı. Alay Meydanı'ndan geçişte erken dönemlerde divan toplantıları için kullanılmış olan Kubbe Altı ve iç hazine bulunurdu. Valide Taşlığı'nın batısında ve Divan Meydanı'nın doğusunda kalan küçük ara meydana açılan harem ağaları koğuşları; hamamları, çamaşırhanesi, abdesthanelerinden ayrı altmış dört hücreden oluşan bir yapılar grubuydu. Ayrıca Ağalar Mescidi, Ağaların Mektebi olarak kullanılan camlı oda ve Başkapı Gulamı Dairesi de bu küçük meydandaki yapılardandı.

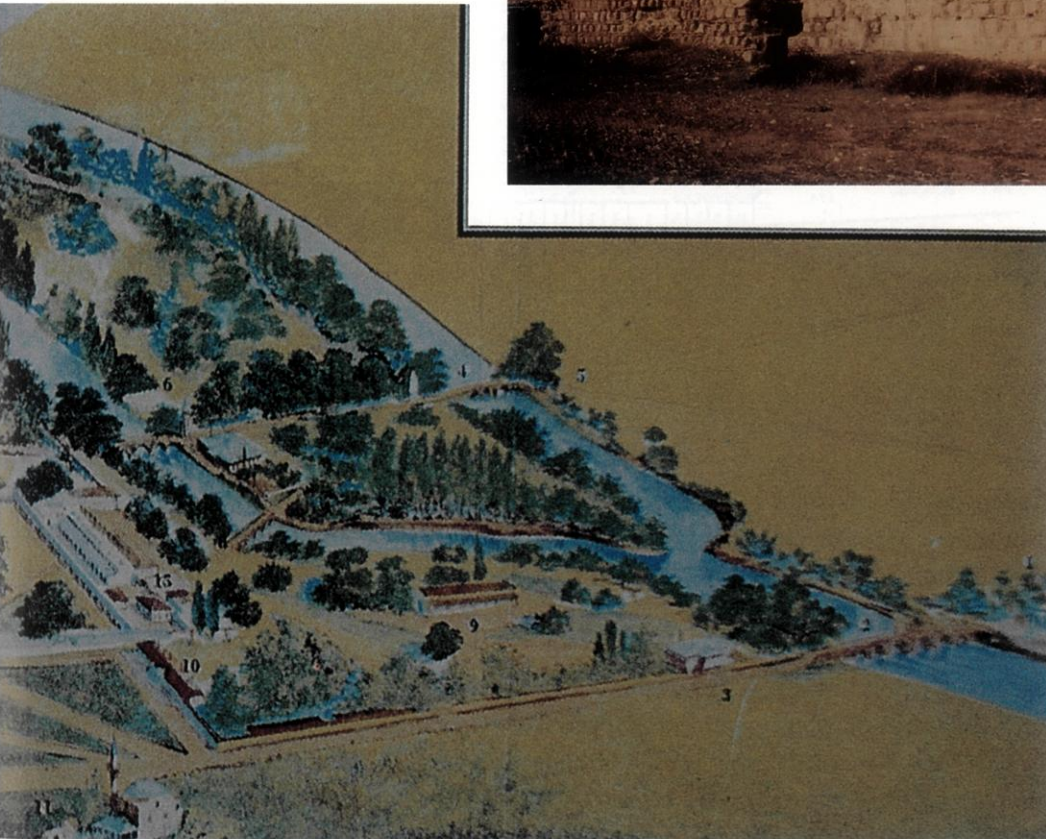
Divan Meydanı'nın batı tarafında duvarların dışında olan arazi Sırk

3

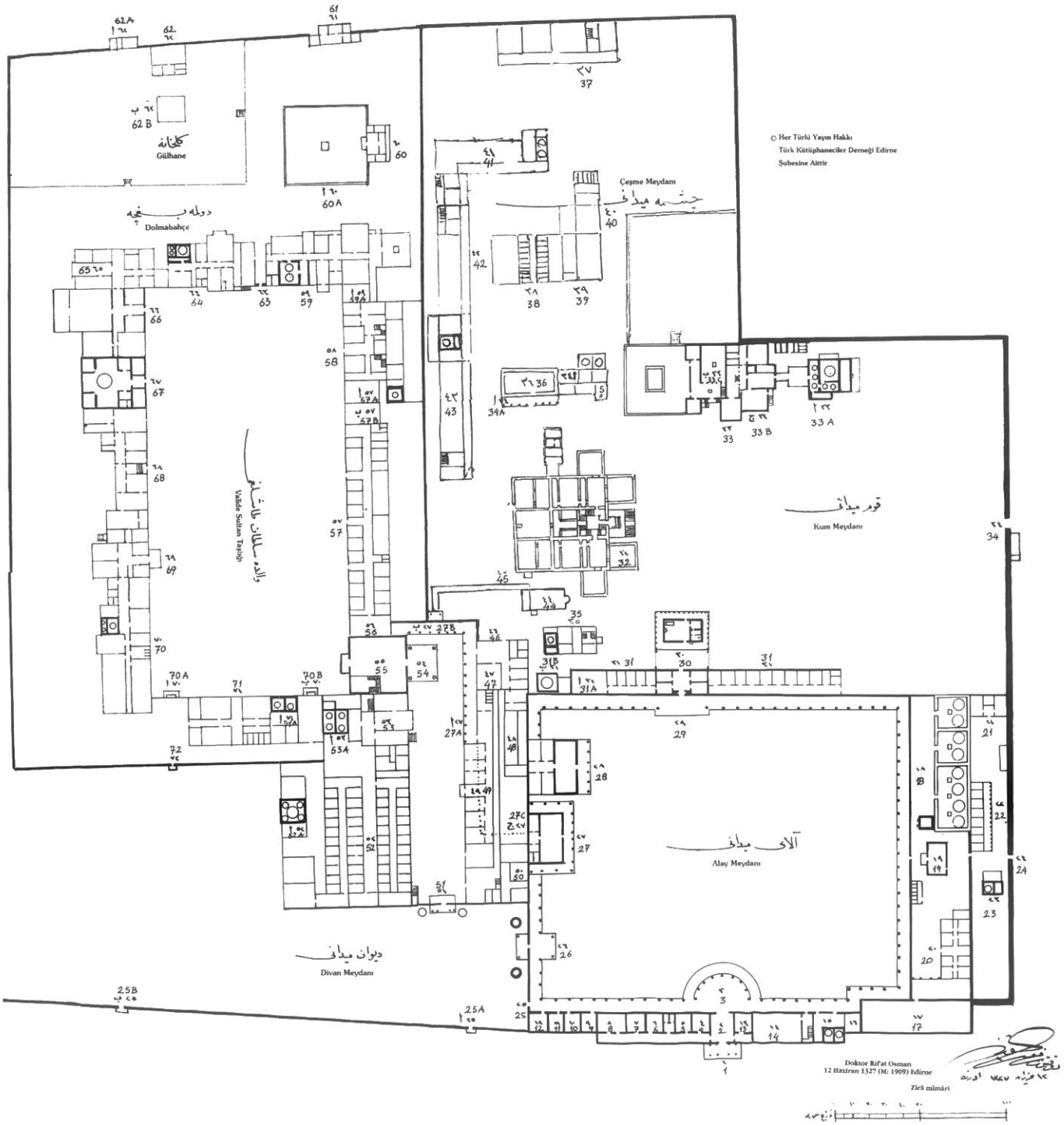
4

3 Edirne Sarayı Bab-ı Hümayunu Alay Meydanı'nın ana girişiydi.

Rifat Osman çizimi.

4 Alay Meydanı'nın güney tarafında bulunan mutfaklar harap halde dahi olsa günümüze ulaşabilen az sayıdaki yapılardandır.

5 Edirne Sarayı'nın Dr. Rifat Osman tarafından yapılmış planında tüm mekanlar numaralanmış, ayrıntılı bilgi verilmiştir. Harita, ikinci ordu kalfası Avadis Benliyan Efendi'nin haritasından yapılmıştır.

Meydanı olarak anılmakta ve bu alanda cirit oyunları oynandığı bilinmektedir. Batı duvarı üstünde Sırk Meydanı'na bakan ve hem iç meydandan hem de dışarıdan girişi olan iki katlı Alay Köşkü yer almaktadır.

Kum Meydanı

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir dikdörtgen biçiminde olan Kum Meydanı zemini kum olduğu için bu isimle anılmıştır. Meydanın batısında Bab-üs Saade ve Arz Odası, doğusunda Kum Kasrı ve Hazine Kethüdası Dairesi, kuzeyinde Kasrı Padişahi (Cihannuma Kasrı), güneyinde içten ve dıştan örme ayaklarla takviye olunmuş yüksek taş duvardan Tunca nehri üstündeki Fatih Köprüsü'ne açılan Demir Kapı bulunurdu. Sarayın Fatih dön-

Edirne'de Tunca nehri sahilinde kâin olup H: 1295 - M: 1878 tarihinde muhterik olan saray-ı cedid-i âmirenin makta-ı ufkisi *

اورنه ده حوضچه نهری مسکنده کاسه اولوب
۱۴۹۵ تاریخده محرقه اولون سرای جدید عماره
نقشه تقطع انقیسی

[اورنه ده سرای جدید عماره] عمارت اتره نهری حوضچه . ۱۴۹۵ قوزده
طریقه و اندازه : دو قورده نقشه عمارت

* [Edirne'de saray-ı cedid-i âmirel unvanlı esere mahsus harita
27 haziran 1327 (M: 1911-1912)] Tosyavi Zâde Doktor Rifat Osman

41: Enderun ağlarından hazretlere mahsus daire	۴۱	۱: Bâb-ı humblyun	۱
42: Enderun ağlarından külecilere mahsus daire	۴۲	2: Kapı arası	۲
43: Enderun ağlarından sulerilere mahsus daire	۴۳	4.5: Kapıcı bağı odaları	۴
44: Enderun camii	۴۴	6.7: Kübera zindanı	۵
45: Camii'nin harem kapısından gümeye mahsus mestor larik	۴۵	8: Kapıcı odası	۶-۷
46: Harem, diğer adı mübeyn kapısı	۴۶	9: Yemek ve kahve odası	۸
47: Kışhane mabnahı	۴۷	10, 11, 12: Mumcular dairesi	۹
48: Hazine kâğıpları dairesi	۴۸	3: Kadim divan yeri	۱۰
49: Bağ kapı gümeye dairesi	۴۹	13: Zindan	۱۱
50: Camii kök	۵۰	14: Zühürü baltacılar dairesi	۱۲
27 A, B, C: Haremün kabbe altına geçmeye mahsus mestor ve havai tarik	۲۷	15: Zühürü baltacılar hamamı	۱۳
51: Haremün dış kapısı (Çadırı kapı)	۵۱	16: Zühürü baltacılar mescidi	۱۴
52: Harem ağaları dairesi	۵۲	17: Kiler-ı Amire	۱۵
53: Darü'l-İlmi saade ağası dairesi	۵۳	18: Matbah-ı Amire	۱۶
54: Harem-i humblyun kapısı	۵۴	19: Aşıklar mescidi	۱۷
55: Şehzadeler mektebi (Mahbeyn odası)	۵۵	20: Kılar memurları dairesi	۱۸
56: Kadın etediler mescidi	۵۶	21, 22: Aşıklar odası	۱۹
57: Kadın etediler dairesi	۵۷	23: Aşıklar hamamı	۲۰
57 A: Harem Çamaşırları	۵۷	24: Küçük kapı	۲۱
57 B: Harem	۵۸	25: Yemeklik kapı	۲۲
58: Şehzadeler dairesi	۵۸	26: Divan kapısı	۲۳
59: Arca Sultan Mehmet dairesi	۵۹	27: Kubbe altı (enki meclis)	۲۴
59A: Hazine	۶۰	28: İy Hazine	۲۵
60: Havuzlu köşk	۶۰	29: Bâb-ı saade (Ak ağalar kütüphanesi)	۲۶
60 A: Şehzâde aralı büyük havuz (33 m2'dir) (تد تریسینه در)	۶۰	30: Arz odası	۲۷
61: Ar kökü	۶۱	31: Ak ağalar dairesi	۲۸
62: Tevbih kökü	۶۲	31 A: Ak ağalar mektebi ve mescidi	۲۹
63: Dolmabahçe kapısı	۶۳	31 B: Ak ağalar hamamı	۳۰
64: İkinci Sultan Ahmet dairesi	۶۴	32: Kase-i pâdişahi (Übür adı: cihannima kökü)	۳۱
65: Gedikliler dairesi	۶۵	33: Kam kökü (Übür adı: Hamam-ı Kase)	۳۲
66: Hünkâr sokağı	۶۶	33 A: Kasrı hamamı	۳۳
67: Yatak hamamı	۶۷	33 B: Havuzlu sofa	۳۴
68: Hazineci aralı dairesi	۶۸	34 C: Sünnet odası	۳۵
69: Vâlide sultan dairesi	۶۹	34: Demir kapı	۳۶
70: Cariyeler dairesi	۷۰	34 A: Hazine kethudası dairesi	۳۷
70 A, B: Arca Sultan Mehmet çeşmeleri	۷۰	35: Silahdar-ı pâdişahi dairesi	۳۸
71: Hastalar sokağı (Harem dairesine mahsus hastahane)	۷۱	36: Hazine-i Hümâyün	۳۹
71 A: Hastalar sokağı hamamı	۷۱	37, 38: Enderun kiliri	۴۰
53 A: Dürü'-sade ağası hamamı	۷۲	39: Enderun ağlarına mahsus	۴۱
72: Meyli kapısı	۷۲	40: Tenefüsköşeler ve musluklar	۴۲
62 A: Değişlik odası	۷۳		۴۳
62 B: İkinci Sultan Süleyman bahçe ve havuzu	۷۳		۴۴

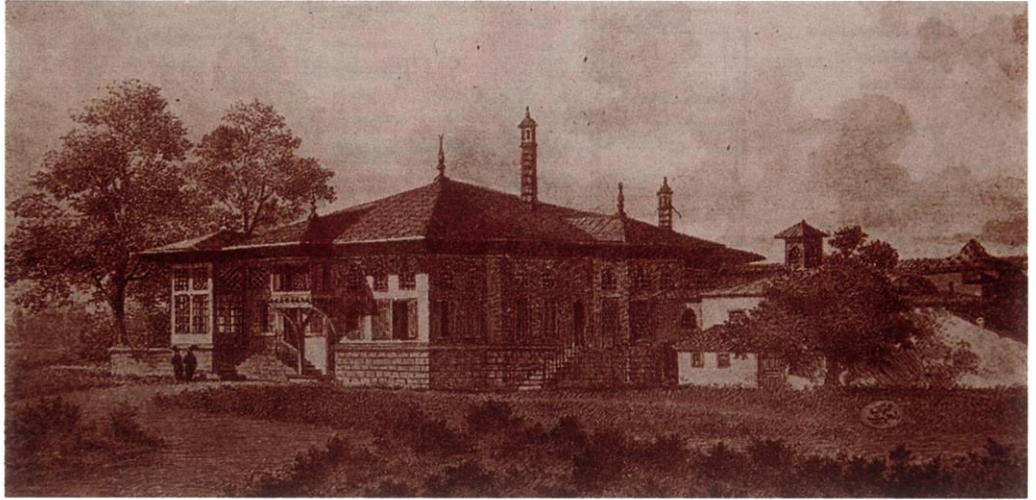
İkinci ordu kalfası Edirneli Avadis Benliyan efendinin haritasından istisnah olunmuştur. 21 Temmuz H: 1323 (H: 1905) Doktor Rifat Osman Tosyavi Zâde

این نقشه در روز ۲۱ تموز ۱۳۲۳ (۲۱ آگوست ۱۹۰۵) در ایستادگی منتهی شده است.
نقشه منتهی شده است - ۱۳۲۳ - اورنه

نقشه تقطع انقیسی
طریقه و اندازه

6

7

6 Alay Meydanı'ndan Kum Meydanı'na geçişi sağlayan Bab-üs Saade.

Rifat Osman çizimi.

7 Kum Meydanı'ndaki en erken yapılarından biri olan Kum Kasrı Fatih'in şehzadesi Cem ve validesine tahsisli idi.

Rifat Osman çizimi.

minden kalma erken tarihli yapılarının bu meydanda yer alması ve nehri geçen Fatih dönemi köprüsünün de bu meydana bağlanıyor olması saray kompleksinin çekirdeğinin bu meydana olduğunu düşündürür. Nitekim Kum Kasrı'nın Fatih'in şehzadesi Cem Sultan ve validesine tahsis olunmuş bulunduğu bilgisi sarayın erken döneminde harem dairesinin dahi kesin sınırlarla ayrılmamış olduğunu düşünmemize yol açar.

Alay Meydanı'ndan Kum Meydanı'na geçiş veren Bab-üs Saade sarayda en büyük protokole tabi kapıydı. Bu kapının sırasında akağalar daireleri ve ufak bir yapı olan Akağalar Hamamı vardı. Bab-üs Saade'den geçeni karşılayan Arz Odası, sultanın yabancı elçileri kabul ettiği, bayramlaşma törenlerinin yapıldığı bir mekandı. Fatih dönemine tarihlenen yapı hayli zengin dekorasyona sahip bir büyük oda ve yan tarafında bir tuvaletten müteşekkildi. Kapının karşısında yer alan tahtın yan tarafında büyük bir ocak bulunurdu. Sultana sunulacak hediyelerin Arz Odası'na getirilmeyip odanın giriş cephesinin iki yanında bulunan pencerelerin daha büyük olanından içeride bulunan sultana gösterilmesi usuldendi.

Kum Meydanı'nın kuzey yönünde yer alan büyük bina, Sarayın Fatih dönemi yapılarından ve Edirne Sarayı'nın görsel olarak belirleyici unsuru olan Cihannüma Kasrı'dır. Kasır değişik dönemlerde Kasr-ı Padişahî, Taht-ı Hümayun Kasrı, Has Oda Köşkü ve son za-

8

9

manlarda Mabeyn-i Hümayun Dairesi olarak anılmıştır. Ne daha önce yapılmış olan Bursa Sarayı'nda ne de sonraki yıllarda yapılan Topkapı Sarayı'nda benzerine rastlanmayan özgün ve tek örnek olarak ele alınan bir yapıdır. Yedi katlı olarak inşa edilmiş olan kasır dörtgen planlı bir yapı üstünde yükselen bir burç ve burcun üstünde sekizgen bir odadan oluşmaktaydı. Kasra adını veren ve Cihannüma olarak anılan bu mekan, sekiz yöne açılan pencereleri ve yüksek konumunun sağladığı avantajla tüm çevreye egemen durumdaydı.

Meydanın doğu tarafında bulunan kasır ise yine Fatih dönemi yapılarından, eski keşifnamelerde Hamamlı Köşk olarak anılmasına karşın yakın zamanlı kaynaklarda Kum Kasrı olarak geçen yapıdır. Kum Kasrı eğimli arazide yapılmış olduğundan temelleri güney tarafında iki buçuk, kuzey tarafta bir buçuk metre yükseltilerek zemine uydurulmuştu. Tek katlı olan yapının güneyinde üç kurnalı bir hamam yer almakta idi. Kum Kasrı'nın ana mekanı olan Havuzlu Mermerlik; duvar kenarlarında sedirler olan, ortada bulunan şadırvandan akan suyun bu sedirlerin önünde oluşturulmuş kanallar yoluyla tüm mekanı dolaştığı, Rokoko tarzda süslenmiş bir salondur. Kum Kasrı içinde ayrıca oturma ve yatak odaları, Sünnet Odası olarak bilinen bir oda ve Fatih'in Şehzadesi Cem Sultan'ın çocukluk yıllarını geçirmiş olduğu oda mevcuttu.

8 Sarayın Fatih dönemi yapılarından Cihannüma Kasrı örneğine pek rastlanmayan mimarisiyle Edirne Sarayı'nın simge yapısı olarak tanınmaktadır. Rifat Osman çizimi.

9 Cihannüma Kasrı'nın kule bölümünün çok katlı yapısını gösteren çizim.

10 Cihannüma Kasrı'ndan günümüze ulaşan yapı kalıntısı.

10

Enderun Meydanı

Saray halkı tarafından Çeşme Meydanı olarak da anılan Enderun Meydanı Kum Meydanı'nın kuzey batısında ve Valide Sultan Taşlığı'nın güney tarafında doğu-batı aksında uzanan bir dikdörtgen biçimindeydi. Tamamı yontma taş döşeli olan meydanın kuzey tarafında ufak farklılıklar dışında birbirinin aynı olan Hazineli Koğuşu, Seferli Koğuşu ve Kilerli Koğuşu sıralanmıştı. Meydanın doğu tarafında ise her koğuşa ait abdesthaneler ve kahve ocaqları vardı. Güney tarafında da bu koğuşların kilerleri bulunurdu.

Bu meydandan Harem'e geçiş kapısı civarında zaman zaman sultanın yemeğinin hazırlandığı küçük bir mutfak ve Hünkâr Camii vardı. Minare yerine birkaç basamaklı bir müezzin yeri olan cami içinde mermer sütunlar üstünde bir padişah mahfeli bulunmaktaydı. Sultanların vakit namazlarını bendegân ile birlikte bu camide ifâ etmeleri adettendi.

Valide Sultan Taşlığı

Edirne Sarayı Harem Dairesi, Topkapı Sarayı'ndaki birbirine geçişli mekanların oluşturduğu karmaşık düzene kıyasla çok açık bir teşkilata sahipti. Sultanların haremdeki yatak daireleri, valide sultan, kadın efendiler, hasekiler, kalfalar, şehzade daireleri, hamam, çamaşırhane, hastane ve diğer işlevsel yapılar, Divan Meydanı'nın doğusunda, Kum Meydanı ve Enderun Meydanı'nın kuzey tarafında bulunan doğu-batı aksında uzayan dikdörtgen biçiminde büyük bir avlu çevresinde sıralanmışlardı.

Valide Sultan Taşlığı olarak bilinen bu meydana giriş, meydanın güneybatı köşesinde, üst katı Şehzadeler Mektebi olarak bilinen yapının zemin katında bulunan büyük Harem-i Hümayun Kapısı yoluyla idi. Şehzadelerin özel hocalarından eğitim aldıkları Şehzadeler Mektebi, ayrıca sultanlar tarafından da haremde buldukları sırada yapmaları gereken acil görüşmeler olduğunda kabul mekanı olarak kullanılırdı. Meydan ilk zamanlarında taş döşeli olduğundan taşlık olarak anılmaktaysa da Sultan IV. Mehmed zamanında taşlar sökülerek ağaçlar ve çiçekler dikilmişti.

Süsleme ve Dekorasyon

Edirne Sarayı'ndan günümüze sağlam ulaşan bir yapı bulunmadığı halde süsleme programı ile ilgili bazı temel bilgiler mevcuttur. Yapımından başlayarak parlak dönemini yaşadığı yıllar boyunca Osmanlı mimarlığında egemen olan süsleme anlayışı Edirne Sarayı'nda da uygulanmıştır. Sarayda pek çok mekanın Osmanlı çini sanatının seçkin örnekleriyle donatılmış olduğu bilinmektedir. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman ve oğlu Sultan II. Selim'in saltanat yıllarında sarayı oluşturan köşk ve kasırların altın çağını yaşayan İznik çinileriyle süslediği belirlenmiştir. Fakat ne yazık ki daha Osmanlı döneminde saray itibarını kaybetmeye başladığında bu çiniler sökülmeğe başlanmış ve sökülen çiniler İstanbul'da yeni inşa edilen yapılarda kullanılmıştır. Edirne Sarayı'ndan ilk kez 1737'de Sultan I. Mahmud'un yaptırdığı Ayasofya Kütüphanesi'nde kullanılmak üzere çini sökülüştür. Daha sonra Rus istilası sırasında sarayın kıymetli çinileri sökülerek götürülmüş, sarayı harabe haline getiren cephanelik yangınından sonra da ele geçen çiniler ve diğer ince işçilikli değerli malzeme zamanın valisi Rauf Paşa'nın izniyle sandıklar halinde toplanarak yabancı elçiliklere armağan edilmiştir. Edirne Sarayı'nın özgün çinileri araştırmacılar tarafından karışık vaziyette İstanbul'daki birkaç binada tespit edilmiş, ayrıca bu çinileri tamamlayan panoların parçalarının bir şekilde dünya müzelerine dağılmış olduğu teşhirdeki koleksiyonlardan belirlenmiştir. Edirne Sarayı'ndan götürülmüş büyük miktarda malzemenin de halen Hermitage Müzesi depolarında gün ışığına çıkmayı bekledikleri düşünülmektedir.

Bu büyük Osmanlı sarayının süslemesi söz konusu olduğunda kalemişleri de önemli yer tutmaktadır. Sarayın pek çok mekanında gerek tavan gerek duvarlarda kalemiş süslemelerin mevcudiyeti Dr. Rifat Osman'ın Edirne Sarayı tasvirlerinde detaylı bir şekilde anlatıldığı gibi, Kum Kasrı'nda büyük odanın 19. yüzyıl sonunda çekilmiş bir fotoğrafı ile de görsellik kazanmaktadır. Günümüze ulaşabilen çağdaşı Topkapı Sarayı'nın kalemişleri incelemek Edirne Sarayı'nın süslemeleri hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Ayrıca Edir-

nekâri olarak bilinen, bu kente özgü resimsel öğeleri de içeren bir süsleme tarzının da kentte yer alan sarayın süsleme programının gelişimi içinde ortaya çıkmış olması güçlü bir olasılıktır.

Dr. Rifat Osman'ın Edirne Sarayı ile ilgili pek çok mekanın tarifinde gerek oda kapıları gerek dolap kapaklarında sedef, kemik ve bağa süslemeler olduğu ifade edilmektedir. Geleneksel sanatlarımızdan olan sedefkârlığın Edirne Sarayı'nın süslenmesinde itibar gördüğü bu tariflerden anlaşılmaktadır.

Akarsu kenarında yerleştirilmiş olan sarayda Kum Kasrı, Cihannuma gibi Fatih dönemi yapılarından başlayıp Kanuni dönemi Adalet Kasrı ve IV. Mehmed dönemi Valide Sultan Dairesi'nde devam ettiği üzere pek çok mekanın zenginleştirilmesinde "Su" ögesine yer verilmiş, mekanların içinde küçük havuzlar ve şadırvanlar yapılmıştı.

Sarayın süslemelerindeki zenginliğin bir örneği olarak ele alabileceğimiz Kum Kasrı içindeki Sünnet Odası'nda bulunan billurlu ve çinili ocak hem sarayla ilgili yazılmış metinlere konu edilmiştir. Ocak odaya bitişik olan diğer bir odada yakılmakta, Sünnet odasında bulunan davlumbazda çinilerle alternatifli olarak yerleştirilmiş kristal parçalar yoluyla ışıltısı izlenmekte, böylece bir yandan odanın kül ve duman gibi kirlilikten azade tutulmasının yanısıra eşsiz bir güzellik elde edilmekteydi.

Edirne Sarayı'nın Bahçeleri

Edirne Sarayı doğu tarafı Tunca nehriyle çevrelenmiş olan açık bir arazide yapılaşma göstermiştir. Nehrin, sarayın bulunduğu bölgede çatallaşarak aşağı kısımda tekrar birleşmesi sonucu oluşan ada sarayın kurulduğu yıllardan başlayarak bir nevi hasbahçe olarak değerlendirilmiştir. Erken dönemlerde Hadika-i Hassa adıyla bilinen ada 19. yüzyılda halk tarafından Tavuk Ormanı olarak anılmaya başlanmıştır. Adaya Fatih döneminde binlerce fidan dikilmiş, Sultan I. Ahmed adanın ağaçlandırılmasına dışbudak meşe ve kestane ağaçlarıyla katkıda bulunmuştur.

Bu ağaçlıklı adada farklı zamanlarda yapılmış küçük köşkler ve kasırlar bulunmaktaydı. Bunlar arasında Bostancıbaşı Kasrı, Kanuni döneminde yapılan ve divan toplantıları için kullanılmış olan Adalet Kasrı, İftar Köşkü, su dağıtım şebekesinin bir parçası olan Terazi Kasrı, Bülbül Kasrı sayılabilir.

Saray duvarları ve kapılarının dışında kalan bu hasbahçeden yıllar sonra Sultan IV. Mehmed'in validesi Hatice Turhan Sultan tarafından harem dairesinde yaşayanlar için bir bahçe yaptırılmıştır. Bu bahçe Valide Sultan Taşlığı'nın doğusunda iki set halinde düzenlenmiş, alt kısım gül fidanlarıyla donatılmıştır. Gülhane olarak anılan bu setin üstünde kalan ve Dolmabahçe denen diğer bahçeye ise civar ormanlardan yetişkin fidanlar ve Sofya civarından çam fidanları getirilmiş, duvar kenarlarına ise hoş kokulu yaseminler dikilmiştir. Bu bahçelerde ayrıca küçük havuzlar, kameriyeler ve camlı köşkler yapılarak güzel vakit geçirmek için mekanlar oluşturulmuştu.

Edirne Sarayı'nın bahçe düzenlemeleri ve ağaçlandırma durumu üzerine mevcut bilgiler üstüne uzmanlar tarafından yapılan değerlendirmeler, sarayın mimari tasarımının yanısıra bitkilendirilmesinde de pasif iklimlendirme ilkelerinin bilindiği ve estetik kaygıların ötesinde sarayda yaşayanların konfor koşullarının oluşturulması için yapılmış planlar dahilinde hareket edildiğini ortaya koymaktadır.

11

12

11 Sarayın esas yapılanması dışında kalan Kanuni dönemi yapısı Adalet Kasrı bugün askeri bölgededir ve restorasyonu yapılarak korumaya alınmıştır.

12 Sarayın esas yapılanması dışında kalan Hadika-i Hassa'da bulunan Bülbül Kasrı sarayın civarında yapılan küçük köşk ve kasırlara örnektir. Rifat Osman çizimi.

13

13 IRCICA Arşivi Yıldız Koleksiyonu 90790-14 numaralı fotoğraf. Tunca nehri üstünde Fatih Köprüsü, İftar Köşkü ve arka planda Adalet Kasrı. Kargopulo biraderlerin fotoğrafında sarayın 1880'lerin ortalarındaki durumu görülmekte.

Edirne Sarayı'nda Yaşam

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u almasından sonra payitaht taşınmış, buna karşılık Edirne uzun süre ikincil bir başkent olarak da olsa saltanat şehri olma özelliğini sürdürmüştür. Sultan I. Mehmed'den başlayarak dönem dönem Osmanlı sultanlarının cülusları Edirne'de gerçekleşmiş, sultanların burada kaldıkları dönemlerde Sur-ı Hümayûnlar tertip edilmiştir.

Eski ve yeni Edirne saraylarında cülus eden sultanlar sırasıyla: I. Mehmed (Çelebi)-1413, Sultan II. Murad-1421, Sultan II. Mehmed (Fatih)-1451, Sultan II. Süleyman-1687, Sultan II. Ahmed-1691, Sultan II. Mustafa-1694, Sultan III. Ahmed -1703'dir. Çelebi Mehmed'den evvel Fetret Devri'nde iki şehzade daha Edirne'de saltanat ilan edip hatta biri kendi adına para bastırmış ise de Yıldırım Bayezid'in Ankara yenilgisini takip eden karışıklıklardan sonra hanedan, Çelebi Mehmed ile devam ettirildiğinden kayda alınmamışlardır.

Osmanlı kültürünün önemli bir unsurunu oluşturan görkemli Sur-ı Hümayûnlar geleneğinin temelleri Edirne'de atılmıştır. 1457 yılında Fatih'in Şehzade Beyazid ve Şehzade Mustafa için yaptırdığı sünnet düğünü şenlikleri, Meriç, Arda ve Tunca nehirlerinin birleşme noktasında bulunan Ada Çayırı'nda düzenlenmişti. Bu ada zaman içinde nehirlerin yatak değiştirmesi sonucu kaybolmuştur. Günler süren bu şenliklerde ilim adamlarına, din adamlarına, beylere, halka ziyafetler verilmiş, yarışlar, geçitler yapılmış, canbazlar, hilebazlar gösteriler yapmış, geceleri havai fişekler atılmıştı. Daha sonraki yıllarda düzenlenen sünnet şenliklerinde de bu düzen geliştirilerek zenginleştirilmiştir. Edirne Sarayı'nda düzenlenen diğer sünnet şenlikleri 1472'de Fatih'in şehzadeleri Cem ve Abdullah için, 1480'de Şehinşah, Ahmet, Korkut, Mahmut, Alem, Selim ve Oğuzhan için düzenlenmiştir. İstanbul ele geçirilip başkent olduğu halde bu şenliklerin Edirne'de düzenlenmiş olması ilginçtir.

14

Daha sonraki yıllarda bu tür şenlikler İstanbul'a kaydırılmış, Edirne'de uzun yıllar sonra düzenlenen tek şenlik 1675 yılında Sultan IV. Mehmed'in şehzadeleri Mustafa ve Ahmed'in sünnetleri ve kız kardeşi Hatice Sultan'ın evliliği vesilesiyle düzenlenen ve 45 gün süren şenlik olmuştur. Şenlik kapsamında şehzadelerden başka 5000 kadar çocuk sünnet edilmiş, Sırık Meydanı'nda yapılan geçit ve gösteriler, meydanda hilal biçiminde düzenlenmiş, orta kısmı sultan, bir ucu şehzadeler diğer ucu harem-i hümayun için ayrılmış şenlik çadırlarından izlenmişti.

Saraydan Günümüze Kalanlar ve Bugünkü Durum

Edirne Sarayı'ndan günümüze o günlerin görkemini anlatacak dikkate değer bir şey kalmamıştır. Sarayın esas arazisi tamamen arkeolojik sit vaziyetinde olup, Alay Meydanı'ndan Kum Meydanı'na geçiş veren Bab-üs Saade'den arta kalan kapı kemerinin mevcut durumu, 1995 Edirne Sarayı Sempozyumu için Milli Saraylar Daire Başkanlığı tarafından ölçüm ve çizimleri yapıp rölöve çıkarılarak tespit edilmiştir.

Saray mutfakları harap vaziyette de olsa ayakta kalan ender yapılardandır. Çok katlı bir kule olan Cihannüma Kasrı'nın iki kat kadarı mevcuttur. Kum Kasrı Hamamı harap vaziyette olmakla birlikte mevcuttur. Nehrin öte yakasında Hadika-i Hassa içinde kalan Adalet Kasrı bugün askeri alandadır. Geçmiş yıllarda restore edilmiştir.

1995 yılında yapılmış olan I. Edirne Sarayı Sempozyumu'nda tarihimizin büyük kısmına tanıklık etmiş olan bu sarayın canlandırılması, mümkün olabilen yapıların yeniden yapılması konuları tartışılmıştır. Sempozyumun bitiminde yayınlanan bildiride özetle: Sarayın bulunduğu bölgenin Osmanlı dönemi arkeolojisi için birinci derece sit alanı olduğu, saray a-

14 IRCICA Arşivi Yıldız Koleksiyonu 90790-13 numaralı fotoğraf. Adalet Kasrı'nın arka planında Cihannüma'nın kulesi görünmekte.

Kargopulo biraderlerin fotoğrafı 1880'lerin ortalarında Cihannüma'nın hala ayakta olduğunu belgeliyor.

razisinin kesin sınırlarının belirlenerek bu alanda araştırmaların başlatılması gerektiği, bu çalışmaların sağlığı için kişisel ve kurumsal müdahaleleri en aza indirgeyecek, bilimsel yn-temlerle çalışacak apolitik bir örgütlenme sağlanması gerektiği ifade edilmiş, sarayın bir b-tn olduğu ve ögelerinin birbirinden ayrı ele alınarak restorasyonunun veya yeniden işlev-lendirilmesinin de yapılmaması gerektiği konusunda fikir birliğine varılmıştır.

Dileğimiz Edirne Sarayı'nın bulunduğu arazinin uzun vadeli bir arkeolojik çalışmanın a- lanı olarak üniversitelerimiz tarafından ele alınması, ele geçecek buluntuların mzeleştiril- mesi ve bu önemli yapılaşmanın hiç olmazsa izlerinin korunarak gelecek kuşaklara aktarıl- masının sağlanmasıdır.

KAYNAKÇA

- AKAR, Azade., "Edirne Sarayı inilerine Dair Bir Araştırma", *I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri*, Edirne: Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1999.
- ARMAĞAN, Mustafa., "Bir Bursa Sarayı Vardı", *MS*, 1 (1999), s. 86-95.
- BAYAT, Ali Haydar., "Edirne Sosyal Hayatında bir Kesit 861/1457 Sünnet şenliği", *I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bil- dirileri*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 1999.
- BEşKONAKLI, Jale - MISIRLI, Filiz., "Edirne Sarayı Yapıları İçin Bir Restorasyon nerisi; Bab-s Saade", *I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 1999.
- ELAGÖZ, Ayşe - ÖZGEN, Aydan., "Edirne Sarayının Pasif İklime Tasarımı İlkelerine Göre Değerlendirilmesi", *I. Edir- ne Sarayı Sempozyumu Bildirileri*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 1999.
- ERTUĞ, Zeynep Tarım., "Edirne'de Yapılan Son Clus Töreni", *I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri*, Edirne: Trak- ya niversitesi Yayınları, 1999.
- NEMLİOĞLU, Candan., "Sarayı Cedit Yapılarındaki Orijinal Kalem İşleri", *I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 1999.
- OSMAN, Rifat., *Edirne Sarayı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- KAZANCIGİL, Ratip., *A. Süheyl nver'in Edirnesi*, İstanbul: Edirne Valiliği, Haziran 1999.
- KAZANCIGİL, Ratip., *Edirne şehir Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: Edirne Valiliği, 1999.
- KÖYLÜOĞLU, Neriman., "Sarayda Su ile İlgili Yapılar", *I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 1999.
- OSMAN, Rifat., *Edirne Rebnmast*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 1998.
- ONUR, Oral., *Edirne Kadınları*, İstanbul: Edirne Valiliği, 1999.
- ÜLKÜCÜ, Mehtap., "Edirne Sarayı Kalem İşleri", *I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri*, Edirne: Trakya niversite- si Yayınları, 1999.
- YUNT, Kerim - YUNT, Mustafa - YUNT, Tülin., "Haliten Meriç'e Sünnet-Sünnet Düğünü Geleneklerine Bakışlar", *I. Edirne Sarayı Sempozyumu Bildirileri*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 1999.
- Edirne Sarayı Yerleşim Planı*, Türk Kütüphaneciler Birliği Edirne şubesi Yayını.
- I. Edirne Sarayı Sempozyumu Sonuç Bildirisi*.

Parlamento Tarihimiz Açısından İlginç Bir Dönem ya da Beşiktaş Sarayı'ndan Bab-ı Ali'ye

Topkapı Sarayı, 16. yüzyıla gelindiğinde tüm kurumlarıyla iyice örgütlenmiş ve yerli yerine oturmuş bir merkezi yönetim sisteminin odak noktasıydı. Bunun da ötesinde, gerek mimarlık ve gerekse örgütsel biçimlenmesiyle devlet otoritesini vurgulayan bir işlev görüyordu. Öyle ki bu saray, kendinden önce kullanılan Bursa ve Edirne Sarayları'ndaki deneyimlerin ışığında aslında bir "Sonuç Saray" olma niteliği taşıyordu.

Bununla birlikte Osmanlı yönetimi, 18. yüzyılda Beşiktaş Sahil Sarayı Hümayunu, eski Çırağan Sarayı gibi mekan kurgusu açısından geleceğe bağlı sayılabilecek yeni saraylar yaptırdığı gibi, özellikle 17. yüzyıldan başlayarak geçirdiği sosyo-politik değişimlere bağlı olarak kabuk değiştirecek ve 19. yüzyılın ortalarında, o güne dek oturmuş, geleneksel saray çizgisinden farklı nitelikler taşıyan Dolmabahçe Sarayı'na geçecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim sistemindeki bu değişimin 18. yüzyıldaki örgütsel ve mekansal yansımalarını yine saray yapılarında görüyoruz.

Toplumsal Dinamikler Değişiyor...

Bugünden bakıldığında 18. yüzyılın, Osmanlı yönetim sisteminde ve buna paralel olarak toplumsal düzeninde kimi çözümler ve değişimlerin süregeldiği bir dönem olduğu görülüyor. Kuşkusuz ki bu, bir önceki yüzyılın Batı'da ortaya çıkan ve gittikçe yayılan ekonomik, teknolojik ve toplumsal farklılaşmalara bağlı verilerin bir sonucuydu.

Kalın çizgilerle belirtmeye çalışırsak Türk-İslam toplumlarında Batı toplumlarındaki gibi sınıfsal bir düzenin olmayışı ve toprağın devletin mülkiyetinde olması, sınıfsal farklılaşmaya olan eğilimleri azaltmış giderek Türk aşiret aristokrasisi tümüyle ortadan kaldırılmıştı. Osmanlı'da bu sınıflaşma yöneten ve yönetilenler olarak ayrılmıştı. Yöneten yani Askeri sınıf kendilerine tumar yoluyla, hazineden ya da vakıflar aracılığıyla gelir ayrılan kesimken -ki Halil İncelik, devlet hizmetinde olup berat ile maaş alan bütün sınıfları Askeri başlık altına koymakta ve bunların kadıaskerin hükmü altında olduklarını belirtmektedir¹ - reaya yani yönetilenler ise üretim yapan ve vergi veren kesimi oluşturuyorlardı.

Bu iki ana başlık kuşkusuz ki alt başlıklara da ayrılıyordu ama 17. yüzyıl ile birlikte bu toplumsal düzene yeni bir sınıfın eklendiği görülüyor: Ayanlık. Devlet oluşagelen koşulların sonucu, bir biçimde top- rak konusunda özel mülkiyetin ortaya çıkmasına neden olan ve başlan- gıçtan beri kurup korumaya çalıştığı sistemin dışında kalan ayanlığı is- temeyerek de olsa kabullenmiş giderek ona yasal bir konum vermiştir.

I Sultan Abdülmecid. Yönetimin Saray'dan Bab-ı Ali'ye doğru kaymasındaki önemli kişilerden biriydi.

İşte gelinen bu nokta, merkezi sistemin zayıflaması, özellikle başkente uzak yerlerdeki yerel güçlerin ayrı bir toplumsal tabaka oluşturması anlamını taşıyordu. Kısacası ayanlar feodalimsi bir eğilimin temsilcileri konumundaydılar. Yasa dışı olmasına karşın bunlar reayadan topraklarını alarak devlet mülkiyeti ilkesini zedelemekte ve sınırlı da olsa özel mülkiyet yaratmaktaydılar. Üstelik merkezi yönetim de bu gelişmelere karşı koyamıyor ya da direncini sürdürüyordu. Öyle ki bu durum, III. Selim'in tahttan indirilmesiyle başlayan olayların dindirilmesi amacıyla, Alemdar Mustafa Paşa'nın İmparatorluğun bütün vali ve ileri gelen ayanlarını 1808'de İstanbul'da biraraya getirerek o ünlü Sened-i İttifak'ı imzaya koymasıyla iyice resmîlik kazanacaktı². Bu açıdan bakıldığında söz konusu belge, o güne dek yasal bir nitelik taşımayan ayanın kimliğinin de onaylanması anlamını taşımaktaydı. Nitekim belgenin maddelerinden birinde geçen "Kendimizin ve hanedanlarımızın yaşaması, devletin yaşamasına bağlı olduğundan..." sözleri bu savı destekler niteliktedir.

Geleneklerin Dışında Bir Saray

Kısacası 17. yüzyıl ile birlikte Osmanlı toplumsal düzeninde başlayan kimi değişim ya da farklılaşmalar, merkezi otoritenin gücününün giderek zayıflamasına ve özellikle İstanbul'dan uzak coğrafyalarda yerel güçlerin ortaya çıkmasına neden olacak ve 18. yüzyılda bu güçler, derebeylik anlamına gelebilecek bir konum kazanacaklardı.

Sultan II. Mahmud ile birlikte Osmanlı yönetimi yani merkezi otorite, ayanlara karşı yeniden eski gücüne kavuşur. Ne var ki Padişah 1806'da Rusya'ya karşı başlayan savaş nedeniyle ve bu savaşta ayanların askerî birliklerine duyduğu gereksinimden dolayı savaşın bitişi 1812'yi beklemek zorunda kalacak ve 1815'te harekete geçecektir. Yalnız da değildir; İstanbul'da merkezi otoritenin her zaman temsilcisi olan Bab-ı Ali bürokrasisi de yanındadır. Bu bürokrasi, ayanların gücününün kesilmesinde, giderek ortadan kaldırılmasında ve İstanbul'un taşraya egemen kılınmasında, kısacası merkezi otoritenin yeniden kurulmasında Sultan II. Mahmud'un destekçisi olacaktır. Üstelik Sultan II. Mahmud'un bu konuda başarılı olabilmesi için elinde modern silahlarla donatılmış bir ordu bulunması da bir başka avantajdır.

Tarihsel belgeler son derece açık; merkezi yönetim, ayanları, Padişah'ın emirlerine uymama, reâyâyı soyma ve baskı yaratma gibi eylemlerle suçlayarak azil, mukâta'a çiftliklerine elkoyma ya da İstanbul'a çağırıp ikamete memur etmek ve karşı çıktıklarında güvenilir vali ve paşaların -ki bu konuda özellikle Baba Paşa, Hüsrev Paşa ve Hurşid Paşa ön plana çıkmışlardır- yönetimindeki askerî birliklerle yakalayıp idam ettirir³. Sultan II. Mahmud'un ayanlığın bastırılmasıyla ilgili tek başarısızlığı Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa konusunda olmuştur.

Siyasal atmosfer kısaca budur. Yönetim sisteminde ya da devlet düzeninde oluşagelen bu sorunlu atmosfer, padişah ve çevresinde kimi siyasal yeniliklere gitmenin zorunlu olduğunu düşündürmenin yanı sıra, bu zorunluluğun mekansal kimi yeniliklere yansımaları gerektiğini de düşündürmüş olmalıdır. Nitekim bu dönem Topkapı Sarayı ve çevresinin de terk edilmeye başlandığı bir dönem olarak dikkati çekmektedir.

Kuşkusuz ki yöneticinin bulunduğu mekan, toplumsal yapının ya da devlet düzeninin örgütlenişine koşut olarak biçimlenecektir. Ve bu biçimlendirme, doğaçlama olmaktan çok, sayısız ögenin gözönünde bulundurulması ve giderek kimi ince hesaplar yapılması ile oluşturulmaktadır. Ve yine bu biçimlendirme, yazlık ya da geçici dönemlerde oturulacak mekanlar yerine, sürekli yaşanacak saray yapıları için söz konusu olmaktadır. Bu durum, Bursa ve Edirne Sarayları'nda geçerli olduğu gibi, Topkapı Sarayı için de sözkonusudur. Ama tüm bu yönetim yapıları, Sultan II. Mahmud dönemiyle birlikte klasik ya da geleneksel olarak nitelenecek ve bu dönemde yönetim, gerek örgütsel ve gerekse mekansal olarak kırılma sürecine girecektir.

Bu süreç Eski Beşiktaş Sarayı ile başlar, 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile buna koşut olay ve düzenlemelere bağlı olarak ortaya çıkan Dolmabahçe Sarayı'nın yapımı ile son bulur. Ne gariptir ki Dolmabahçe Sarayı, toplumsal örgütlenmenin demokratikleşme süreci-

ne girdiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz ki bu süreç ve toplumsal kırılma, Sultan II. Mahmud'un Topkapı Sarayı'ndaki olaylardan kaçması, anılarından uzaklaşmak istemesi biçimindeki açıklamalarla tanımlanacak gibi görünmemekte, en azından bu açıklama ya da tanımlama yetersiz kalmaktadır. Bu çok daha derinlemesine sorgulanması gereken ve giderek kimi değişik tanımlama ve açıklamalar gerektiren bir durum görünümündedir.

2 Bab-ı Ali.

Günümüzde değişik biçimde kullanılan bu giriş, geçmişin izlerini bugüne taşıyor.

Gülhane Kasrı ya da Meclis'e Doğru...

II. Mahmud döneminde hukuksal alanda oluşturulan kimi yenilikler ya da yeni yapılanmalar, yönetimdeki değişimin habercisi gibi görünmektedir. Bu düzenlemeleri yapma işi, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye'ye verilir⁴. Nitekim, Topkapı Sarayı'nda Gülhane Kasrı Hümayunu'nda çalışmak üzere kurulan bu meclise seçilecek kişileri belirlemek üzere bir komisyon kurulacak ve meclis, başkan olarak eski serasker Hüsrev Paşa ve yanında beş üyeden oluşacaktır⁵. Kuruluş amacı için de şu tanımlamalar yapılmaktadır; Tanzimat ve yapılacak mülki düzenlemeleri görüşmek, devlet ve milletin refahı için gerekli yasa ve tüzükleri daha fazla kişinin düşüncelerine başvurarak hazırlamak ve onanması için padişaha sunmak.

Bunların yanısıra kurumun, çıkardığı yasaların nasıl uygulandığını denetleme yetkisine sahip olması gibi dikkat çekici bir özelliği daha vardı ki⁶, bu da yönetimin Meşrutî Monarşi'ye gidilen yolda oluşan belki de en önemli özelliğiydi.

Ne var ki sorunlar da başgöstermektedir; alt rütbeli üyeler, üstlerinin yanında düşüncelerini özgürce dile getiremedikleri gibi, görüşmeler üst rütbeli üyelerin eğilimlerine göre biçimlenmektedir⁷. Bir süre sonra bu sorunu çözmek için önceki rütbeleri ne olursa olsun tüm üyeler aynı düzeye getirilecektir. Öte yandan bir başka sorun da, Meclis'in kurulma tartışmaları sırasında ortaya çıkmış ve konu, Saray ile Bab-ı Ali arasında bir nüfuz tartışmasına dönüşmüştür.

Gerçi bu kurum, adı Meclis olmakla birlikte halk tarafından seçilmiş bir kurum olmaktan çok bir komisyon özelliği gösteriyordu, belki ama üyelerinin düşünce ve izlenimlerini özgürce söyleyebilmeleri, halkın yararına yasalar çıkarmaları, padişahın bu yasalara aykırı davranmayacağına yönelik güvence vermesi gibi nitelikleri içermesi ve giderek çıkarılan yasaların uygulanmasında denetleyici bir özelliğe sahip olması ile Meşrutî Rejim'in bir habercisi olma niteliği taşıyordu.

Sonuçta Gülhane Hatt-ı Hümayunu ya da Tanzimat Fermanı olarak adlandırılan belge, Mustafa Reşid Paşa tarafından Gülhane'de okunacak ve genç padişah Abdülmecid, bu olayı yine aynı adla anılan yapıdan yani Gülhane Kasrı'ndan izleyecektir. Yanısıra Sultan ilerleyen dönemde bilinegelen padişahlık anlayışına kimi yenilikler de getirecek, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye'nin her yıl açılış günününe eşlik ederek bir önceki çalışma döneminde gerçekleştirilen işlerle yapılacaklar hakkında bilgi verecek, giderek gerekli gördüğünde Meclis'in çalışmalarına da katılacaktır⁸.

Parlamento tarihimizi oluşturan süreç açısından kuşkusuz ki bir köşe taşı konumunda olan bu yapı, Abdülaziz döneminde ne yazık ki yıktırılmış ve günümüze dek gelememiştir. İlginç olan, yapıyı yıktırılan Sultan Abdülaziz ve döneminin, Sultan II. Mahmud ile başlayıp Abdülmecid ile süren gelişmelerin kesintiye uğradığı dönem olmasıdır. Bu dönemde ve özellikle 1871'den sonra ülke, Bab-ı Ali ve sadaret makamını yeniden kendine bağımlı kılan Saray'ın yani Sultan Abdülaziz'in otoritesi altına girecek ve bu dönemde mutlakîyetçi sisteme geri dönecektir.

Bir Adım Daha Atılıyor...

20 Ocak 1839 Bab-ı Ali yangını, Meclis-i Vala'nın çalışma mekanını yoketmekle birlikte kurum, 1840 yılında yine Bab-ı Ali'de yapılan yeni binasına taşınacaktır. Ne var ki bu noktada mimarlık tarihimiz açısından kimi bulanık görüntülerle de karşılaşmıyor değiliz. Az önce de değindiğimiz üzere 20 Ocak 1839 tarihindeki Bab-ı Ali yangınının buradaki yapılar topluluğunu yok ettiği ve yeni yapının 26 Mart 1844 tarihinde kullanıma açıldığı biliniyor. Buna karşın Meclis-i Vala'nın 8 Mart 1840 tarihinde Bab-ı Ali'deki yeni yapısına taşındığı⁹ ve üstelik bu mekanın padişahın da izlemesine olanak tanıyacak biçimde düzenlenmiş olduğunun belirtilmesi akıllarda kimi sorular yaratıyor. Tarihçi Lütfi Efendi'nin konuyla ilgili cümleleri şunlar:

"...meclis-i vala mevkii olmak üzere Bab-ı Ali'de müceddeden inşasına şüru' olunan daire-i vasia o esnada reside-i hitam olarak küşad olunmuş ve sene-i cedide ise hulul eylemiş

olduğundan muharremin dördüncü günü zat-ı hazret-i padişahi Bab-ı Ali'ye teşrif ile meclis-i vala odasını temaşa buyurdular.”¹⁰

Öyle anlaşılıyor ki yangından hemen sonra yapımına başlanan yeni Bab-ı Ali'nin belki de bitirilen bir bölümünde çalışmalarına başlayan bu meclisin görevi 1854 yılına dek sürecektir. 24 Eylül 1854 tarihinde Meclis-i Ali-i Tanzimat kurularak yasa ve tüzük hazırlama işi buraya devredilmiş, Meclis-i Vala yargılama ile görevli kılınmıştı. İstenilen olumlu gelişmeler gerçekleşemeyince 9 Eylül 1861 tarihinde her iki meclis de birleştirilecek ve 1868 yılında Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye'nin kurulmasına dek çalışmalarını sürdürecektir. Tanzimat döneminde bir ilerleme olarak tanımlanabilecek olan da zaman içinde birer yasama organı biçimine dönüşme eğilimi gösterecek olan bu meclislerdir¹¹.

Stefan Kalfa tarafından yapılan bu yeni yapı, birbirlerine kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda bağlı geniş sofalar çevresinde dizilmiş odalardan oluşmaktadır¹² ve dönemin yeni yönetim sisteminin bir göstergesi konumundadır. Bir önceki döneme dek hem sadrazam konutu ve hem de devlet dairesi olarak ikili bir işlev gören bir yapılar topluluğu olan Bab-ı Ali'nin bu yeni yapısı, artık yalnızca resmi bir büro konumundadır. Yaklaşık olarak 220 m. uzunluğundaki bu kitlenin iki ucunda alçak, ortadaysa yüksek bir bölüm yer almaktadır. Bu alçak kitlelerden kuzeybatıdakine Sadaret, güneydoğudakine Hariciye Nezareti, ortada kalan yüksek bölüme ise Şura-yı Devlet daireleri yerleştirilmiştir. Ne var ki bir öncekinde olduğu gibi bu yapı da yanacak, 23 Mayıs 1878 tarihinde, orta bölümü kullanmakta olan Şura-yı Devlet Dairesi'nde başlayan bu yangın yapıya büyük hasar verecektir¹³.

3 Tarihi Yanmada'nın geçmişten bir görünümü. Ayasofya Müzesi'nin hemen yanında yükselen ve birara meclis amaçlı olarak da kullanılan yapı günümüzde yok.

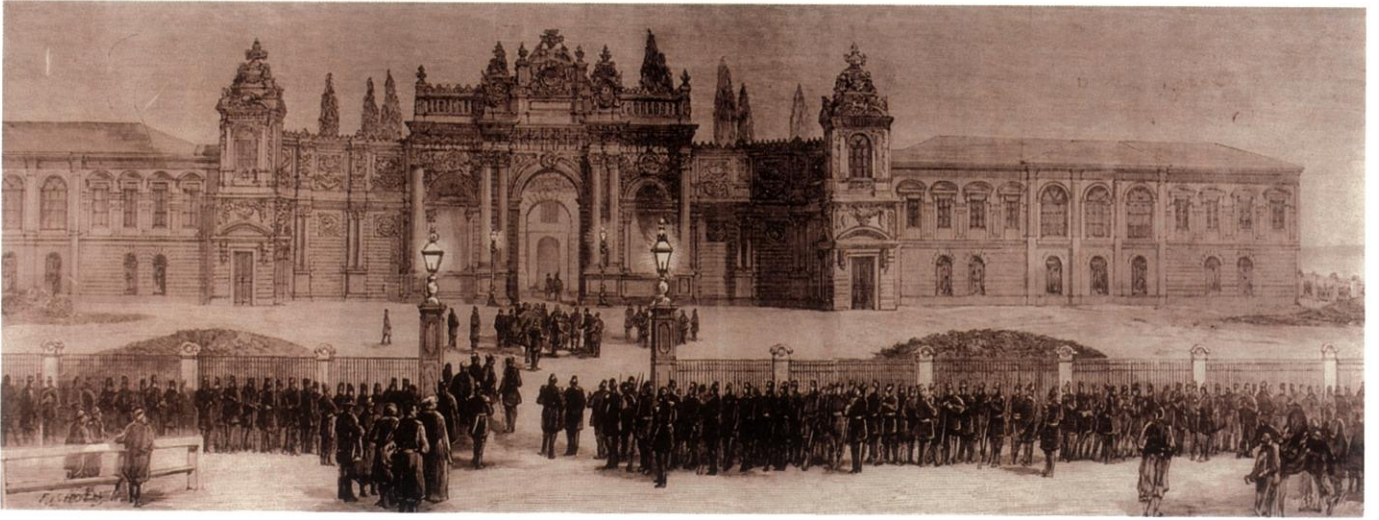

Ve Parlamento...

Bu gelişim sürecinde 1856 yılı, yeni bir köşe taşı niteliğindedir. Bu tarihte Islahat Fermanı adıyla yayımlanan belge, Tanzimat bildirisiyle yapılacağı söylenen reformların gerçekleştirilecek yasa ve yeniliklerin yapılmamış, yapılanların da uygulanmamış olmasından şikayetçi olan Batılı devletlerin isteği üzerine çıkarılmıştır¹⁴. Özellikle Tanzimat Fermanı, uygulama oranı tartışmaya açık da olsa hükümdar ile hükümet arasında, kamuya açıklanmış bir sözleşmeydi. Ve asıl amaç, yönetilenle yöneten arasındaki bağları kurmaktan çok, hükümdarın mutlak yetkisinin halk ya da onun temsilcilerinin karşısında değil, hükümet karşısında kısıtlanmasıydı¹⁵.

Kuşkusuz ki böylesi bir durumun getirdiği kendi iç çelişkiler de olacaktı. Öyle ki, mutlakiyetçi bir monarkın ağırlığının yerine halkı temsil eden bir meclisin olmaması, reformların Bab-ı Ali tarafından uygulanması yolunu açacak, bu da reformları zorla yürütmek isteyen Sultan II. Mahmud gibi bir padişah yerine hükümete ve yasalara karışmayan zayıf bir yönetici geldiğinde kimi noktalarda geriye dönüşlerin bile yaşandığı olaylara neden olacaktır¹⁶. Kullanılan mekan ise yine yukarıda değindiğimiz üzere 1878 yılında yanacak olan Bab-ı Ali yapısıdır.

Bununla birlikte Tanzimat ve Islahat fermanlarına dayanarak zaman içinde oluşturulan yeni yönetim sistemi sonucu yukarıda değindiğimiz meclisler kurulacak ve özellikle Meclis-i Ali-yi Tanzimat, giderek parlamentosu bir nitelik kazanacak ve ilkel bir parlamenter yönetim sistemi gelişecek ve nihayet 1876 yılındaki Kanun-i Esasi ile Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı tarih sahnesine çıkacaktır.

4 1876 tarihli Fransızca yayında Dolmabahçe Sarayı.

Sultan Abdülaziz indiriliyor ve yeni padişah II. Abdülhamid Meclis'i açmak sözüyle tahta çıkacak.

1839 yılında başlayıp 1876 yılında sona eren ve Tanzimat dönemi olarak adlandırılan bu süreçte, devlet yönetimindeki değişikliklerin ya da değişim sürecinin mekansal göstergesini birkaç yapı oluşturmaktadır. Bunlardan biri Bab-ı Ali'deki yeni yapılaşma, diğeri ve belki de en vurgulayıcı olanı ise Dolmabahçe Sarayı'dır. Bunlardan Bab-ı Ali, geçmişe oranla resmi ve biraz daha bürokratik bir yapı kimliği sergilerken, Dolmabahçe Sarayı ise Osmanlı klasik saray yapılarının dışında ama bu kez tümüyle farklı bir mimari kimlik sergilemektedir. Süreç, yönetsel ve buna bağlı olarak mimari değişiklikler için henüz devrimsel değişikliklerin olduğu bir dönem olmamakla birlikte, kimi yeniliklerin nefesini hissettirdiği bir dönemin egemenliğini sürdürdüğü ve buna bağlı olarak kimi yeni yönetsel yapı türlerinin denemelerinin yapıldığı bir süreç görünümündedir. Henüz bir parlamento yapısı yoktur ama en azından batıdaki örneklerine benzeyen kimi cephe tasarımlarının denendiği yapıların egemenliği sözkonusudur.

5 Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda Meclis-i Mebusan'ın açılış töreni yapılıyor.
6 Osmanlı milletvekilleri toplantı halinde.

Sonuç olarak 1876 Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda açılışı yapılacak ve 1933 yılında yanan Eski Darülfünun ve hemen ardından Çırağan Sarayı bu iş için kullanılacaktır. Sultan II. Abdülhamid, bu parlamentonun ömrünü kısa tutacaktır belki ama, bu parlamento en azından Cumhuriyet Parlamentosu ya da bir başka deyişle TBMM'yi oluşturacak koşulların temellerinin atıldığı sürecin başlangıcı olacaktır.

DİPNOTLAR

- 1 H. İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul: Eren Yay., s. 36.
- 2 H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yay., s. 343
- 3 H. İnalçık, *age.*, s. 349
- 4 M. A. Aydın, "Batılılaşma", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., 1995, c. V, s. 164.
- 5 A. Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul: Eren Yay., 1993, s. 189.
- 6 A. Akyıldız, *age.*, s. 193.
- 7 A. Akyıldız, *age.*, s. 191.
- 8 M. Çadırcı, "Tanzimattan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yay., c. I, s. 211.
- 9 A. Akyıldız, *age.*, s. 200.
- 10 R. Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara: TTK, 1985, s. 209.
- 11 N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: YKY, 1996, s. 219.
- 12 U. Tanyeli, "Bab-ı Ali", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yay., 1993, c. I, s. 522.
- 13 S. Eyice, "Bab-ı Ali", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., 1991, c. 4, s. 389.
- 14 N. Berkes, *age.*, s. 216.
- 15 N. Berkes, *age.*, s. 215.
- 16 N. Berkes, *age.*, s. 219.

Dolmabahçe Sarayı ve Meşkhane Üzerine Görüşler

Ondokuzuncu yüzyılda padişah II. Mahmud'un isteği doğrultusunda bir yanda İtalyan Guisepe Donizetti ile başlayan müzikte batılılaşma süreci yaşanırken, diğer yanda Türk musikisi Sultan III. Selim zamanındaki parlaklığını sürdürmeye devam eder. Padişah Abdülmecid zamanında da kesintisiz olarak süren batılılaşma süreci Donizetti'nin muzika mensubu gençlerden oluşan bir çok sesli koro kurması ile kesinlik kazanır. Bu koro bugün hiçbir izi kalmayan, Dolmabahçe Camii karşısında bulunan Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu'nda oynanan operalarda da görev almıştır. Dolmabahçe Sarayı Tiyatrosu ve tiyatro sahnesinde müzik icraatı konusunda özellikle de Sultan Abdülmecid dönemini ele alan bazı çalışmaların varlığı bilinmektedir. Bu bağlamda Refik Ahmet Sevengil'in Saray Tiyatrosu ve opera sanatları ile ilk temasları ele alan çalışmasından söz etmek yerinde olacaktır.

Rauf Yekta Bey, batılılaşma süreci içinde padişah Abdülmecid'in Türk musikisini sevdiğini ve ona hürmet etmekte, önem vermekte hiç bir kusur etmediğini ifade etmektedir¹. Verilen bu bilgi diğer kaynaklarla da doğrulanmaktadır. Haremın ayrı, sultanların ayrı bir ince saz takımı olduğu; Harem-i Hümayunda daire sahiplerinin, zaman zaman hariçten saz takımları getirtip avluda dairelerin önünde icra edilen müziği dinledikleri bilinmektedir. Burada hatırlanması gereken; 15-18. yüzyıl Osmanlı Saray musikisi için yapılan sınıflandırmanın -mehter musikisi, fasıl musikisi ve mevlevi musikisi olarak- geçerliliğini son dönemde de korumakta olduğudur. Ancak bu üç müzik türüne bir de Batı müziği eklenmiştir. Saray için batılılaşma süreci, gerek Başbakanlık Arşiv belgeleri ve gerekse Milli Saraylar Arşiv belgelerinden açıkça izlenebilmektedir. 19. yüzyılda batılılaşan Saray müziğinin kurumsallığı konusunu aydınlatan en temel kavramın "meşkhane" olduğu düşüncesinden hareketle; aynı zamanda konuyla ilgili kimi çalışmaların bazı eksikler içerdiği görüşü, konuyu mimarlık tarihi ve müzik tarihi bakış açısından irdeleme gereği ortaya çıkarmıştır.

Araştırmamızda meşkhane konusuna ışık tutacak bir kısım belgeye gerek Milli Saraylar Arşivi, gerekse Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde rastlanmıştır. Bu belgeler 19. yüzyıl Osmanlı Sarayları olan Dolmabahçe, Çırağan ve Yıldız saraylarında, mekan olarak birer meşkhane olduğu konusunda bizi yeterince aydınlatmaktadır². Padişah Saraylarının birer Endurun-Saray okulu olma özelliği doğrultusunda, Meşkhane'nin 15. yüzyıldan itibaren varlığı konusuna³ işaret eden önemli araştırmalar, bu konudaki kuşkuları ortadan kaldırmaktadır. Edirne Sarayı'nda adı geçen bütün bölümlerin Topkapı Sarayı'nda da karşılıklarının olduğu; bu bağlamda Edirne Sarayı'nın geleneksel Türk Saray mimarisinin tüm özelliklerini yansıttığı⁴ görüşü çalışmayı yönlendirmiştir. Benzer bir görüşle konuya eğilerek Meşkhane'nin mekan çözümlemesi bakımından henüz belirlenememiş olduğu anlaşılmaktadır. Yaptığımız araştırma sonucunda Meşkhane'nin Dolmabahçe Sarayı'nda Ana Yapı'nın dışındaki yapı topluluğu içinde bir yerde aranması gereği ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda,

Dolmabahçe Sarayı'nın mimarlık tarihi boyutunu ele alan kimi çalışmalarda⁵, pek çok kitap, makale, son dönem saraylarını konu alan anı kitaplarında meşkhaneden sıkça söz edilmektedir. Oysa söz konusu çalışmaların hiçbiri Saray plan şemasında meşkhanenin yeri konusuna kesin olarak ışık tutamamaktadır. 19. yüzyıl Osmanlı saray yaşamı için önemli bir referans kitabı kabul edilen, özellikle Sultan Abdülaziz dönemi (1861-1876) saray yaşamından belli kesitleri günümüze yansıtan Leyla Saz'ın 1920 yılında kaleme aldığı anıları⁶, yüzyılın ikinci yarısı için en güvenilir kaynak olarak kabul edilmektedir. Leyla Saz (1850-1936) anılarında babası hekim İsmail Paşa'nın saray doktoru olması sebebiyle çocukluk yıllarını sarayda geçirme şansını elde ettiğini ve sultanlarla arkadaşlık kurduğunu anlatmaktadır. Şair ve yazarlığının yanısıra müzisyen ve besteci kimliği daha ön planda olan Leyla Saz'ın a-

nılarında sarayda musiki ve eğlence hayatı ile ilgili bilgilere oldukça geniş yer verilmiştir. Kitabın ilk bölümünde Yeni Çırağan Sarayı'nın tefriş ve kullanılış biçimleri anlatılırken; ikinci bölümde Yeni Çırağan Sarayı ve Dolmabahçe Sarayı'nda müzik, danslar, müzik türleri, mabeyn ve harem saz takımları, verilen konserler ve icra edilen opera müzikleri gibi konulara yönelik bilgiler aktarılmıştır. Konumuz bakımından burada vurgulanması gereken Leyla Saz'ın Osmanlı Saray musikisi bakımından önemidir. Bu önem kendisinin, Türk Musikisi tarihinde Dilyahyat Kalfa'dan sonra gelen ikinci önemli kadın bestekar olmasından kaynaklanmaktadır⁷.

Leyla Saz'ın "Çırağan ve Dolmabahçe Saraylarında Mabeyn'e yakın dairenin zemin katı Meşkhane idi. Meşkhane nöbetçileri, harem ağaları ve muallimleri o yoldan girer, talebeler de Meşkhanede bulunurdu" ifadesinden⁸ Dolmabahçe Sarayı'nda arşiv belgelerinin de doğ-

ruladığı bir Meşkhane'nin varlığı anlaşılmaktadır. Hatta Meşkhane'nin nöbetçileri olduğu, Meşkhane'ye herkesin giremediği ancak itibarlı olanların kapının dışında dinleyebildiği de aktarılan bilgiler arasındadır. Başka bir kaynak, Meşkhane'nin yine Dolmabahçe Sarayı'nın zemin katında olduğunu söyler. Ancak yine mekan belirtmez ve⁹ "Meşkhane'ye hocalar ve sazendelerden başka kimseler giremezdi. Sazendeler Meşkhane'de haftanın belirli günlerinde musiki öğretmenlerinden ders alırlardı. Cariyelerin önemli bir kısmı hocaların evlerine gönderilirler ve orada ders görürlerdi. Ya da özel olarak tutulan veya hükümdarın adamlarından birisinin evinde musiki öğretmeninden ders alırlardı" der. Bu anlatılan biçimin son dönemlere kadar böyle sürdüğünü ifade eden Çağatay Uluçay, bu görüşlerini, Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv belgelerine dayandırmaktadır.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı gibi Saray plan şeması içinde bir Meşkhane'ye sahip olan Dolmabahçe Sarayı'nda söz konusu mekanın, sarayın zemin katında olduğu konusunda yazarlara göre bir kuşku bulunmamaktadır. Ancak Saz'a göre; Mabeyn'e yakın dairenin zemin katında herhangi bir yerdedir. Bu daire kara tarafında mı, yoksa deniz tarafında mı olduğu konusunda ne Leyla Saz, ne de bir başka kaynak herhangi bir ayrıntı vermemektedir. Saz "o yoldan girer" ifadesinden belli bir yeri tariflememektedir. O yol hangi yoldur? Dolmabahçe Sarayı plan şemasının neresindedir? Anlaşılamayan konu budur. Ayrıca hemen belirtelim ki bugün Sarayın plan şemasında, söylendiği gibi alt katta Mabeyn'e yakın bir daire gözükmemektedir. Yine bugün Mabeyn-i Hümayun'un üst katında kara tarafında bulunan 47 numaralı küçük oda "müzik odası" olarak anılmaktadır. İçinde birkaç batı müziği çalgı örneği sergilenen bu küçük mekan, Zülvecheyn Salonu'na yakındır. 49 numaralı oda ise 47 numaralı odadan geçilerek girilen daha büyük bir iç odadır. 47 numaralı oda üç,

1 47 numaralı "Müzik Odası"

49 numaralı oda ise dört pencere ile bahçeye açılmaktadır. Meşkhane'nin bu odalarla hiç bir ilişkisi olduğu düşünülemez; çünkü 47 numaralı odayı "müzik odası" yapan nedenlerden biri veliahtların bu odada müzik dersi aldıkları rivayetidir. Diğer bir neden ise; 1924 yılında yapılan sayıma bağlanmaktadır. Yapılan sayımda oda dolabından çok sayıda müziğe ilişkin malzemenin bulunmuş olması -saz ve nota gibi- gerçeği, bizce bu odayı müzik odası olarak tanımlamaya ve mekan çözümlemesinde yerini almasına yeterli bir neden olarak gözükmemektedir. Söz konusu kayıtlar ile belli bir işlev yüklenen veya tanımlanmamış bir mekan bugün başka bir mekan adı ile anılabilmektedir. Örneğin 1924 de "Yemek Odası" olarak geçen bir mekan bugün "Sultan Abdülmecid'in Yatak Odası" olarak anılmaktadır. Nitekim F. İrez, *19. yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyaları* adlı çalışmasında¹⁰, bu odanın sonradan düzenlenmiş bir oda olduğu konusuna dikkatleri çekmektedir. Aynı eserde İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Yıldız Albümleri'ne dayanarak bugün Dolmabahçe Sarayı'nda olan bir kısım mobilyanın Sultan II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı'nda olduğu söylenmektedir. Dolmabahçe Sarayı mekanları ayrıntılı olarak çalışıldığında, bu gibi örneklerin çoğaldığı görülecektir. Ayrıca bu odada veya başka bir odada çok sayıda resim veya herhangi bir başka objenin bulunmuş olması, o odayı bulunan objenin ismi ile anmaya; bizce bu konuda son noktayı koymaya yetecek bir kanıt olarak da gözükmemektedir. Kuşkusuz bir mimarlık tarihi araştırmasında daha farklı kriterler kullanılması beklenilmektedir. Yapılan son çalışmada ise¹¹ İkinci Binek salonu, 88 ve 96 no olmak üzere üç mekandan söz ediliyorsa da tam bir açıklık getirilemiyor. Leyla Saz kaynak kullanılarak, Mabeyn'e yakın daireler bağlamında 88 ve 96 numaralı mekanlar üzerinde durulmuştur. Mabeyn'e yakın dairenin zemin katı harem bahçesinden ve deniz tarafından Harem'e giriş sofası olan 88 numaralı İkinci Binek Salonu'dur. Bugün 88 numaralı mekan, Abdülmecid'in yatak odası olarak anılan 84 numaralı mekan ile bu bölümdeki diğer odaların açıldığı salondur; adı üstünde olan bu salon doğrudan doğruya bir sirkülasyon alanı olarak tasarlanmıştır. Böyle bir yaklaşımla padişahın tahtı ile gelebileceği bir mekan olamaz. Öte yandan Leyla Saz esas alınacak olursa, onun ifade ettiği gibi Mabeyn'e yakın bir daire yoktur; çünkü bulunduğu gibi Muayede Salonu Mabeyn ile Harem bağlantısını sağlayan bu iki ana bölümün ortasında yer almaktadır.

2 88 numaralı "İkinci Binek Salonu".

Söz konusu çalışmada 96 numaralı büyük salonun “saz sofası” olma olasılığı üstünde durulurken gerekçe olarak “lir” motifli büyük aynalı konsollara dikkat çekilmektedir. Ancak müzik aletlerinin yani sazların sergilendiği motiflerle süslenmiş olan mobilyalar, mobilya tarihi bakımından ele alındığında, belli bir dönemi yansıttıkları görülmektedir. Bu dönem; semboller ve armaların yoğunlukla kullanıldığı, Napolyon Bonaparte’ın (1769-1821) 1789 tarihinde Mısır’ı fethetmesinden sonra özellikle dekorasyonda izlenen antik süs öğelerinin neo-klasisizm biçiminde kendini göstermesidir. Avrupa mobilyasında yoğun olarak kullanılan müzik aletleri dışında aynı döneme işaret eden yumurta ve inci dizileri, girlandlar, çiçek demetleri ve buğday başağı gibi Ampir süs motiflerine Dolmabahçe Sarayı mekânlarının duvar ve tavan süslemelerinde de rastlanmaktadır. Sultan II. Mahmud döneminden itibaren Osmanlı İmparatorluğu’na girmiş olan Ampir üslubun etkisi mimaride olduğu gibi süslemede de güçlü bir biçimde hissedilmektedir. Bu bağlamda Dolmabahçe Sarayı mekânlarından 84 numaralı oda -Sultan Abdülmecid’in Yatak Odası- tavanında nefesli

3 96 numaralı salon.

4 96 numaralı salonda bulunan “lir” motifli aynalı konsol

5 96 numaralı salonda bulunan masanın “lir” motifli ayağı.

6 84 numaralı "Sultan Abdülmecid'in Yatak Odası"nın tavan süslemesinde nefesli sazlar.

7 62 numaralı "Valide Sultan Kabul Odası"nın tavan süslemesinde lir ve nefesli bir saz.

sazlar, 62 numaralı oda tavanında -lir ve nefesli bir saz - 91 numaralı oda tavanında yine bazı nefesli sazların; Veliht Dairesi Tören Salonu'nda ise lir ve nota gibi dünyevi bir kısım cansız doğa tasvirlerinin, kartuşlar içine resmedildiği saptanmıştır¹². Özellikle “lir” 16. Louis stili mobilyada -iskemle arkılığı ve sütun başlıkları şeklinde- sıkça kullanılan bir süs ögesi olarak görülmektedir.

Araştırmamız bir mimarlık tarihi çalışması olmamakla beraber hem süslemenin mimarinin bir parçası olduğu gerçeği; hem de genel anlamda 19. yüzyıl Osmanlı müzik tarihini irdelemesi bakımından müziğe yönelik sorunsallara eğilmemiz gerekmektedir. Bu gereklilik aynı zamanda daha sonra yapılabilecek mekan çözümlemeleri çalışmalarına ışık tutması bakımından da önem taşımaktadır. Bu bağlamda Meşkhane ve Saz sofası kavramları üzerine bir kaç söz söylemenin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Söz konusu çalışmada¹³ “Meşkhane olan saz sofasına padişahın tahtı konduğu anlaşılır” denmekte ve böylece Meşkhane ve Saz sofası tek bir mekan olarak düşünülmektedir. Oysa Meşkhane ve saz sofası; Osmanlı Saray

8

8 91 numaralı odanın tavan süslemesinde nefesli sazlar.

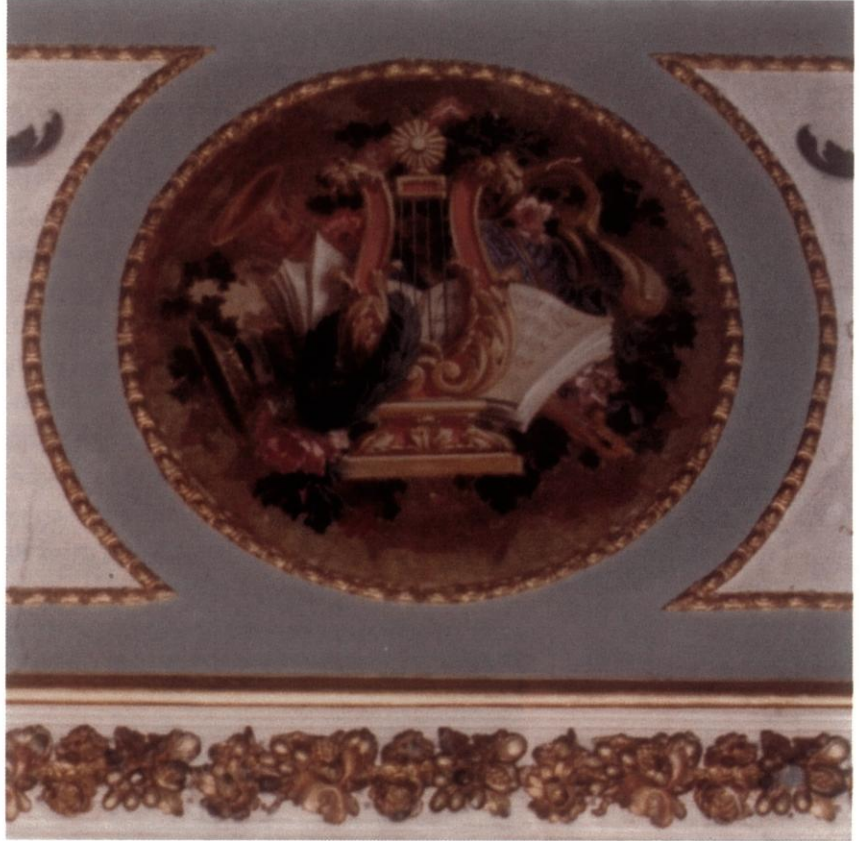
Müziği'nde farklı iki kavram ve farklı mekanlar olarak ele alınması gerekmektedir. Osmanlı Saray Müziği'nin kurumsallığı doğrultusunda¹⁴ Meşkhane, Dolmabahçe Sarayı süreci başlayana dek Harem bünyesinde müzik eğitiminin yapıldığı bir okul; bugünün konservatuarı denebilir. Bu durumun 19. yüzyılda devam etmediğini gösteren herhangi bir belge veya kanıt ile araştırmamız sırasında karşılaşmamıştır. Aksine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrak Bölümü II/4 de kayıtlı belgede “musika mektebi” ifadesi; sarayda müziğin mektepte bir eğitim süreci içinde öğretildiğini bildirmektedir. Ancak burada Dolmabahçe Sarayı süreci içinde yanıt bekleyen soru; Meşkhane'nin yeri konusudur. Çünkü Leyla Saz'ın tanımlayıcı ve net olmayan ifadesi, Meşkhane'nin plan şeması içindeki yerini kesin olarak belirlemekten uzak ve yetersiz kılmaktadır. Burada bir kez daha vurgulanması gereken; *Harem'in İçyüzü* kitabı gününün genel atmosferini, yaşama kültürü ve sosyal olaylar bağlamında günü-

müze yansıttıkları bakımından önem taşıyan bir anı kitabıdır. Öte yandan yazarın Meşkhane'nin Dolmabahçe Sarayı içindeki yeri konusuna net bir biçimde ışık tutamayacak kadar çocuk olduğu da dikkate alınması gereken önemli bir başka husustur. 1850 İstanbul doğumlu olan Saz, Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) üçüncü kızı Münire Sultan'ın (1844-1862) yanına nedime olarak verildiği zaman kendisi henüz 4, sultanı ise 10 yaşındadır. 1861 yılında Sultan Abdülmecid'in ölümü ile 7 yılını sarayda geçiren Saz, 11 yaşında iken saraydan ayrılmıştır. Yazarın eserini 70 yaşından sonra, hafızasındaki bütün hatıralarını toplayarak kaleme almış olduğu gerçeği¹⁵ Dolmabahçe Sarayı'nın mimarlık tarihi, özellikle de mekan çözümlemeleri konusunda daha dikkatli olmayı gerektirmektedir.

“Saz sofası” ifadesi ise, plan şemasında sanki tek bir mekana işaret etmektedir. Oysa Saz sofası; Saray içinde Mabeyn veya Harem'de günün amacına yönelik seçilmiş, müziğin icra edildiği herhangi bir sofa olarak da düşünülebilir. Eğer ana kaynak Leyla Saz kabul edilirse; Padişah huzurunda kurulan saz sofalarından söz edilirken, padişahın isteği doğrultusunda dışarıdan erkek sazı getirildiği¹⁶; düğün eğlenceleri anlatılırken “o taraftan herkes çe-

kilip saz olan sofaya gittiler”¹⁷ ifadesinden tek ve belirli bir sofa olmadığı açıkça anlaşılmaktadır. Yine başka bir anı kitabında “Sarayda bazı geceler ya büyük bir sofada veya sofaya yakın büyük bir odada” musiki faslı yapıldığı söylenmektedir¹⁸. “Saz sofası” kavramı, mimarlık boyutu içinde belirli bir mekanı işaret ettiği gibi, Sarayın herhangi bir yerinde saz muhabbetinin kurulduğunu, yani bir vesile ile -keyfi veya bir amaca yönelik olabilir- müzik icraatı ve dinletisi sunulduğunu anlatan farklı bir anlam da içermektedir. “Haftada bir iki gece saz olur” “kadın efendiler ve ikballer saz sofasında toplanıp...”¹⁹ ifadesinden burada saz muhabbeti kastedilmektedir. Sarayda müzik yapılan yerler bayramlaşmalar söz konusu ise Muayede Salonu mekan olup, padişah girer ve selam vererek tahta oturur. Muayede süresince Muzika-i Hümayun hiç durmadan marş çalar²⁰. Diğer zamanlarda sofalarda, sofaya yakın büyük odalarda²¹, Harem-i Hümayun’da avluda dairelerin önünde saz çalınmaktadır. Harem-i Hümayun’un bandosu, orkestrası ve ince saz takımı ile cariyelerden kurulu bir saz takımı olduğu gibi Mabeyn için de erkeklerden kurulmuş bir saz takımı da vardır²². Harem’de sazlı eğlencelere çok önem verildiği, özel musiki toplantıları yapıldığı ve türlü fasılların geçildiği anlaşılmaktadır. Ancak burada Milli Saraylar Arşiv belgelerinden 1928 sonrası inşaat ve onarımlarını gösteren -geç bir tarih olmakla birlikte- bir belgeden, kavramsal bir sorunsala ışık tutması bakımından söz edilmesi yerinde olacaktır. Söz konusu bu belge, Milli Saraylar Arşivi Evrak II 1707 numaralı, Dolmabahçe Sarayı Resmi Dairesi Musika Odası damının dere ve saçaklarının onarımını belgelemektedir. Görüldüğü gibi Sarayda müziğin yoğun bir biçimde haremden yaşamasına karşın, 1928’lerde Mabeyn’de de hala “müzik odası” olarak anılan bir mekanın varlığı ile Selamlık’ta da müziğin icra edildiği yukarıdaki belgeden açıkça anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki görüşlerin ışığında Meşkhane’nin Dolmabahçe Sarayı ana yapısı içinde aranması yerine; dışarıda herhangi bir yerde, yani servis yapıları grubu içinde aranması bize daha doğru gözükmektedir. 110 bin metre karelik bir alana yayılan²³ Dolmabahçe Saray kompleksi, bilindiği gibi ana yapıdan başka; ana yapıyı çevreleyen yüksek duvarların içinde ve dışında olmak üzere bir dizi yapının bir araya getirdiği bir yapılar topluluğudur. Değişik işlevli yapıları içerecek biçimde düzenlenen ve belirli bir bütünlüğe ulaşan yapılar topluluğu kısa sayılacak bir zaman dilimi içinde çeşitli nedenlerle bazı birimlerini yitirmiştir. Meşkhane’nin de bu yiten birimler içinde olma olasılığı oldukça yüksek gözükmektedir. Bugün ana yapı ile ilişkisi tam kurulabilen veya kurulamayan, izleri kalmamış olsa bile, bazı birimlerin yerleri hakkında bilgi sahibiyiz. Dolmabahçe Camisi yönünde Tiyatro, İstabl-ı Amire, Hamlahane; Beşiktaş yönünde Agavat, Bendegan ve Musahiban Daireleri ile Bayıldım Bahçesi yönünde konumlanmış olan birimlerin varlığı bilinmektedir. Öte taraftan 1922 tarihli Pervititch haritalarında “mutfaklar” olarak belirtilen yapıların en önemli bölümlerinin mutfak, eczahane ve tatlıhane olduğu bilinmektedir. Saray’ın Camhanesi ve diğer bazı birimlerin de burada yer almasının mümkün olabileceği görüşünden²⁴ hareketle; Meşkhane’nin de Dolmabahçe Sarayı yapı topluluğu içinde olması ve aranması görüşü ağırlık kazanmaktadır.

9 Veliht Dairesi Tören Salonu tavan süslemesinde kartuşlar içinde doğa tasvirleri.

DİPNOTLAR

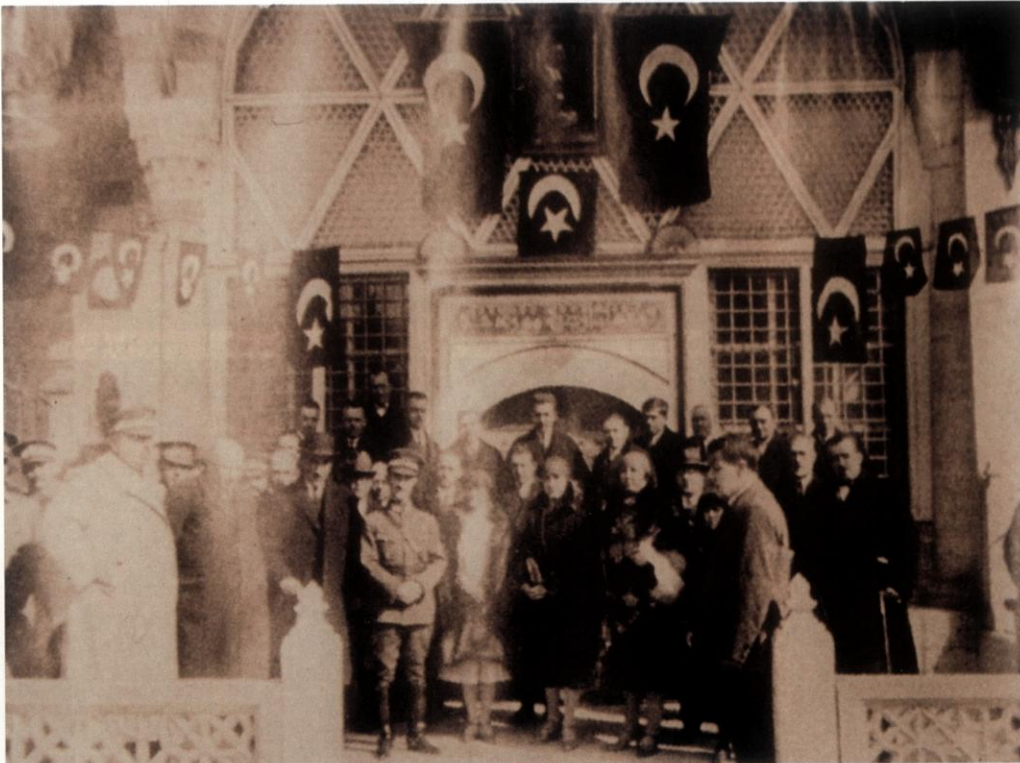
- 1 Rauf Yekta Bey, *Türk Musikisi*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 1988, s. 53.
- 2 MSA E.I S.N. 637 Dolmabahçe Sarayı Mabeynde Musiki efendilerinin odasının kerevetleri ile odanın boyanması keşfi, H. 1326; MSA E.I S.N.978 Beşiktaş Sarayı-ı Hümayunu Muzika-ı Hümayun efendilerine mahsus peyke ve dolap yapılması keşfi, Mimar Vedat, 1326; MSA E.I S.N. 122 Dolmabahçe Sarayı Meşkhaneşine alınan müzik aletleri, nota, v.s.; MSA E.I S.N.103 Yıldız Sarayı Meşkhaneşine için gereken kahve, şeker v.s. mubayaası
- 3 G. Necipoğlu-Kafadar, *The Formation Of An Ottoman Imperial Tradition: The Topkapı Palace In the 15th and 16th Centuries*, Harvard Üniversitesi, doktora tezi, 1968.
- 4 M. Sözen, *Devletin Evi Saray*, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 1990, s. 61.
- 5 P. Aykut, *Dolmabahçe Saraylarına İlişkin Arşiv Belgelerinin Mekan Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi (1853-1914)*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, 1999; Deniz Eşemenli, *Osmanlı Sarayı ve Dolmabahçe*, İstanbul: Homer Kitapevi, 2002.
- 6 L. Saz, *Haremin İcyüzü*, İstanbul: Milliyet Yay., 1974.
- 7 *Türk Ansiklopedisi*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1980, c. 28, s. 206-207.
- 8 Y. Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1974, c. II.
- 9 Ç. Uluçay, *Harem II*, Ankara: TTK, 1985, s. 153.
- 10 F. İrez, *19. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 1989, s. 60.
- 11 D. Eşemenli, *age*.
- 12 Ş. Yum, *Milli Saraylar'da Duvar ve Tavanlarda Yer Alan Doğa ve Mimari Konulu Manzara Resimleri*, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, 1991, s. 174-175; Şule Yum, "Son Dönem Osmanlı Sarayları ve Meşkhane Tavan Resimleri", *II. Müzecilik Semineri*, İstanbul: Askeri Müze, 1995.
- 13 D. Eşemenli, *age*.
- 14 Ş. Yum, *Osmanlı Resim Sanatı ve Müzik, XV-XVIII. Yüzyıl Minyatürlerinde Çalgılar ve Betimlemeler*, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi, 1998.
- 15 *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul: YKY, 1999, c. II, s. 505-506.
- 16 L. Saz, *age.*, s. 135.
- 17 *age.*, s. 177.
- 18 S. Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, 1964, s.81.
- 19 L. Saz, *age.*, s. 88-89.
- 20 L. Karabey Akıncı, "Sarayda Musiki ve Tiyatro", *Türk ve Batı Musikisi Mecmuası*, 3 (Mayıs 1963), s. 71.
- 21 S. Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, s. 81.
- 22 Ç. Uluçay, *age.*, s. 152.
- 23 M. Sözen, *age.*, s. 123.
- 24 *age.*, s. 127.

Müzecilik Tarihinde Önemli Bir İsim: Mehmet Yusuf Akyurt ve Dolmabahçe Sarayı'nda Bir Sergi

Sultan II. Abdülhamid'e ahşap oyma hocalığı yapan daha sonra öğretmen, sanatçı ve müzeci kimliğiyle tanınan Mehmet Yusuf Akyurt, yurt içinde ve yurt dışında pekçok sergiye katılmış; Sultan II. Abdülhamid ve yabancı devlet büyükleri tarafından madalyalar ile ödüllendirilmiştir. Cumhuriyet döneminde, Konya Asar-ı Atika Müzesi'nin ilk müdürü olması 1926 yılına rastlamıştır. 16 yıl bu görevde kalan Mehmet Yusuf Bey, müzedeki çalışmaları nedeniyle Atatürk'ün takdirini kazanmıştır. Atatürk tarafından 1937 tarihli II. Tarih Kurultayı kapsamında Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda düzenlenen "Tarih Sergisi" hazırlıklarında görevlendirilmiş, serginin hazırlıklarında bulunmuş fakat, ağır bir hastalık geçirdiği için açılışa katılamamıştır. 1941 tarihinde emekli olmasının ardından Türk Tarih Kurumu'nda Selçuklu ve Osmanlı eserleri üzerine araştırmalarda bulunmuştur. Kızı Tebşire Başak'ın anıları

1

1 Mehmet Yusuf Akyurt'un Konya'da görev yaptığı yıllarda çocuklarına gönderdiği fotoğrafı.

2 Konya Müzesi'nin açılış günü Askeri ve sivil erkan ile Mehmet Yusuf Akyurt müze önünde.

2

3

3 Mehmet Yusuf Akyurt'un hazırlanmış olduğu küfi mühür.

4 Mehmet Yusuf Akyurt, kendi çalışması olan bir mobilyanın önünde.

5 Gümrük Nazırı Müştak Paşa ve kızı Sıdkıye Hanım.

6-7 Aile arşivinde yer alan, Müştak Bey'in kartviziti üzerinde "Trablusgarp rüsümat nazırı" yazısı okunmakta; kartvizitinin arka yüzünde ise "muhasabede Said Bey" notu okunmaktadır.

4

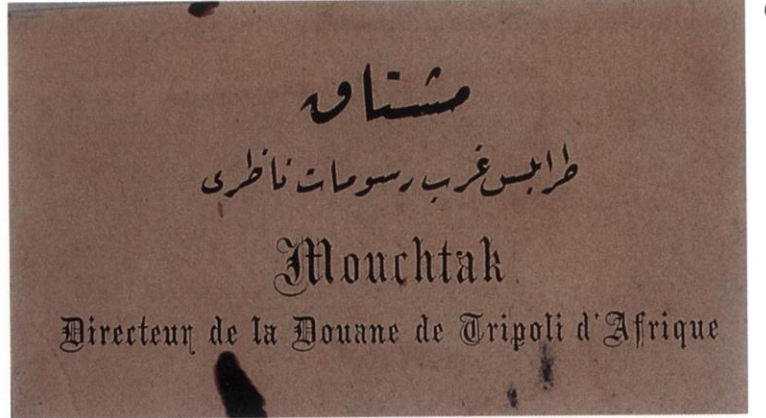
ve bugün Üsküdar İcadiye Mahallesi'nde yaşayan küçük kızı Türkan Akgüngör ile yaptığımız görüşmeden yola çıkarak, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde kültür ve sanat hayatımıza büyük hizmetler veren, kendini mesleğine adanmış, Mehmet Yusuf Akyurt'u tanıma olanağı buluyoruz.

İbrahim Bey ve Fatma Hanım'ın oğlu Mehmet Yusuf, 1871 yılında Halep'te doğmuş, ilk öğrenimini Halep Mekteb-i İdadisi'nde yaptıktan sonra iki sene askeri ortaokula devam etmiştir. 1889 yılında Der-saadet Sanayi Mektebi'ne kaydolmuş ve ardından 1895 yılında Mısır Sanayi Mektebi'nde öğrenimini sürdürmüştür. Mısır Sanayi Mektebi'ni birincilikle bitiren Mehmet Yusuf'un okulda yaptığı eserler, 1893 Şikago Sergisi ve Mısır'daki İskenderiye Sergisinde teşhir edilmiştir. Mısır Sanayi Mektebi'ndeki eğitiminin ardından Mısır Komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından İspanya'ya Endülüs eserlerini incelemek üzere gönderilmiş, 1892 yılın-

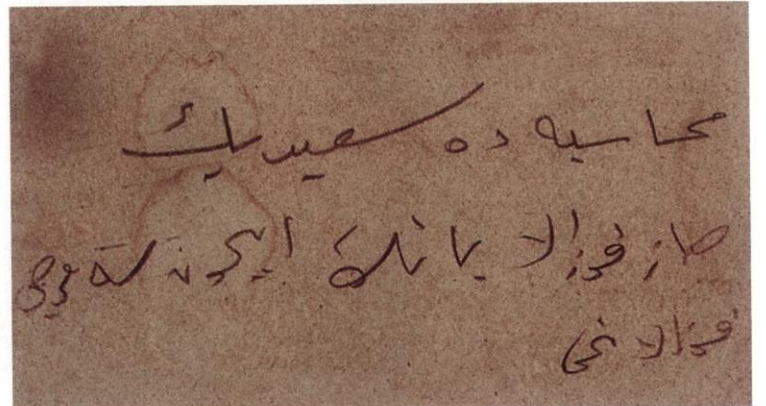
da ise Paşa ile Sudan ve Nil Vadisi'nde seyahat ederek, bu bölgelerdeki sanat eserlerini inceleme imkanı bulmuştur. 1894-1916 yılları arasında İstanbul Sanayi Mektebi'nde öğretmen ve idareci olarak görev yaptıktan sonra, 1916-1917 yıllarında Halkalı Çiftlik Mektebi'nde öğretmenlik yapmıştır.

5

6

7

8

Kızı Tebşire Başak'ın anılarından öğrendiğimize göre, hiyeroglif ve kûfi yazının her çeşidini okuyup yazan, Arapça, Farsça, Fransızca ve Süryanice bilen Mehmet Yusuf Akyurt, oymacılık, marangozluk, sedefçilik, ressamlık ve ciltçilik gibi sanatlarda ise teorik ve pratik bilgiye sahipti. Sultanahmet Meydanı'ndaki Dikilitaş'ın hiyeroglif yazılarını tercüme etti. Konya Asar-ı Atika Müzesi'nin giriş kapısı üzerindeki Konya Asar-ı Atika Müzesi yazısını kûfi ile yazmıştır.

Ahşap oyma işlerine meraklı olan Sultan II. Abdülhamid'e bu sanatı öğretmesinden dolayı altın madalyanın yanı sıra, ıhlamur ağacından yapılmış bir kutu içinde oyma işleri için kullanılan aletlerle ödüllendirilmiştir¹. Kuzguncuk'taki köşkün alt katında bir marangoz atölyesi oluşturmuş, marangoz olan dadısının oğlunun yaptığı mobilyaların oyma ve sedef işlerini yaparak, aralarına gümüş sırma teller yerleştirip, mobilyaları atlas döşemelik kumaşlarla kaplamıştır. Amerika, İspanya gibi çeşitli yerlerde eserleri sergilenen Mehmet Yusuf'un yaptığı mobilyalardan bir köşelik İsveç Kraliçesi'ne hediye edilmiştir. Kuzguncuk'taki köşkte büyük bir çerçeve içinde Osmanlı ve yabancı devlet adamlarının verdiği madalyaları² gösterişi sevmediği için, köşkün çatı katına asmıştır.

Mehmet Yusuf, 1917-1925 yıllarında Darü'l-eytam Müdüriyeti Umumiyesi Fabrikaları'nda öğretmenlik ve müdürlük yapmış, Darü'l-eytam (yetimler yurdu) ve türbeler kapandıktan sonra 1926 yılında Atatürk tarafından Konya Asar-ı Atika Müzesi Müdürlüğü'ne getirilmiştir.

1 Ağustos 1941'de 16 yıl müdürlüğünü yaptığı müzeden yaş haddinden emekli olan Mehmet Yusuf, Türk Tarih Kurumu'nda göreve başlamıştır. Mevlana Müzesi Müdürü iken tanıştığı Prof. Dr. Remzi Oğuz Arık'la beraber Tarih Kurumu'nda Selçuklu ve Osmanlı eserleri üzerine çalışmalarda bulunmuştur. Tarih Kurumu'nda 7 yıl çalıştıktan sonra 1948 yılında kayınpederi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa torunlarından Galata Gümrük Nazırı Müştak Paşa'dan kalan Kuzguncuk'taki köşke dönmüştür. 29 Mart 1953 günü çıkan bir yangında köşkle beraber kütüphanesindeki 102 cilt yazma kitabı yanmıştır. Türkan Hanım bu yangın sonucunda babasının yaşadığı üzüntüyü "Almanların çok değer verdiği ve istediği fakat babamın memleketimde kalsın deyip vermediği 102 cilt yazma kitap yangın-

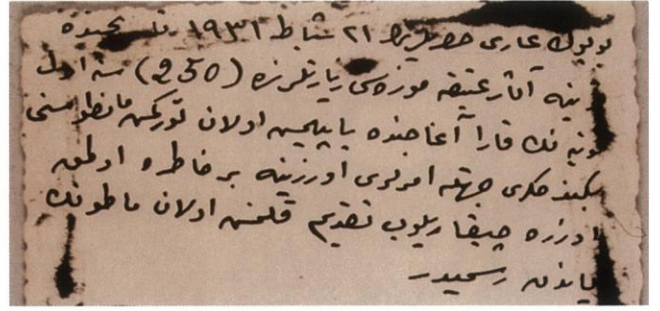
8 1952 tarihli aile fotoğrafında arkada soldan sağa büyük oğlu Süleyman Rıdvan, küçük kızı Türkan Akgüngör, büyük kızı Tebşire Başak, küçük oğlu Burhanettin Akşit; önde soldan sağa eşi Emine Sıdkıye Hanım, kız kardeşi ve Mehmet Yusuf Akyurt.

9

9-10 Türkmen Mantosu ile Sıdkıye Hanım. Fotoğrafın arkasında "Büyük Gazi hazretlerinin 21 Şubat 1931 tarihinde Konya Asar-ı Atika Müzesi ziyaretlerinde 250 sene evvel Konya'nın Karaağaç'ında yapılmış olan Türkmen mantosunu beğendikleri cihetle emirleri üzerine bir hatıra olmak üzere çıkarılıp takdim kılınmış olan mantonun yandan resmidir" yazılıdır.

11 Mehmet Yusuf Akyurt'un hazırladığı bir kartpostal.

10

11

da yok oldu 'kitaplarım, kitaplarım' diye kahroldu." şeklinde anlatmaktadır.

Müştak Paşa'nın kızlarına yaptırdığı 4 ahşap köşkün kül olduğu yangında Mehmet Yusuf'un 102 cilt yazma kitabının yanısıra, mobilyaları, Osmanlı Sultanları ve yabancı devlet adamlarından aldığı madalyalar ve bir çok antika eşya yok olmuştur. Yanan kitaplarından dolayı çok üzülen Mehmet Yusuf Akyurt, yangından bir yıl sonra, 17 Aralık 1954 günü Mevlana'nın ölüm yıl dönümünde, 83 yaşında vefat etmiştir.

Mevlana Müzesi ve Mehmet Yusuf Bey

1 Nisan 1922 günü Rus sefiri Arolof ve Azerbeycan Sefiri Abidof ile geldiği Konya'da dört gün kalan Atatürk, Mevlana dergahını, Müze-i Hümayun Konya Şubesi'ni ve kentteki anıtları dolaşmış, Mevlana dergahını muhteşem bir sanat eseri olarak nitelemiştir.

Müzelere daha öğrencilik yıllarında ilgi duymaya başlayan Ulu Önder, Sofya'da ateşe iken kıyafet balosuna Askeri Müze'den getirilen yeniçeri elbisesi ile katılmıştır. Velihaht Vahdettin ile katıldığı Almanya gezisi sırasında Zeus Sunağı'nın bulunduğu Berlin Müzesi'nden de etkilenmiştir. Bu nedenle milli eserlerin biran önce derlenerek korunmanın amaçlandığı 9 Mayıs 1920 tarihinde okunan hükümet programında açıklanmıştır. Yeni kurulan hükümette Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Türk Asar-ı Atika Müdürlüğü kurulmuş daha sonra bu müdürlük, Hars Müdürlüğü, 1922 yılında da Asar-ı Atika ve Müzeler Müdürlüğü adını almıştır. Atatürk'ün isteği üzerine, Milli Eğitim Bakanı İsmail Safa'nın yayınladığı 5 Kasım 1922 tarihli "Müzeler ve Asar-ı Atika Hakkında Talimat" başlıklı genelge ile çeşitli illerdeki müzelerin ve müze depolarının yeniden düzenlenmesi, müzesi olmayan yerlere yeni müzeler açılması istenirken müze müdürü ve memurlarının sorumlulukları da belirtilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında bazı illerdeki Müze-i Hümayun Şubesi olarak kurulan müze depoları, Atatürk'ün müzelerin çağdaş düzeyde ele alınması isteğiyle müze müdürlüğüne dönüşmüştür³.

Dokuzuncu defa geldiği Konya’da, Selçuklu anıtlarının onarılması gerektiğini gören Atatürk, Başbakan İsmet İnönü’ye 20 şubat 1931 tarihli çok önemli bir telgraf çeker:

“Son tetkik seyahatimde muhtelif yerlerdeki müzeleri, eski sanat ve medeniyet eserlerini de gözden geçirdim:

1. İstanbul’dan başka Bursa, İzmir, Antalya, Adana ve Konya’da mevcut müzeleri gördüm bunlarda şimdiye kadar bulunabilen bazı eserler muhafaza olunmakta ve kısmen de ecnebi mütehassısların yardımı ile tasnif edilmektedir. Ancak, memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defneler halinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin ilerde tarafımızdan meydana çıkarılarak ilmi bir surette muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hale gelmiş olan abidelerin muhafazaları için müze müdürlüklerinde ve hafriyat işlerinde kullanılmak üzere arkeoloji mütehassıslarına kat’i lazım vardır. Bunun için maarifçe harici tahsile gönderilecek talebeden bir kısmının bu şubeye tahsisi muvafık olacağı fikrindeyim.

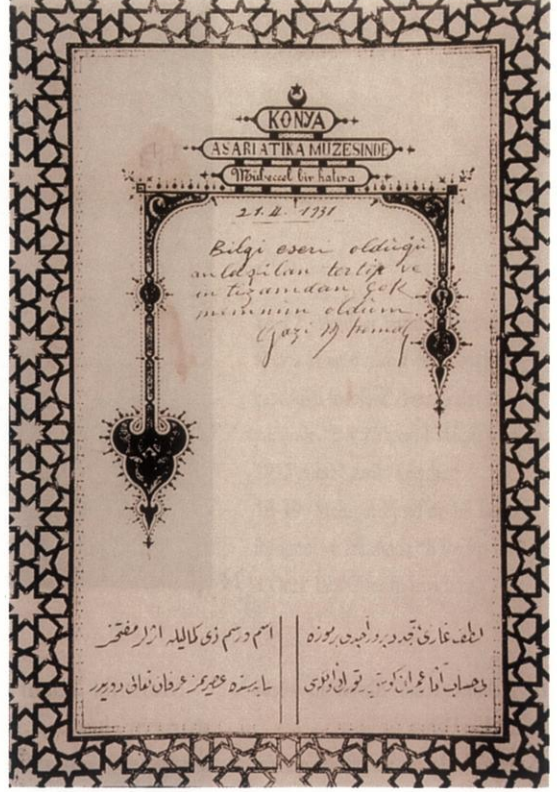
2. Konya’da asırlarca devam etmiş ihmaller sebebiyle büyük bir harabe içinde bulunmalarına rağmen 8 asır evvelki Türk medeniyetinin hakiki şaheserleri bilhassa Karatay Medresesi, Alaattin Camii, Saib Ata Medresesi, cami ve türbesi, Sırçalı Mescid ve İnce Minareli Cami derhal ve müstacelen tamire muhtaç bir haldedir. Bu tamirin gecikmesi bu abidelerin kamilen indirilmesini mucip olacağından evvela asker işkalinde bulunanların, tabliyesinin ve kafesinin mütehassıs zevat nezaretine tamirinin temin buyurulmasını rica ederim.

Gazi M. Kemal²⁸

Atatürk’ün, 21 Şubat 1931 günkü Konya Asar-ı Atika Müzesi incelemelerine Afet İnan, Konya milletvekillerinden Fuat Gökbudak ve Hasan Ali Yücel de katılmıştır. Bu inceleme tezhip ve cilt dairelerinden başlamıştır. 2213 adet kitabın olduğu bu daireleri gezerken Türkçe tefsirler ilgisini çekmiş ve bir hazine olarak değerlendirmiştir. Müzenin Türk kumaşları ve halı bölümlerini gezmiş ve Avrupa sanatı ile Türk sanatının karşılaştırmasını yapmışlardı. Atatürk halı dairelerinden çıktuktan sonra, elbiseler kısmını gezerek, Şemsi Tebrizi’nin elbise ve serpuşlarını incelemiş, o tarihten 250 sene önce Konya’nın Karaağaç’ında yapılmış olan siyah kumaş üzerine el işi ile işlenmiş bir Türkmen mantosunu çok beğenmiştir. Bu mantonun içinde işlemeli beyaz entari vardır. Mehmet Yusuf bu mantoyu o sırada orada bulunan birine giydirip Atatürk’e göstermek istemişse de kimsenin bednine uymamış, sonunda Mehmet Yusuf’un eşi Sitkiye Hanım giyebilmiştir. Bu mantonun Sitkiye Hanım’ın üzerindeyken üç cepheden fotoğrafı çekilerek kendisine hediye edilmiştir⁵. Atatürk müzeyi gezdikten sonra Mehmet Yusuf’un kendi çizmiş olduğu hatıra çerçevesinin içine:

“Bilgi eseri olduğu anlaşılan tertip ve intizamdan çok memnun oldum. 21 Şubat 1931. Gazi M. Kemal” İmzalı teşekkürü yazmıştır. 27 Şubat 1931 tarihli Vakit gazetesinde bu gezi ayrıntılı olarak anlatılmış, Türkmen mantosu ve Atatürk’ün teşekkürü gazetede basılmıştır.

Mehmet Yusuf Akyurt’un kızı Tebşire Başak bu gelişmeleri şöyle anlatmaktadır: “Gazetede bu manto ve teşekkürü görünce Almanya’dan bu fotoğraflar istendi. Babam üç pozunu da göndermişti. Bir müddet sonra İstanbul’da bildirilen adreste emanetiniz var diye haber geldi. Gidilip alındığını zaman gönderilen fotoğrafların çok büyütölmüşlerinin hediye edildiği anlaşıldı.”⁶

12

13

12 Atatürk’ün teşekkür yazısı, Mehmet Yusuf Akyurt tarafından çerçevelenmiş haliyle.

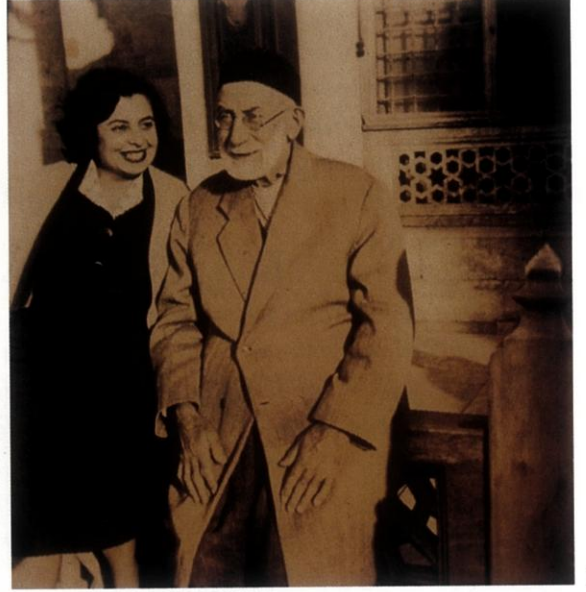
13 Atatürk’ün Konya Müzesi’ne geliş haberinin yer aldığı 27 Şubat 1931 tarihli Vakit gazetesi.

14

14 Mehmet Yusuf Akyurt'un küçük kızı Türkan Hanım.

15 Türkan Hanım ve yıllarca müzeye hizmet etmiş Mevlevi Mehmet Efendi, müze önünde.

15

Mehmet Yusuf'un çocuklarından bugün hayatta olan tek kişi olan küçük kızı Türkan Akgüngör, kendisi ile yaptığımız görüşme sırasında bir Konyalının, 1926 yılında açılan Konya Asar-ı Atika Müzesi ve Atatürk ile ilgili anısını aktarmıştır: "Müze açıldıktan sonra kendisini ziyarete gelen bir Konyalıya Atatürk sorar: 'Siz ne gördünüz?' Konyalı Bey müzedeki eserlerden ve hazırlanan etiketlerden bahseder. Atatürk, -Esas Antika olan müze müdürü imiş, onu görmemişsiniz!" diyerek Mehmet Yusuf'un müzeye kendini adanmış olmasını vurgular.

Tarih Kongresi Dolmabahçe'de Yapılıyor...

Birinci Tarih Kongresi'nde Türkiye'de milli kazılar yapılmasını isteyen Atatürk, 20-26 Eylül 1937 tarihlerinde Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan İkinci Tarih Kongresi'nde Türk kültür varlıklarının dünyaya duyurulmasını amaçlamıştır.

Atatürk, yeni müzelerin açılmasına ve arkeoloji çalışmalarına önem vermiştir. Milli Eğitim Bakanlığı ve Türk Tarih Kurumu'nun işbirliği ile kazıların yapıldığı bu dönemde yurt dışında eğitim gören Türk arkeologları yapılan kazılarda, ağırlıklı olarak görev yaptılar. Atatürk bu dönemdeki bir meclis konuşmasında yurt içindeki kazıların ve kazılarda ortaya çıkartılan eserlerin bilim dünyasına yapılan katkı ve birer kültür hizmeti olarak önemine dikkat çekmiştir. Türk Tarih Kurumu, 1936 yılında Trakya'yı incelemek üzere Prof. Dr. Arif Müfit Mansel'i görevlendirmiş, İkinci Tarih Kurultayı kapsamında Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda düzenlenecek tarih sergisi nedeniyle Mansel'den Trakya Tümümlüs araştırmalarının sürdürülmesi ve buluntularının sergilenmesi istenmiş ve Lüleburgaz Umurca'daki tümülüs kazılarında çıkarılan eserler, sergilenmiştir.

Atatürk, kongre sergi, kazı ve kazılarda çıkan eserlerle, Tarih Kurumu'nun kültür hayatımızda oynadığı role T.B.M.M. açılış nutkunda da değinmiştir. Ulu Önder'in konuya verdiği önem öylesine büyüktür ki, Mansel'in Doğu Trakya Krallığı'nın başkenti Vize'de tümülüsten çıkardığı eserleri hasta yatağında bile görmek istemiştir.

Afet İnan'ın müzeden alıp Dolmabahçe Sarayı'na getirdiği yüzük, miğfer, gümüş kupa gibi eserler Atatürk'ün gördüğü son eserler olmuştur⁷.

Kongre için Dolmabahçe Sarayı'nın Medhal Salonu hazırlanmış, Cumhurbaşkanı, Kongre Reisi, yabancı delegeler, sefirler, mebuslar ve diğer davetliler için özel bir bölüm ayrılmıştır. Salonun ön tarafında yabancı delegeler, sağ tarafında Cumhurbaşkanı locasının iki yanında vekiller için koltuklar kurulmuştur. Kongre başkanlık kürsüsünün yanına büyük bir projeksiyon cihazı ve karşısına kuvvetli projektörler konmuştur.

Türkan Akgüngör'ün görüşmemizde belirttiği üzere; Atatürk, 1937 yılında Dolmabahçe

Saray'nda açılan Tarih Sergisi'nin hazırlanması için Konya Müzesi'nden tanıdığı ve değer verdiği Mehmet Yusuf'u görevlendirmiştir. Atatürk: "Bunu yapabilecek bir kişi var. O da Konya Müze Müdürü, onu getirin" emrini verir. Uzun zaman İstanbul'da kalan Mehmet Yusuf, sergi hazırlıklarıyla uğraşır. Fakat boynunda çıkan şir-i pençe nedeniyle ölümden dönen Mehmet Yusuf, Tarih Sergisi'nin açılışında bulunamaz.

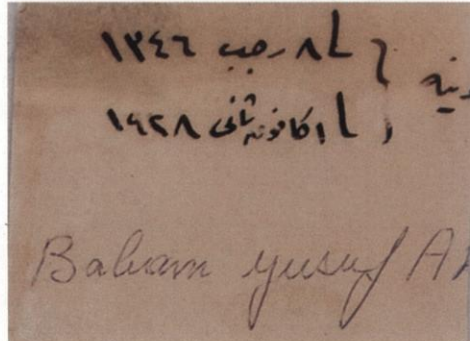
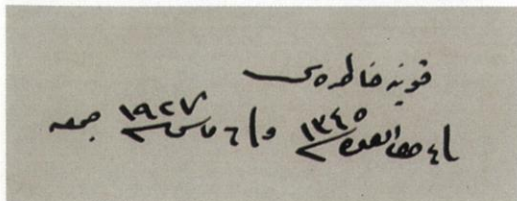
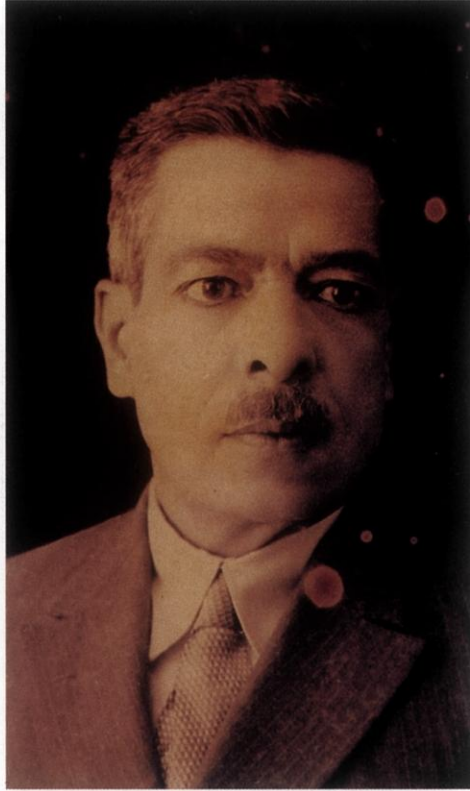
Vakit gazetesi başyazarı Asım Us, serginin önemine ve içeriğine şu cümlelerle değinmektedir: "İnsanlığın hayvanlıktan ayrılarak ilerleyiş hareketlerini safha safha gösteriyor. Pre-historik devirlerden başlayarak ilk medeniyet devirlerinin doğuşlarını, sonra yavaş yavaş tekamül safhalarını tebarüz ettiriyor."⁸

Tarih sergisinde ilk Türklerin meydana getirdikleri eserler, ondan sonra, muhtelif Türk medeniyetleri, Osmanlı dönemindeki ıslahat hareketleri ve Cumhuriyet dönemindeki çeşitli alanlardaki başarılar sergilenmiştir. Gazetelerde Tarih Sergisi'nin dağılması, "milli müze" olarak saklanması gündeme getirilmiştir.

İkinci Tarih Kongresi'nin düzenlendiği sırada Başbakan İsmet İnönü'nün istirahat alması ve başbakanlığa vekaleten iktisat vekili Celal Bayar'ın getirilmesi, Atatürk ile İsmet İnönü arasında gerginliğe yol açmıştır. Türk Tarih Kurumu Sekreterliği'ne getirilen Ulug

16-17 Mehmet Yusuf Akyurt'un Konya hatırası olarak yerel kıyafetle çektiği fotoğrafı. Fotoğrafın arka yüzünde "fi 4 Zilkade 1345, fi 6 Mayıs 1927 cuma" tarihi kayıtlıdır.

18-19 Mehmet Yusuf'un bir başka fotoğrafı ve arkasında "8 Recep 1346, 2 Ocak 1928" tarihi kayıtlıdır.

İğdemir, serginin içeriğine ve Atatürk'ün bu sergiye verdiği öneme şu sözlerle değinmektedir: “Bir tarafında İnönü bir tarafında Celal Bayar olmak üzere kongre açılışında bulundu. Atatürk o gün sergiyi gezerken de çok sinirliydi. Ertesi gün yahut o akşam yani kongre kapandıktan sonra, Atatürk sergiyi gezecek diye haber geldi bana. Sergi Muayede Salonu'nda idi. Tabii kapıları kilitliyorduk. Ben hemen Hasan Cemil Bey'e haber verdim. Hasan Cemil Bey, Afet Hanım, ben ve Atatürk olmak üzere dördümüz sergiyi tekrar gezdik... Afet Hanım bilhassa bütün sergiyi gezdiriyordu. Bu arada Cumhuriyet Seksiyonu vardı ortada. Burada her bakanlığın yaptığı işler grafiklerle resimlerle gösteriliyordu ve bazı sözler; Atatürk'ün ve İnönü'nün sözleri vardı, bazı bakanlıkların çalışmaları hakkında. Afet Hanım daima İnönü'nün sözleri üzerine gidiyor ‘bak paşam İnönü burada ne güzel bir şey söylemiş’ diyordu. Ama bu birkaç defa tekerrür etti. Bu sözler de daima Atatürk'ü yükselten metheden sözler...”⁹

İkinci Tarih Kongresi'ne katılan İsviçreli bilimadamı Prof. Dr. Eugene Pittard, 8 Eylül 1928 günü Atatürk'ün daveti üzerine Türkiye'ye gelmiş Ankara'dan Diyarbakır'a kadar Türkiye'nin çeşitli illerinde incelemelerde bulunmuştur. Konya Asar-ı Atika Müzesi'ni ziyaretinde anı defterine “Türkiye'yi bilhassa yüce Mevlana'nın ebedi uykusuna daldığı Konya şehrini bu tarih hazineleri diyarını hayranlıkla ziyaret ettim. Mevlana'nın ebedi uykusu mu? dedim. Hayır. hayır...ebedi uyanıklığım” diye yazmıştır¹⁰. Yine Pittard'ın 15 Eylül 1937 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Avrupa'nın medeniyetini Türklere borçlu olduğunu belirten açıklamalarına rastlıyoruz. Aynı gazetede, 20 Eylül'de açılacak olan İkinci Tarih Kongresi hazırlıklarının tamamlanmak üzere olduğu ve Tarih Sergisi'nin dünya kültüründe ses getirecek bir olay olacağı belirtilirken, bu sergiyle dünya medeniyetinde Türkler'in rolü ile Cumhuriyet Türkiye'si'ni yansıtabilecek eserlerin bulunacağı belirtilmiştir.

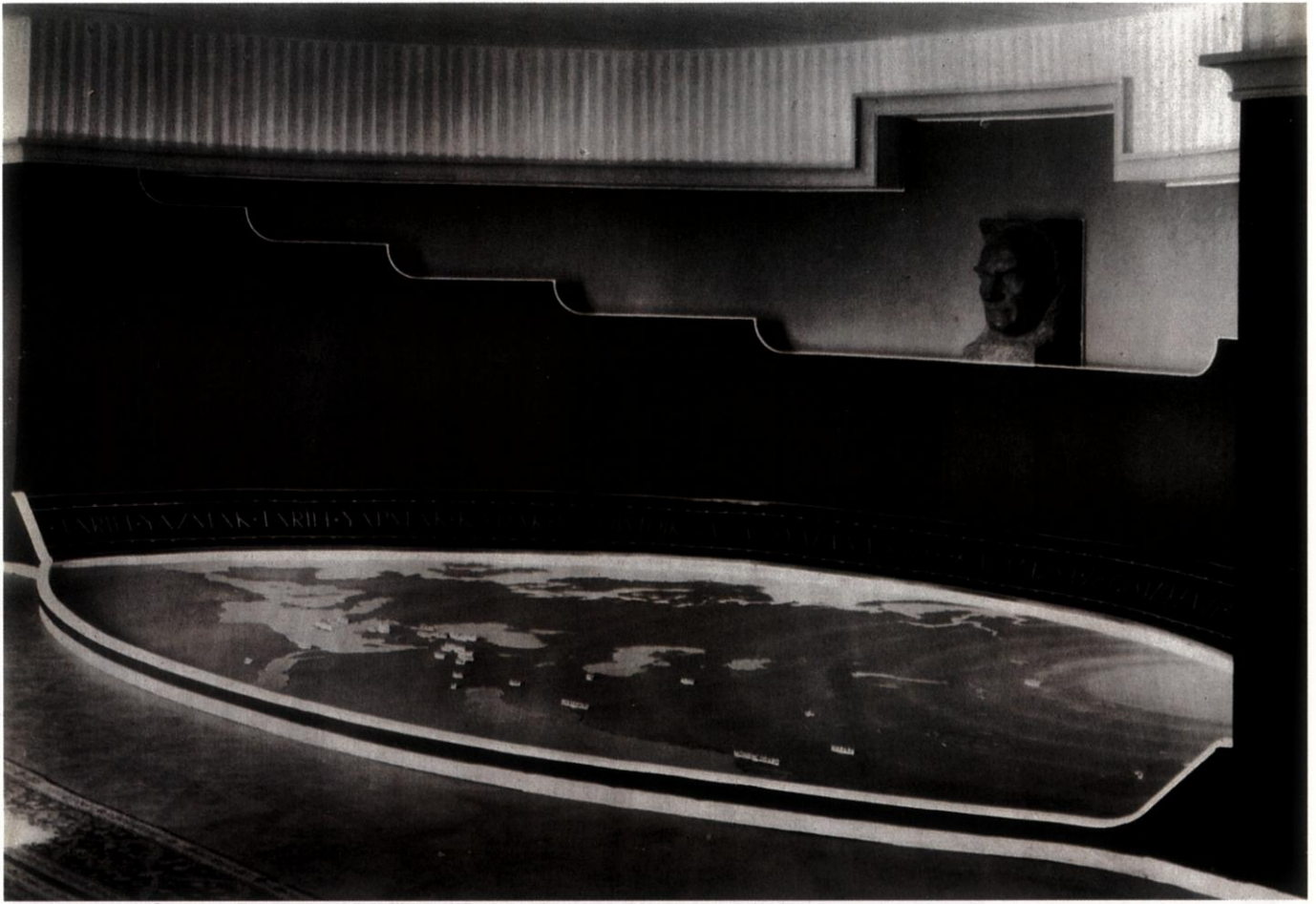
31 yabancı bilim adamının katıldığı İkinci Tarih Kongresi'nde Kongre Reisliği'ni Hasan Cemil Bey yapacaktır. 20 Eylül 1937 Pazartesi günkü gazetelerde kongrenin Hasan Cemil Bey'in nutkuyla açılacağı ve Tarih Sergisi'nin Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu'nda saat 10.00'daki açılışının ardından, Türk Tarih Kongresi'nin saat 15.00'de oturumuna baş-

20 Atatürk, II. Türk Tarih Kongresi Sergisi'nde Alacahöyük buluntularını inceliyor. Dolmabahçe Sarayı 14 Numaralı Salon.

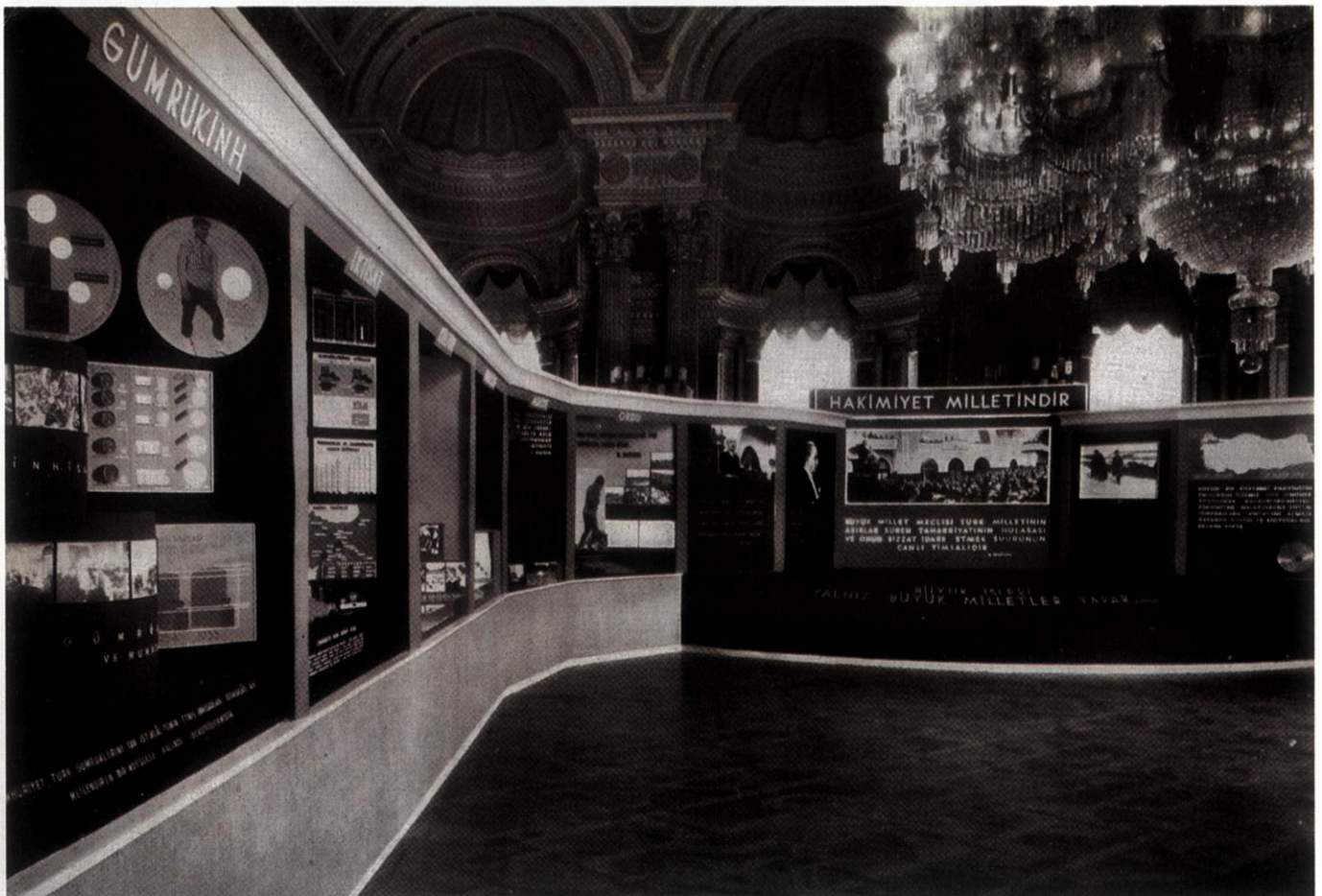
21 II. Türk Tarih Kongresi Sergisi'nin girişi. Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu.

22 II. Türk Tarih Kongresi Sergisi'nde Cumhuriyet devri bölümü. Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu.

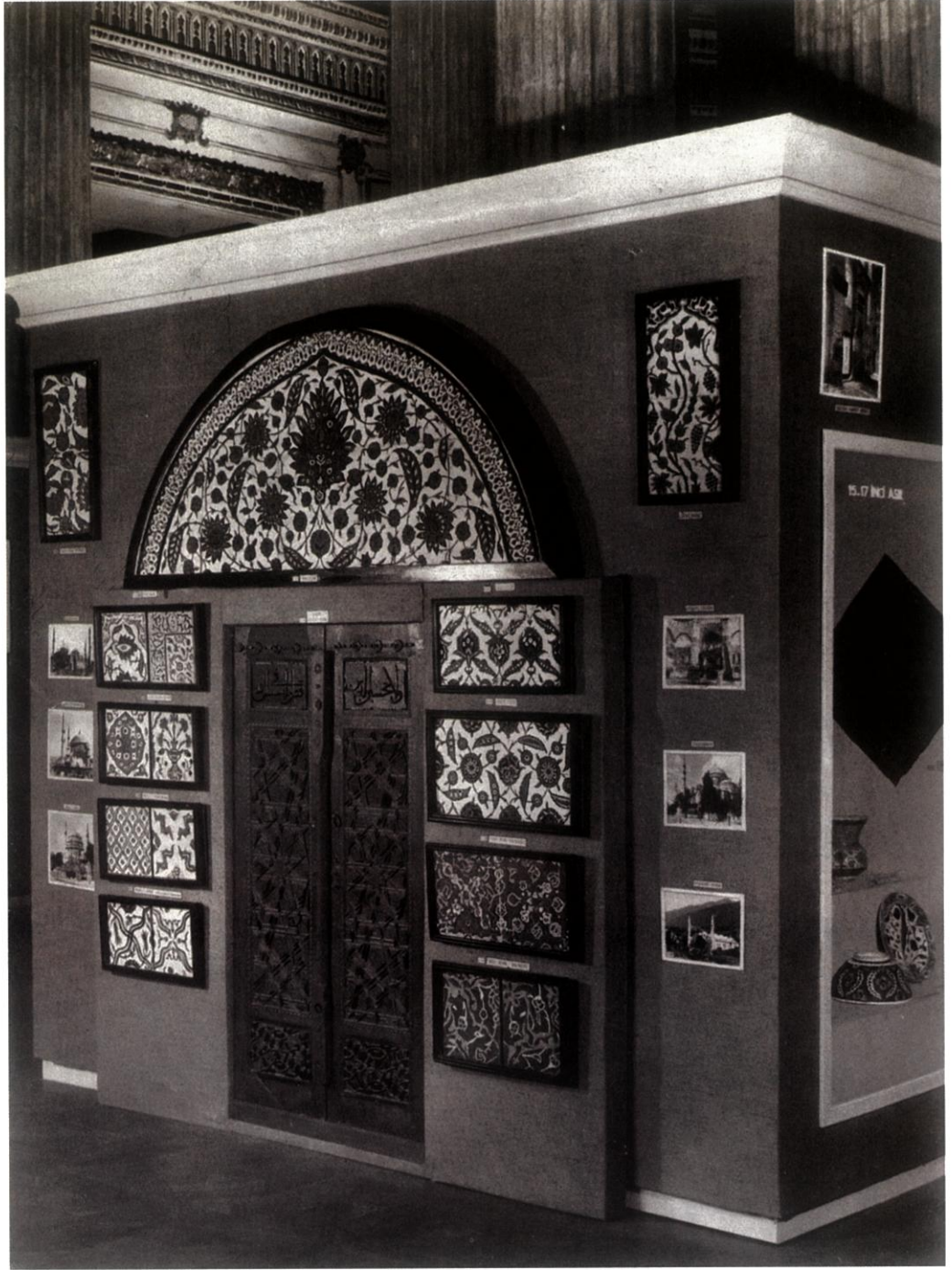

21

22

23

23 II. Türk Tarih Kongresi Sergisi'nde 16. yüzyıl Türk çinilerinden örnekler ve oyma ahşap kapı. Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu.

layacağı belirtilmektedir. Ayrıca 19 Eylül 1937 Pazar akşamı Türk Tarih Kurumu asbaşkanı Prof. Afet İnan'ın, Ertuğrul Yatı'nda yabancı profesörler şerefine bir ziyafet verdiğine değinilmiş ve Türk Tarih Kurumu'nun Kongre Tebliği yayınlanmıştır.

1937 tarihli diğer gazetelerden de Kurultay ve Tarih Sergisi'nin hazırlık, açılış, kapanış ve etkinliklerini takip edebiliyoruz¹¹. Nitekim, 21 Eylül tarihli gazetelerden 20 Eylül'de açılan Tarih Sergisi nedeniyle Dolmabahçe Sarayı'nın koridor ve salonlarının davetlilerle dolduğu, saat 10.05'de büyük şefin (Atatürk), refakatinde kızkardeşi Makbule, Prof. Afet İnan, vekiller, mebuslar, Tarih Kurumu erkânı ile sergi salonunu şerefliendirdiği ve büyük şefi yabancı bilim adamları ve diğer davetlilerin karşıladığı öğrenilmektedir.

Tarih Sergisi çeşitli seksiyonlardan oluşuyordu. Taş devrine; milattan evvel Türkistan, İran, Sümer, Anadolu ve Mısır'a; milattan evvel 2. bin yılda Eti ve Asur ticaret kolonilerine ayrılmış seksiyonların yanısıra Cumhuriyet'e kadar uzanan seksiyonlar da vardır. Açılıştaki bu bölümler sırasıyla gezilmiş; Atatürk, her bölümde uzun uzun kalarak, uzmanlardan bilgi

24 II. Türk Tarih Kongresi Sergisi'nde Boğazköy ve Yazılıkaya'dan çıkan Hitit eserlerinin yer aldığı seksiyon. Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu.

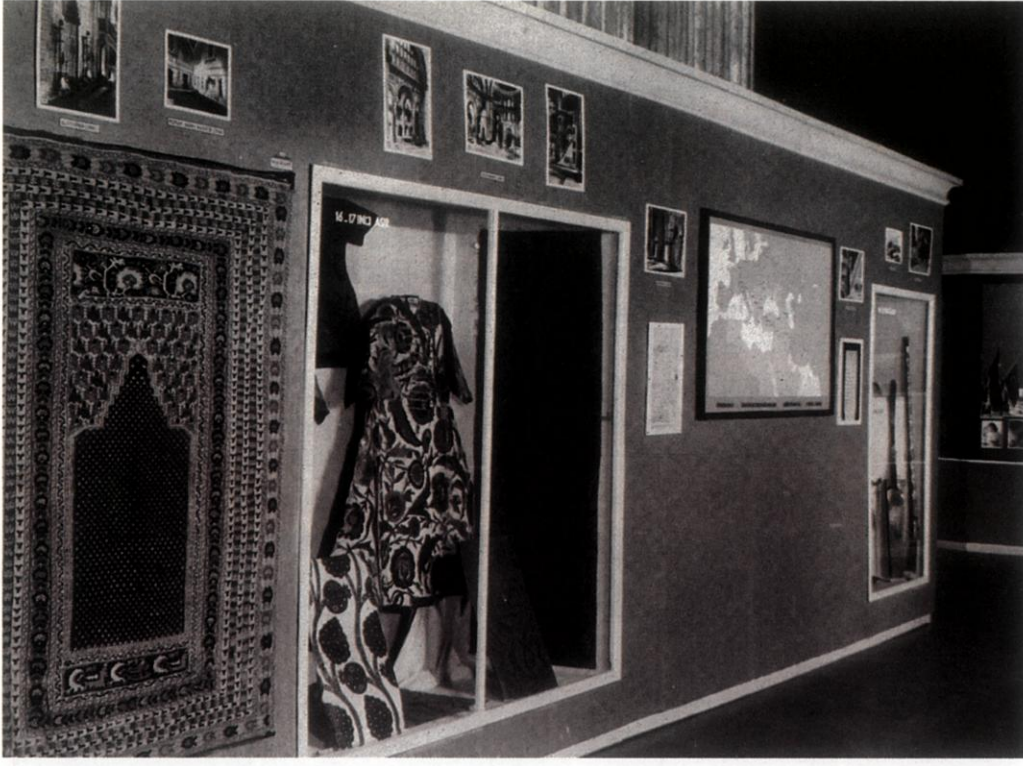
25 II. Türk Tarih Kongresi Sergisi'nde minyatür ve hat seksiyonundan bir bölüm. Dolmabahçe Sarayı.

almıştır. Atatürk Tarih Sergisi'nden sonra, kongre kapsamında Dolmabahçe Sarayı Veliâh Dairesi'nde hazırlanmış olan bugünkü Resim Heykel Müzesi'ni gezerek, eserler hakkında bilgi alır. Cumhuriyet Gazetesi'nde bu olay: "Müze ile beraber kurultay, kurulan tarih çalışmalarını, Atatürk'ün yalnız Türklere değil, bütün insanlığa büyük bir irfan armağanıdır." şeklinde ifade edilmiştir. Yunus Nadi: "...Dolmabahçe Sarayı'nda hazırlanan gözlerimize ve kulaklarımıza arz edilen işlerin hepsi güzel ve ahenkli bir mecmua teşkil etmiştir. Bunların cümlesini Atatürk'ün dehasına borçluyuz. Onun gösterdiği yolda yürüyerek Onun gösterdiği usul ile çalışanlar dün Dolmabahçe Sarayı'nda bize zengin sofralardan müteşekkil muazzam bir irfan şöleni verdiler. Ehmurların üzerinden Napoleon'un askerlerine bakan kırk asır meğer ne kadar küçük seymiş. Biz dün Dolmabahçe Sarayı'nın salonlarında en aşağı kırk bin asır gerisini ve kırk bin asır ilerisini gördük. Mazilerini bilen milletlerdir ki istikballerine hakim olurlar... Atatürk yalnız bizim tarihimizi yapmakla kalmadı, onu yazan

26 II. Türk Tarih Kongresi Sergisi'nde Osmanlı seksiyonunda 15-17. yüzyıl sanat eserleri. Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu.

27 II. Türk Tarih Kongresi Sergisi'nde Osmanlı seksiyonunda 15-17. yüzyıl sanat eserleri. Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu.

28 II. Türk Tarih Kongresi Sergisi'nde Türkistan, İran, Sümer, Anadolu ve Mısır uygarlıklarından seramik örnekleri (M.Ö. 4000-3000). Dolmabahçe Sarayı.

adam da oldu... O sayededir ki biz Türkler en doğru kaynaklar ile kendi tarihimizi öğrenmeye fırsat ve imkan bulmuş olduk, ve gene bu sayede dünya tarihi de hakikatte ne idiye öyle öğrenilmekle ona göre tashih olunmak imkanını kazandı.” sözleriyle Kongre ve Tarih Sergisi ile ilgili görüşlerini dile getirir.

Kongre, Türk Tarih Kurumu Başkanı Hasan Cemil Çambel’in açılış nutkunda, devlet makamlarına, tüm çalışanlara, sergiye orijinal eserler gönderen Türk ve yabancı müzelere, arşiv ve kütüphanelere, Türk Tarih Kurumu adına teşekkürleriyle açılmıştır.

25 Eylül tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nde “Atatürk Mektebi” adlı imzasız bir köşe yazısında; “İkinci Tarih Kurultayı, yalnız alimlerin yeni yeni tezlerine bilim dünyasına sundukları bir kongre değildir. Dolmabahçe Sarayı’nın büyük bir cami ihtişamı arzeden eski Muayede Salonu’nda kurultay münasebetiyle kurulmuş olan Tarih Sergisi de ayrıca mükemmel bir ilim müessesesidir. Kongrede okunan tezler gibi, sergide teşhir edilen eşya ve re-

29 II. Türk Tarih Kongresi Sergisi’nde Geç Hitit, Frig, Asur, Babil ve arkaik İran (M.Ö. 1200-500) kültürlerine ait seksiyon. Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu.

simler de çok öğretici bir kıymete haizdirler. Dün sabahtan öğleye kadar tarih öğretmenleri katile katile bu sergiyi gezdiler. Mühassıs profesörler tarafından öğretmenlere çok kıymetli malumat verildi. Öğretmenlerle beraber dinlediğim kısa konferanslar cidden çok istifadeliydi... Tarihten önceki devirlerden itibaren başlayan bu kısa fakat canlı konferansların dünkü serisi, Uygurlara ait kısımda nihayet buldu... Serginin eski devirlere ait kısımları gibi, Cumhuriyet devrine ait kısmı da çok güzel tertip edilmiştir... Dün Tarih Sergisi'nde, matbaanın Almanlardan çok evvel Uygurlar tarafından icat edildiğini ve Avrupa henüz cehil taasup hatta vahşet içinde yüzerken Uygur köylülerinin hukuki mukaveleler yapacak ve bunları kağıt üzerine geçirecek teati edecek kadar medeniyette ileri gittiklerini öğrendim. Tarih Sergisi, bir mekteptir; Atatürk Mektebi." sözleri yer almıştır.

27 Eylül tarihli gazetelerde belirtildiği üzere, Tarih Sergisi, bu tarihten itibaren üç gün kapanacak, halka açılmadan önce yapılması gereken yeni düzenlemeler tamamlanacaktır. Avrupa müzelerinden gönderilen eşyanın bir kısmı geç geldiği için bunlar sergi halka açıldığı zaman hazır bulunmak üzere yerlerine konulacaktır. Almanya'dan gelen Uygur Türklerine ait 11 parça eşya, vitrinlerde sergilenmiştir. Yurtdışından gelen eşyalar, müzelerdeki eşyaların kopyasıdır. Yalnız Almanya'dan gelen 11 parça eşya ile gene Uygurlara ait 24 parça vesika orijinaldir. Türklerin musiki sanatlarını gösteren bir heykel grubu, gene musiki sanatlarını gösteren ve bir kitabın kapağı olan bir minyatür, 8. asırdaki Türklere ait ve bir devlet binasının tarihini gösteren ve Türk hükümdarlarının adlarının bulunduğu bir küçük ağaç sütun bulunmaktaydı. Yeni gelen bu eşyalarla, Tarih Sergisi bir kat daha zenginleşmiştir.

Türklerin kökeni üzerine incelemelerde bulunan Atatürk, yabancı kaynakları çevirtip bu kaynaklardaki bilgileri arkeologlarla tartışarak Türklerin uygar geçmişlerinin belirlenmesi için çalışmış ve Türklerin uygarlığı dünyaya yaydığı tezini bütün dünyaya kabul ettirmeye uğraşmıştır.

Kongre, Saffet Arıkan'ın nutkunun ardından herkesin ayağa kalkarak, locasında ayakta durmuş olan Büyük Şef Atatürk'ü dakikalarca alkışladığı büyük bir coşku ve heyecanla sona ermiştir.

30 II. Türk Tarih Kongresi Sergisi'nde Türk Dil ve Tarih Kurumu'nun kazı alanları ve müzelerine ayrılmış seksiyon. Dolmabahçe Sarayı.

Sonuç

Osmanlı döneminde Sultan II. Abdülhamid ile, Cumhuriyet döneminde ise Atatürk ve İsmet İnönü ile ilişkileri olmuş ve böylece geniş bir coğrafyaya ve uzun bir döneme tanıklık etmiş olan Mehmet Yusuf Akyurt, sanatçı kişiliğinin yanısıra, Konya Mevlana Müzesi'ndeki çalışmalarından dolayı Atatürk'ün takdirini kazanmıştır. Mehmet Yusuf Akyurt, hayatını Türk sanatı ve kültürüne adanmıştır. Gümrük Nazırı Muştak Paşa'nın köşkünü bırakıp, mütevazı bir kasaba görünümündeki Konya'da ailesi ile birlikte 16 yıl yaşaması onun sanat ve müzecilik için yaptığı fedakarlığı ve sevgisini göstermektedir. Atatürk'ün "Bunu yapabilecek bir kişi var. O da Konya Müze Müdürü, onu getirin" sözü, onu ne kadar takdir ettiğini göstermektedir. Mehmet Yusuf Akyurt'un çalışmaları bağlamında, Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'si'ndeki bazı kültür ve sanat olaylarına değindiğimiz bu çalışmamızda, aile arşivinden yararlanmamızı sağlayan, anlattıklarıyla bizi aydınlatan, Türkan Akgüngör'e teşekkür ediyoruz....

DİPNOTLAR

- 1 T. Başak, *Bir Mevlana Aşığı ve Gayretlinin Romansı*, İstanbul: M. Sucuoğlu Basımevi, 1995, s. 23-24.
- 2 T. Başak, *age.*, s. 22-23.
- 3 E. Yücel, *Türkiye'de Müzecilik*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999, s. 67-69.
- 4 E. Yücel, *age.*, s. 70-71.
- 5 T. Başak, *age.*, s. 29-30.
- 6 T. Başak, *age.*, s. 30.
- 7 E. Yücel, *age.*, s. 82-84.
- 8 N. A. Banoğlu, *Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı*, İstanbul: İtimat Matbaası, 1974, c. 2, s. 331.
- 9 A. İnan, *Tarihe Tanıklık Edenler*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1997, s. 23.
- 10 T. Başak, *age.*, s. 98.
- 11 *Cumhuriyet* gazetesinin 15, 20, 21, 25, 27 Eylül 1937; *Vatan*, *Milliyet*, *Akşam*, *Vakit* gazetelerinin Eylül 1937 tarihli sayıları.

KAYNAKÇA

- BANOĞLU, Niyazi Ahmet., *Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı*, c. 2, İstanbul: İtimat Matbaası, 1974.
- BAŞAK, Tebşire., *Bir Mevlana Aşığı ve Gayretlinin Romansı*, İstanbul: M. Sucuoğlu Basımevi, 1995.
- İĞDEMİR, Uluğ., *Cumhuriyetin 50.Yılında Türk Tarih Kurumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1973.
- İNAN, An., *Tarihe Tanıklık Edenler*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1997.
- YÜCEL, Erdem., *Türkiye'de Müzecilik*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999.
- La Turquie Kemaliste*, 21-22 (Kasım 1937).

Hereke Kumaş Motifleri ve Desen Araştırmaları

Dokumacılık, örtünme ve korunma ihtiyaçları sonucunda var olmuş ve insanlığa hizmet ederek günümüze dek teknolojik gelişmelerle kendini yenilemiş en eski sanat dallarından dır.

Önceleri bir takım aletlerle, sonraları çeşitli makinelerle keten, pamuk, yün ve ipek dokunmuş; sağlamlığı, hafifliği, kolay taşınması ve ekonomik değeri ile ipek, devlet ve imparatorlukları yönlendiren, önemli bir tekstil ürünü olmuştur.

Dokuma sanatında çok ileri düzeydeki Anadolu Selçuklularının mirasçısı olan Osmanlı toplumu, bu birikimiyle Doğu ve Batı etkilerini yorumlamış ve kendi özgün sanatını yaratmıştır.

Selçuklulardan başlayarak, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de ipek, önemli bir ekonomik kaynak ve prestij unsuru olmuş, giyme ve kullanma özgürlüğü sadece toplumun yönetici sınıfına özgü olarak kullanılmıştır.

Türkler tarafından yüzyıllardır işlenen ipek, 14. yüzyılda Bursa'nın ipek dokuma ve ticaret merkezi haline alması ile bir başka özellik kazanmıştır. Değerli taşlar ve tellerle süslenecek ve dokunarak sultanların kıyafetleri olan, başka hükümdarlara hediye olarak verilen ipek, Osmanlı sarayının tüm sanat kollarına gösterdiği koruyuculuk ve yönlendirme ile devletin kontrolü altında kalmıştır.

Osmanlı kumaş sanatı, İmparatorluğun yükselme dönemine paralellik göstererek 16. ve 17. yüzyıllarda gerek teknik ve gerekse sanatsal açıdan en yüksek dönemine erişmiştir. 18. yüzyılda bozulan ekonomik yapı, tüm sanat dallarını olduğu gibi kumaş sanatını da etkilemiş, iyi ve kaliteli kumaş bulmak güçleşmiş, dokumada daha önceleri kullanılan değerli teller en aza indirgenmiş, makineleşerek seri üretime geçen Batı dokumacılığı ile rekabet gücü zayıflayan Osmanlı dokumacılığı durma noktasına gelmiştir. Türk kumaş sanatının son devrini temsil eden ve geçmiş yüzyılların ana sanat karakterini koruyarak Batılılaşmanın etkisiyle dokuma sanatına farklı açılımlar kazandıran Hereke Fabrikası bu açıdan da önem arz eder.

Osmanlı dokumacılığının ilk büyük fabrikalarından biri olan ve 1843 yılında Serasker Rıza Paşa'nın da izniyle Ohannes ve Bogos Dadyan kardeşler tarafından kurulan İpekli kumaş fabrikası, 1845 yılında Hereke-i Fabrikayı Hümayunu adı ile saraya bağlanmış -sahiplerince sultan adına ferağ olunmuş- ve Sultan Abdülmecid adına tescil edilmiştir. Fabrika 1850 yılında gelen jakar tezgahları ile kemhahane bölümü de çalışmaya başlamış ve Saray döşemesinde kullanılacak kumaşlar günümüze kadar dokunmuştur. Saray dokumahanesi geleneği Hereke Dokumahanesi'nin Saray bünyesine katılması ile sürdürülmüş ve 1952 yılına kadar bu dokumahane ürünler vermiştir.

Hereke Fabrikası bir imparatorluk fabrikası ve prestij aracı olmuş, uluslararası sergilerde ve fuarlarda ülkemizi temsil ederek birçok ödüller, diplomalar ve nişanlar kazanmıştır.

Sadece saray için üretim yapan Hereke Fabrikası Osmanlı Saraylarının tefrişinde kullanılan döşemelik kumaşları ve giyim kumaşlarını üretmekle kalmamış yabancı konuklara verilen en değerli armağanları da dokumuştur. Defter No. 453'de yazdığı üzere İsveç Kralına, Mart 1885 yılında 41.5 metre Nohudi zemin – Cevizi renkte, 2 Nisan 1885 de dört sefer Mai zemin sırma renkli Brokatır Kumaş ayrıca üç seferde toplam 103 metre olmak üzere sarı zemin beyaz çiçekli fantazyeli Brokatır kumaş hediye olarak verilmiştir¹.

“Milli Saraylar Arşivi'nde bulunan 308, 523, 524, 525, 526, 527, 530 numaralı defterleri Hereke Fabrikası'ndan saraya verilen eşyaların faturalarından oluşmaktadır. Faturalarda bugün bilinen döşemelik kumaş ve halılardan başka çok çeşitli tekstil ürününün adı geçmektedir. Bu ürünler arasında havlu, klaptanlı bornoz, ipek zenne çorabı, ipek erkek çorabı, mendil, yatak örtüsü, masa örtüsü, baş örtüsü, boyun atkısı, çarşaflık, esvaplık, nişan kurdelesi, çiçekli tül, çorap bağ şeridi, sabun bezi gibi çeşitli ürünler sayılabilir. Kumaş türü olarak atlas, canfes, çuha, brokatil, abani, şal, kadife, çatma kadife, ipekli kadife, madampul, amerikan gibi kumaşlar yer almaktadır.”² Ürünlerin bu çeşitliliği Osmanlı hanedanına üretim yapan bir fabrika için düşünülmelidir. Osmanlı hanedanının ülkeden ayrılması ile üretimdeki bu çeşitlilik sona ermiş, jakarlı tezgahlarda üretim yapan İpekli Dokuma Bölümü sadece döşemelik ve perdelik üretimini sürdürmüştür.

Hereke Fabrikası, Cumhuriyet'in ilanından sonra Sanayi ve Maadin Bankası'na, 1938 yılında, önce Sanayi Ofisi'ne ardından da Sümerbank'a bağlanmış ve Başbakanlık Özelleştirme Kurulu'nun 14 Haziran 1995 tarih ve 95/45 sayılı kararı ile Milli Saraylar Daire Başkanlığı'na devredilerek bir Müze-Fabrika olarak saray yapılarının özgün tefrişine yönelik üretimini günümüze kadar sürdürmüştür.

Hereke'de dokunan döşemelik ve perdelik kumaşlarda kullanılan malzeme ipektir. Hem atkı, hem de çözgüsünde ipek ipliğin kullanıldığı kumaşlarda yer yer üzerine değerli teller sarılarak elde edilen klaptan iplerin de kullanıldığı eski örneklerden görülmekte, ancak ma-

- 1 100 numaralı desen.
- 2 103 numaralı desen.
- 3 207 numaralı desen.
- 4 301 numaralı desen.
- 5 302 numaralı desen.
- 6 1001 numaralı desen.

liyetinin yüksekliği nedeni ile günümüz Hereke kumaşlarında bu kullanılmamaktadır. Ayrıca Hereke Fabrikası üretimi arasında önemli bir grup oluşturan çatma kumaşlar, dokunuş ve tekniği itibarıyla kadifenin bir cinsi olup, kabartma desenlidir. Çatmanın kadifeden farkı; zemine oranla süsleme havasının farklı oluşudur³. Çatmalar önceleri kaftanların yapımında kullanıldığı gibi mefruşat eşyası olarak da kullanılmıştır. “Bursa, Bilecik ve daha geç dönemlerde de Üsküdar çatmaları dünyaca ün yapmışlardır. Bilhassa Üsküdar’ın çatma yaptıkları, uluslararası ticarete aranan bir ürün olmuştur.”⁴ Hereke Fabrikası üretimi yedi adet Çatma Kadife bulunmakta, Desen Numaraları 7, 345, 629, 1009, 2009 ve iki adette numaraları tespit edilemeyen bu çatmalardan yalnızca 629, 2009 desen numaralı ve bir adet de numarasız olan örnek üretilebilmektedir. Üretimine devam edilemeyen kumaşlar arasında yoğunlukta bulunan çatma kadifeler için yeniden üretim çalışmaları sürmekte ve 1999 yılı hedef programına alınan ve yeniden üretimi gerçekleştirilen 2009 desen numaralı çatma kadife de olduğu gibi 7 desen numaralı çatma kadifenin de yeniden üretilebilmesi için çalışmalar sürdürülmektedir.

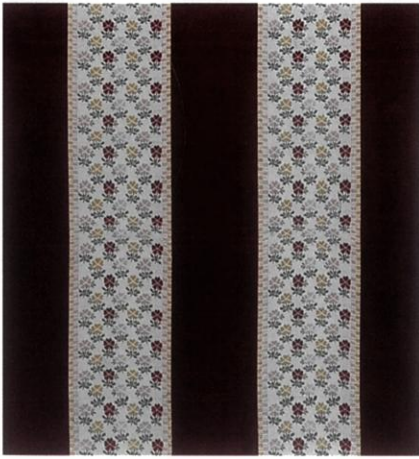
Hereke ipeklilerine tasarım açısından bakıldığında tüm koleksiyonda Batı etkili tasarımların ağırlıklı olduğu göze çarpar. Araştırmalardan ilk kurulduğu yıllardan itibaren desen tasarımında Batılı sanatkarların çalıştırıldığı anlaşılmıştır. “Hereke Fabrikası Çizim Arşivi’nde bulunan orijinal desen çizimlerinin arka yüzlerinde çoğu Fransızca olmak üzere Latin alfabesi ile yazılmış notlar ve tarihler bulunmaktadır. Bu notlar desen tasarımı için çalıştırılan kişilerin Batılı sanatkarlar olduğunun bir göstergesi olarak dikkate alınabilir.”⁵ Hereke kumaşlarında Batı ile Osmanlı sanatının bir yorumu batılılaşmanın getirdiği gözle görülür bir değişim vardır. Batı anlayışlı bir saray olan Dolmabahçe Sarayı’nın tefrişinde kullanılan Hereke kumaşlarının bu anlayışta olması yadsınamaz. Hereke kumaşlarında belirgin bir desen karakterinden söz edilemese de Klasik Osmanlı kumaşlarına paralel bir çizginin devamı olan doğu etkili kumaşların, Rokoko, Art Nouveau, Neo-Klasik akımlar ile yorum-

7

8

10

11

lanmış çiçek demetleri ve kompozisyonlar ile süslü kumaşların ve Fransız Lyon desenlerini hatırlatan Batı etkili kumaşların varlığından söz edilebilir.

Doğu etkili kumaşları incelediğimizde, 18. yüzyılın ikinci yarısında dokunmaya başlanan çözümlü ve atkısı ipek, boyuna yollu, Sultan III. Selim’in yerli üretimi güçlendirmek için 1804’de Selimiye Kışlası civarında kurdurduğu yeni tezgahlarda dokutturulan, eski sevai kumaşın bir benzeri olan ve Sultan’ın adıyla tanınan Selimiye kumaşlarına büyük benzerlik gösteren kumaşlar da yoğunlukta görünür. Ayrıca bilinmektedir ki “18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyılın başlarında, kadın ve erkek kıyafetlerinde Selimiye Kumaşı’ndan yapılmış kaftanlar çok modadır.”⁶ Hereke Kumaş Kataloğu’ndaki (desen zarflarındaki numaralar) numaralarına göre desen no: 100, 103, 207, 301, 302, 904, 1000, 1001, 1007, 703 numaralı, halen üretilmekte olan kumaşlar ve üretilmesi düşünülen 250 desen numaralı kumaşlar bu gelenekle yorumlanmışlardır. Bu kumaşlarda yoğun olarak kırmızı ve sarı renkler kullanılmış, 100 ve 103 desen numaralı olan kumaşlar ise tayf renkleriyle düzenlenmiştir.

7 904 numaralı desen

8 703 numaralı desen

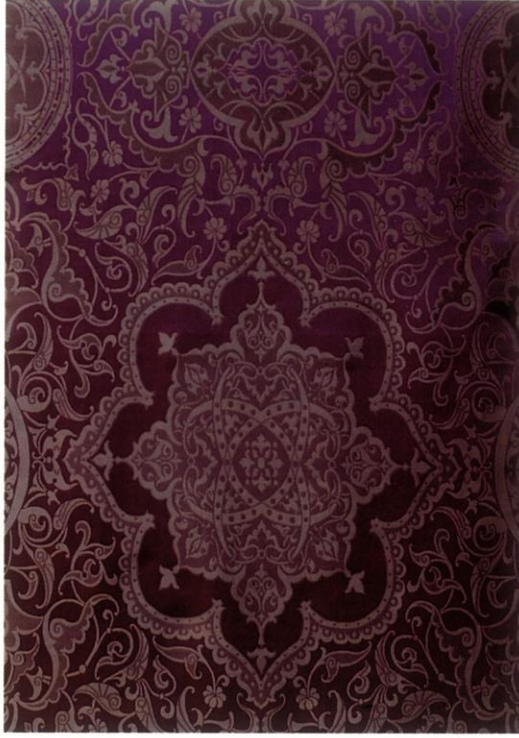
9 1000 numaralı desen

10 1007 numaralı desen

11 250 numaralı desen

12

13

14

- 12 308 numaralı desen
- 13 356 numaralı desen
- 14 379 numaralı desen
- 15 1023 numaralı desen
- 16 1 numaralı desen
- 17 76 numaralı desen
- 18 81 numaralı desen
- 19 371 numaralı desen

Bunun yanısıra deseninde geometrik form içinde rumiler veya stilize edilmiş bitki motifleri yer alan 308, 356, 379 numaralı desenler, içleri rumi ve palmet motifleriyle şemselerden oluşan 1023 numaralı desen, kaftanlık kumaş olarak adlandırılan 1 numaralı desen, zemininde rumi ve palmet vazolar bulunan 76 numaralı desen, oval madalyonlar içinde yer alan çin bulutlarından oluşan 81 numaralı desen, beş köşeli yıldız motiflerinden oluşan 371 numaralı desenler geleneksel Osmanlı çizgilerini taşıyan desenlerdir.

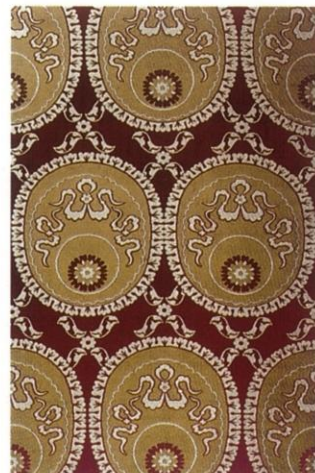
15

16

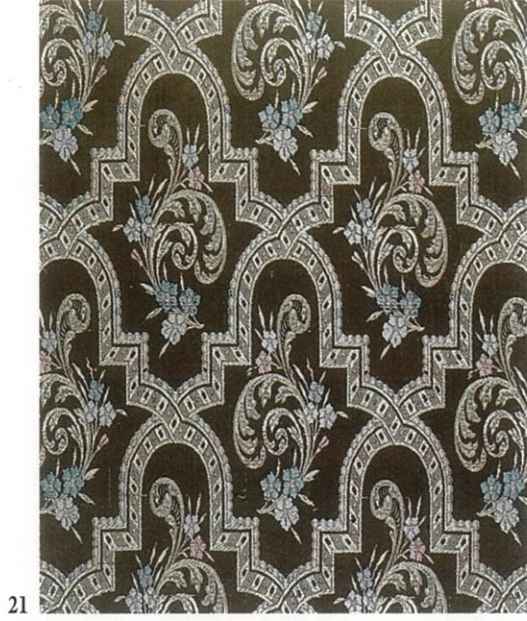
17

18

19

- 20 57/911 numaralı desen
21 145 numaralı desen
22 952 numaralı desen
23 847 numaralı desen
24 924 numaralı desen

23

Yaşama ve sanata dair batı toplumlarına hakim olan genel beğeni, batılılaşmanın da etkisiyle Osmanlı'yı da etkilemiş ve sarayın yönlendirmesi ile Hereke kumaşlarına da yansiyarak, batı sanat akımlarını içeren kumaşların, koleksiyonun büyük bir bölümünü oluşturması sağlanmıştır.

“17. yüzyılda Doğu'ya yönelen Fransız ticareti, kendine yeni pazarlar aramaktadır.”⁷ Bunun sonucunda Fransa ile Osmanlı arasında başlayan diplomatik ilişkileri diğer Avrupa ülkeleri ile kurulan siyasi ilişkiler izlemiş, bu durum, Osmanlı'nın 18. yüzyılda Avrupa kültürüne göstereceği yakınlığa bir zemin oluşturmuştur. “18. yüzyıl başlarında, sanat alanında, klasik anlayıştan ayrılma eğilimi içinde yeni arayışlara girildiği sırada, Batı dünyasıyla dostluk ilişkileri kurulması, Batı bilgi ve teknolojisinden yararlanma hareketinin başlaması, sanat alanında Batı etkisine açık bir ortamın oluşumuna neden olmuştur. Nitekim, yüzyılın ortalarına doğru bir Batı üslubu olan Barok ve bir Batı süsleme düzeni sayılan Rokoko, Türk Sanatına girmiştir.”⁸ 57/911 numaralı desende olduğu gibi 145 numaralı desende de Rokoko kıvrımlı kartuşlar içerisinde çiçek buketleri görülür. Hereke kumaşları arasında tek figürlü desenli kumaş olan 952 numaralı desende ise Barok etkileri gözlemlenir. Diğer yandan soyut bitkisel sarmaçlı biçimleri el sanatlarına sokan Art-Nouveau üslubuna örnek olarak desen no 847 ve 924 verilebilir.

24

25

25 70 numaralı desen

26 Yıldız Şale Tören Salonu'ndan bir görünüm.

Fransa ile kurulan diplomatik ilişkilerin en önemli sonuçlarından biri olan kapitülasyonlar, Osmanlıya ithal mallara açık bir pazar haline getirmiş ve bunun sonucunda "1727'den itibaren, yerli ipekli endüstrisine rağmen Lyon'dan ipekli kumaşlar ve yıldızlı eşyalar getirilmeye başlanmıştır."⁹ Fransız etkili ve Lyon kumaşlarına benzerlik gösteren 70 numaralı desen de batı etkili kumaşlar arasındadır. Yalnızca birkaç örnek verilen Batı etkili desenler, koleksiyonun büyük bir bölümünü meydana getirmekte, buna karşın özgün yorumu ve ifade zeminindeki Osmanlı etkileri ile Hereke kumaşının kendine has üslubunu oluşturmaktadır.

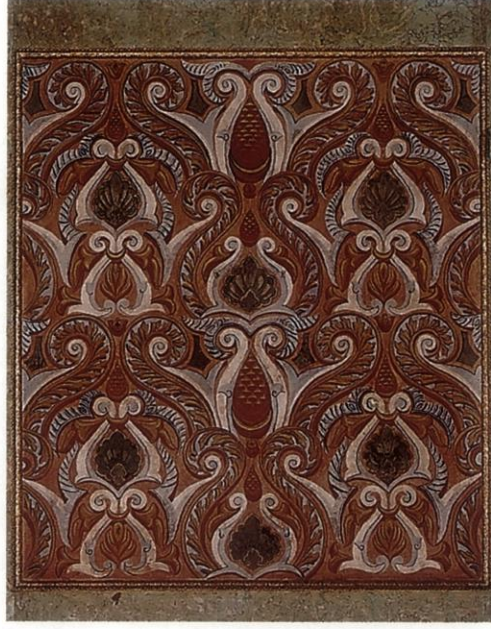
Desenlere bir başka bakış açısı da ku-

26

27

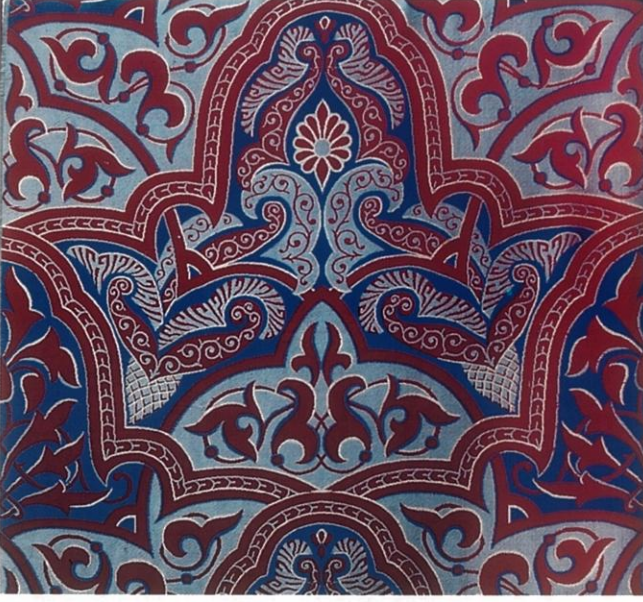
28

27 89 numaralı desen.

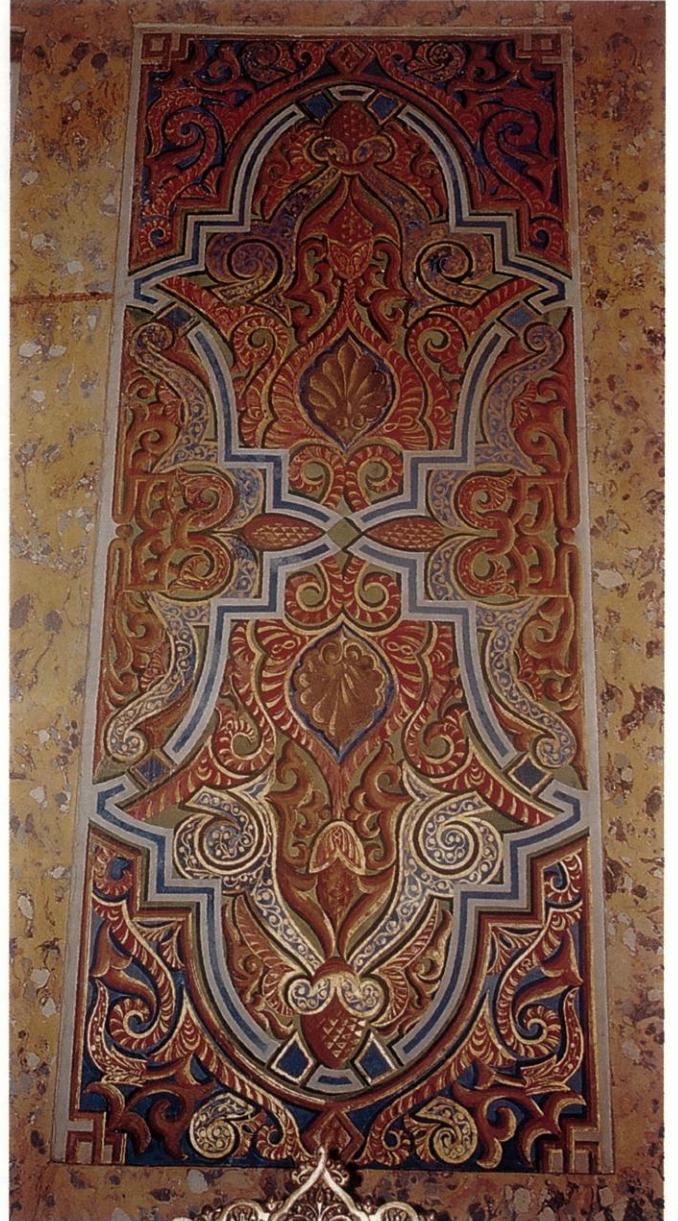
28 Beylerbeyi Sarayı duvar süslemesi.

29 114 numaralı desen.

30 Beylerbeyi Sarayı duvar süslemesi.

29

30

maşların mekanların kullanım amacı da göz önüne alınarak duvar ve tavan süslemeleri ile mobilya ve halılarla bütünlük oluşturacak şekilde tasarlandığı, bir bakıma kullanılacağı mekana göre şekillendiğidir. Nitekim Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda ikamet etmesi ile Yıldız Sarayı için saray ressamı tarafından çizilen desenler, Hereke'de dokunarak saray mefruşatı bu kumaşlarla yenilenmiştir. 371 numaralı desen bu yeni tefriş için dokunmuş yeni kumaşlardan biri olmalıdır. Ayrıca 89, 114 ve 1157 desen numaralı kumaşlarda da Beylerbeyi Sarayı tavan eteklerinde ve duvar panolarında görülen tezeyinatlardaki motifleri hatırlatan süsleme unsurları kullanılmıştır. Doğu ve Batı'nın harmanlanarak Osmanlı motiflerinin Batı karakteri de katılarak yeniden yorumlandığı bu saray

31

31 Beylerbeyi Sarayı duvar süslemesi.

32 1157 numaralı desen.

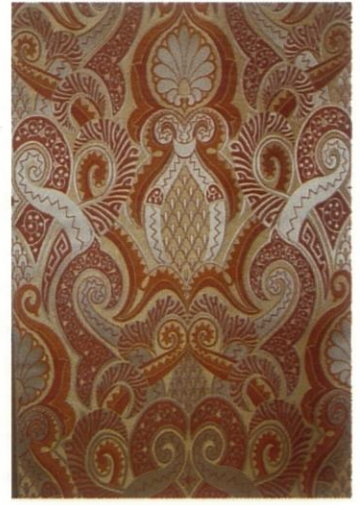

32

üslubunda duvarlarda olduğu gibi kumaşlarda da Osmanlı süsleme unsuru olan geçmeli kompozisyonlar zarifliğini ve anlatım gücünü kaybetmeden korunmuş, rumi motifler Barok üslupla harmanlanmıştır.

Hereke kumaşlarına renk özelliği açısından baktığımızda en çok kullanılan rengin kırmızı olduğu görülür, deseni ortaya çıkartacak şekilde çoğunlukla krem rengi, sarı ve bej tonları ile renk kombinasyonları yapılmıştır. “Türk kumaşlarında, renklerin başında, kırmızı gelir. Zaten tekmil dünyanın hayran olduğu Türk kırmızısı, için milli bir renk diyebiliriz.”¹⁰ demektedir Tahsin Öz. Bazı kumaşlarda ise pastel tonlar tercih edilmiş, bazılarında da deseni oluşturan çözümlerinin sıra ile tayf renklerinde düzenlenmesi ile renk elde edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu olumsuz koşullar altında Hereke İpekli Dokuma Fabrikası, imparatorluk mekanlarının mefruşat gereksinimini karşılamış, sadece

bununla da kalmayarak bir kumaş geleneği ortaya koymuş, kendi yorumu ve başarısı ile 19. yüzyıla damgasını vurmuştur. Hereke Fabrikası 1995 yılında Milli Saraylar Daire Başkanlığı'na bağlandıktan sonra, mobilyalar üzerindeki kumaşlar incelenerek ilk döşemelik kumaşlara ulaşılmış, belgelenen kumaşlar yeniden üretimi yapılması için Fabrikaya gönderilmiş ve bu kumaşlar yeniden üretime geçirilerek, eserler özgün kumaşları ile yeniden kaplanabilmiştir.

1995 yılında üretilen 48 adet desen sayısı, 1998 yılında 84, 356, 1157 numaralı desenlerin yeniden üretimi ile 51 adete çıkmış, 2003 yılı itibari ile 847, 72, 89, 703, 2008, 2009, 2010 numaralı desenlerin de üretimi sonucu 58 adete ulaşmıştır. 143 adet orijinal desen içerisinde üretimi yapılabilen 58 adet desen mevcuttur, üzerinde çalışılan Cumhurbaşkanlığı için üretilecek olan numarası belirlenmemiş bir desenin dışında, 43 ve 952 numaralı desenler de yeniden üretilmesi için üzerinde çalışılan desenlerdir.

Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı geleneğini yansıtan Hereke İpekli Dokuma Fabrikası'nın kurulduğu dönemdeki desen çeşitliliğine kavuşturulması ve buna bağlı olarak Milli Saraylar'a bağlı saray, köşk ve kasırlardaki özgün kumaşlara yeniden dönülmesi hedeflenerek, saraylarımızın orijinal mefruşatının yaşatılması adına çalışılmakta, yapılan araştırmalar her geçen gün bizleri bir adım daha gerçeğe yaklaştırmaktadır.

33 847 numaralı desen.

34 72 numaralı desen.

35 89 numaralı desen.

36 703 numaralı desen.

37 2010 numaralı desen.

38 2008 numaralı desen.

39 2009 numaralı desen.

DİPNOTLAR

- 1 Milli Saraylar Arşivi, Defter No. 453.
- 2 Y. Yılmaz-S. Boynak, "Hereke Fabrika-i Hümayunu ve İpekli Jakar Dokumaları", *Milli Saraylar Koleksiyonu'nda Hereke Dokumaları ve Halıları*, İstanbul, 1999, s. 25.
- 3 E. Kavcı, *Dolmabahçe Sarayında Bulunan İpekli Döşemelik Kumaşların ve Günümüzde Hereke'de Üretilen Örneklerin Kataloğlanması*, Dokuz Eylül Üniversitesi Geleneksel Türk El Sanatları Ana Sanat Dalı, yüksek lisans tezi, s. 17.
- 4 N. Gürsu, *Türk Dokumacılık Sanatı*, İstanbul, 1988, s. 25.
- 5 Y. Yılmaz-S. Boynak, *age.*, s. 27.
- 6 H. Tezcan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yüzylında Kadın Kıyafetlerinde Batılılaşma", *Sanat Dünyamız*, 37 (1988), s. 45-51.
- 7 F. İrez, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası*, Ankara, 1989, s. 16.
- 8 M. Cezar, "Osmanlı'nın Yenilik ve Değişim İçerikli İlk Hareket ve Oluşumlar", *Osmanlı'nın Dış Dünyaya Bakışı*, İstanbul, 2003, s. 10.
- 9 F. İrez, *age.*, s. 16.
- 10 T. Öz, *Türk Kumaş ve Kadifeleri II*, İstanbul, 1951, s. 83.

KAYNAKÇA

- ÇİİNİ, Çiğdem Asuman, "Sanayi Devriminde Tekstil Baskıcılığı ve Pamuklu Kumaşlar", *Antik Dekor*, 66 (2001).
- DAĞCI, Koray, "Hereke Halıcılığındaki Desen Karakterinin İncelenmesi ve Yeni Çizgilere Ulaştırılması", 2. *Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildirileri*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 1982, s. 102-109.
- ÖNDER, Küçükerman, "Anadolu'nun Zengin Giyim Geleneği İçinde Türk Giyim Tasarımının Tarihi Kaynakları", *Antik Dekor*, 38 (1997), s. 74-80.
- TEMİR, Şebnem R., "Tekstilde Art Nouveau Stili-Tasarımlar ve Tasarımcılar", *Antik Dekor*, 64 (2001), s. 90-94.
- TEMİR, Şebnem R., "Batı Etkisindeki Hereke İpekli Dokumalar", *Osmanlı'nın Dış Dünyaya Bakışı*, İstanbul: Sanat Tarihi Derneği, 2003, s. 91-99.
- TEZCAN, Hülya, "18. Yüzyıl'da Kumaş Sanatı", *18. Yüzyılda Osmanlı Kültür Ortamı*, İstanbul: Sanat Tarihi Derneği, 1998.
- TEZCAN, Hülya, "16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Türk Kumaş Sanatı", *Türkiyemiz*, 19, 58 (Haziran 1989).
- YATMAN, Nurettin, *Türk Kumaşları*, Ankara, 1945.
- YILMAZ, Yaşar, "Art Nouveau ve Dolmabahçe Sarayı'nda Bulunan Bazı Örnekler", *Milli Saraylar 1993*, Ankara, s. 66-73.
- YUSUF, Durul, "Beylerbeyi Sarayı'nın Eşyalandırılmasında Halı, Kumaş ve Buna Paralel Duvar Panoları Üzerinde Araştırma", *TBMM Milli Saraylar Sempozyumu*, İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, 1985, s. 163-166.

Dolmabahçe Sarayı Harem Dairelerinin Mekan Fonksiyonları Açısından Değerlendirilmesi

Yapılar, içlerinde yaşayacak olan insanların kullanımı için inşa edilir, onların ihtiyaçları temel alınarak düzenlenir. Bu durumda, içlerinde yaşama ilişkin gereksinimlerin karşılandığı yapılar, insan yaşamında çok önemli yer tutar. Bu önem, tarihin her döneminde binaların yapılış nedenlerine de bağlı olarak süregelmiştir. Topkapı Sarayı'nda, 15-19. yüzyıllar arasında, zaman içinde çeşitli eklentilerle oluşturulan organik bütünlüğün yerini Dolmabahçe Sarayı'nda çevreye, 19. yüzyıl konut mimarisine göre şekillenen bir mimari düzenleme almıştır. Topkapı Sarayı'nın başlangıçtaki hiyerarşik avlular düzenine oturan plan şeması da zaman içindeki eklentilerle değişmiş, avluların çevresinde oluşturulmuş daha organik bir yerleşim düzenine geçilmiş, Dolmabahçe Sarayı'nda avluların yerini büyük salonlar almıştır. Böylece Dolmabahçe Sarayı'nda orta sofa+4 eyvan+köşe odaları veya orta sofa+2eyvan+köşe odalarından oluşan plan şeması kullanılmıştır.

Yapılar ve mekanların içlerinde yaşayan insanlarla anlam kazandıkları düşünülürse, içinde yaşayan insanların olduğu bir yapıyı, yapılar grubunu tanımlamak, anlamlandırmak, mekanların fonksiyonlarını ortaya koymak daha kolaydır. Oysa, içinde bir dönem çok sayıda insanın yaşadığı bilinen, ancak günümüzde boş olan bir yapıda, mekanların özgün fonksiyonlarını çözümlmek o denli kolay değildir. Dolmabahçe Sarayı için de aynı durum söz konusudur.

Mekan fonksiyonlarının aydınlatılması amacıyla yapılan çalışmalar bağlamında, Milli Saraylar Arşivi'nde H. 1291-1292 (1874-1875) Sultan Abdülaziz'in saltanatının (1861-1876) son yıllarına tarihlenen, Mefruşat Dairesi'nce saray ve köşklere döşenen yeni eşya kayıtlarının tutulduğu 287 numaralı defterde¹, Dolmabahçe Sarayı Harem bölümünde Valide Sultan'ın altında, hiyerarşik düzen içinde yaşayan kadınlara ait yaşam mekanları olan dairelere alınan malzeme ve eşyaya ilişkin bilgiler verilmektedir. Mekanlara ait direkt bilgilere rastlanmamasına karşın, malzemelerin alındığı dairelerin ve bu dairelerdeki odaların kimlere ait olduğunun belirtilmesi, sözü edilen mekanlarda kimin ya da kimlerin ne tür bir düzen içinde yaşadığının saptanması bakımından önemli olduğu gibi daireleri oluşturan katların nasıl kullanıldığı konusuna da ışık tutmaktadır. Bu durum, katların kullanım amaçlarının ortaya çıkarılması ve birbirleriyle olan bağlantılarının çözümlenmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz defter incelendiğinde, Dolmabahçe Sarayı'nda, günümüzde bodrum kat, alt kat, üst kat ve musandıra katı olarak tanımladığımız katların sarayın kullanıldığı yıllarda "alt kat, orta kat, üst kat, musandıra" olarak tanımlandığı görülmüştür. Özellikle dikkatimizi yönelttiğimiz Harem bölümü için bu düzende bir yaşantının sürdürüldüğü gözlemlendikten sonra yine aynı defterde Mâbeyn alt katında da çeşitli görevlerdeki personelin odalarının olduğu saptanmıştır. Bugün bodrum olarak tanımlanan ve herhangi bir yaşamsal işleve sahip olmayan katta H.1291 (1874) yılında esvapçıbaşı odası, kuşçubaşı o-

*Tarihçi (M.A.), TBMM Milli Saraylar'da Müze Araştırmacısı

**Dr., Sanat Tarihçisi, TBMM Milli Saraylar'da Şef

dası, imam-ı şehriyâri odası, ceb-i hümâyûn odası, berberbaşı odası, ibrikdarbaşı odası, miralay beylerin odası, yaver binbaşılardan odası gibi görev odaları olduğu ve alt katta (bodrum) hizmete yönelik bir yaşantının sürdürüldüğü gözlenmektedir².

Yukarıda da belirtildiği gibi alt kat, orta kat, üst kat ve musandırardan yani toplam dört kattan oluşan her daire kendi içinde bir bütündür ve her biri bağımsız birer ev düzeninde işlemekte, sadece o dairede yaşayanlarca kullanılmaktadır. Harem bölümünden başlayarak cadde tarafına doğru uzayan ve dışarıdan görünmeyen herbiri bir diğerinden bağımsız bu daireler, kapıları kapandığında dışa kapalı bir bütünün parçası durumuna gelirler. Her dairede katlar arasındaki irtibat, bodrumdan musandıraya kadar katları birbirine bağlayan ahşap konstrüksiyonlu bağlantı merdivenleriyle sağlanmıştır. Bu daireler, hiyerarşik düzen içinde, Valide Sultan Dairesi'ni takip ederek, Baş Kadınefendi, İkinci, Üçüncü, Dördüncü,

1

Beşinci Kadınefendiler ve İkballelere aittir. Leyla SAZ, anılarında harem yaşamından bahsederken kadınefendi ve ikballer hakkında da birtakım bilgiler vermektedir. “Kadınefendiler, ikballer; Kur’an, tarih(bilhassa Osmanlı tarihi), kitap ve gazete okur, piyano çalar, eski oyunlardan domino, peçiş, tavla oyunları ve birbirlerine gidip konuşmakla vakit geçirirler.”³

Dolmabahçe Sarayı’ndan daha geç dönemde Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılmış olan Çırağan Sarayı haremde de aynı düzende daire kullanımına ilişkin bilgilere yine aynı defterde rastlanmıştır⁴.

Defterden saptadığımız ve en önemlisi belgelendirdiğimiz bilgilerden biri de, Sultan’a çocuk veren kadınların, daireleri çocuklarıyla birlikte kullandıklarıdır⁵. Nitekim Leyla Saz, anılarında, Pertevniyal Valide Sultan’ın huzuruna çıkışını anlattıktan sonra, onun emriyle

1 Dolmabahçe Sarayı,
Harem dairelerinin dışardan görünüşü.

- 2 153 numaralı daireden çekilen bağlantı merdivenleri.
3 208 numaralı daire, sahanlıktan çekilen bağlantı merdivenleri.

2

3

Baş, İkinci ve Üçüncü Kadınefendilere gittiğinde Baş Kadınefendi'nin oğlu Yusuf İzzeddin Efendi hazretleriyle beraber dairelerinden çıktıklarını anlatır⁶.

Defterde adı geçen Yusuf, Mahmud, Şevket, Seyfeddin ve Mecid (Halife Sultan Abdülmecid) Efendiler Sultan Abdülaziz'in çocuklarıdır. Baş Kadınefendi Dürrünev kadından Yusuf Efendi (1274-1857), İkinci Kadınefendi Hayrandil kadından Abdülmecid Efendi (1285-1868), Üçüncü Kadınefendi Edadil kadından Mahmud Efendi (1279-1862), Dördüncü Kadınefendi Nesrin kadından Şevket Efendi (1289-1872), Beşinci Kadınefendi Gevheri kadından ise Seyfeddin Efendi (1291-1874) dünyaya gelmiştir⁷. Dairelerde, onlara ayrılmış odaların da bulunması, çocukların da anneleriyle birlikte yaşadıklarını göstermektedir. Leyla Saz *Harem'in İç Yüzü* adlı kitabında şehzadelerin yaşamlarına ilişkin bilgiler de vermektedir. "Şehzadeler, dayesi (süt ninesi) tarafından emzirilir, yakın hizmetlerini dadısı yapar ve anne nezareti altında büyürlerdi. Yürümeye başlayınca dadısı takip eder, eğlendirici küçük cariyeleri de etrafında bulunur, oyuncaklarla onu eğlendirirlerdi. Gezmeye giderken yanlarında annesi, büyükannesi yahut da büyük kalfa, daye veya dadısı bulunur ve kendilerine bir harem ağası eşlik ederdi. Hocaya başlamak sırası gelince, irade ile Mabeyn'de padişahın huzurunda besmele çekip her gün şehzadelere mahsus olan binadaki dairesine

5

haremağası eşliğiyle götürülerek hocasından orada ders alırdı... Gençliklerinde haftada iki gün gezmeye çıkma hakları vardı. Belirli günün sabahı cib-i hümayûndan (padişahın hazinesinden ya da cebinden) yarım kese, yani 250 kuruş gezme parası gelir ve kuruşlar Darphane'den yeni çıkmış olurdu. Efendi hazretleri, lalası olan bey eşliğinde araba veya faytonla gider, bendeler onu atla takip ederlerdi. Çoğu zaman Hacı Tahsin bağı yahut Küçükçiftlik köşküne gider, biraderleri de oraya gelirlerdi. Öğle yemeklerinden sonra tek midilli koşulu küçük faytonlarını kendileri kullanarak köşkün bahçesinde gezerler, ok ve küçük tüfekte nişan talimi yapar, akşamüstü dönerlerdi. Sarayda hemşire ve biraderleriyle toplanır, eğlenirler, her cuma günü de pederlerine giderlerdi.

Şehzadeler, küçükken bayramlarda saraydaki sazda bulunur ve diğer günler dadı ve cariyesiyle büyük sofalarda, dairelerde gezerlerdi. Kemale erince muayede (bayramlaşma) törenini mabeynde yaparlar, anneliklerini ve kardeşlerini tebrik için dairelerine giderler, saz alemlerinde bulunmazlardı.”⁸

Belgede erkek çocuklar isimleri ile verildiği halde kız çocuklardan isimleri olmaksızın Sultanefendi olarak bahsedilmektedir. “Bu dahi orta katta ismetlü Sultanefendi hazretlerinin yatak odası”⁹ başlığı kadınefendi dairesi içinde kızına ait bir yatak odasının da varlığını kanıtlamaktadır. “...Küçük Sultanefendiler de Kur’an, tarih, şiir ve gazete okurlar... iyi piyano, kemençe ve lavta çalarlardı... Sultanefendiler, dairelerinde toplanır ve en ziyade zevk duydukları musiki ile vakit geçirirlerdi. Sultanefendiler yalnız musikimizi değil, garp musikisini de tam olarak bilirlerdi. O devirde kendi besteledikleri güzel havalar mevcuttu....”

Sultanefendilerin başka bir türlü eğlenceleri de vardı. Annesiyle beraber satın alınmış mini mini Kafkasya kızlarının saçlarını tarar, örer, kendi eliyle biçip diktiği elbiseleri giydirir, temizliğe, terbiyeye alıştıır, kendi çocuk denecek yaşta olduğu halde o mini minicik kıza annelik eder, ilk derslerini verir, büyütürlerdi. O meşgale, sevimli eğlenceleriydi. Büyüyüp kendi saraylarına gidince bu kızlar nedimeleri olurlardı.”¹⁰

Diğer yandan, herbir dairede, kadınefendilerin hizmetinde bulunan birden fazla kalfanın varlığı da tesbit edilmiştir. Defterden elde edilen bilgiler doğrultusunda, “orta kat” olarak

4 158 numaralı daire, kalfâ odası.

5 Dairelerde odalar dışında her iki katta tuvalet de yer almaktadır.

tanımlanan giriş katında bu kalfalara ait odaların varlığını da saptamış durumdayız¹¹. “Pa-
dişahın ustaları harem daireleri kalfalığı ile de vazifelidirler. Kadınefendilerin, ikballerin da-
irelerinde otururlar, nedimleri gibidirler. Gün görmüş, terbiyeli kalfalardır. Hizmet ola-
rak haftada yalnız yirmi dört saat hünkar nöbetçilikleri vardır. Bu nöbetlerini, kalabalık ma-
iyetleriyle beraber hünkar sofasının altındaki sofada tutarlar. Bazen huzura çağrılıp iltifata
ve ihsana mazhar olurlar. Her cihetçe pek rahattırlar. ...Padişahın haremi, dairesinin bütün
işlerini, kendisine güvenle emanet ettiği gün görmüş kalfalarıyla görüşerek, danışarak yü-
rütür. Bu büyük kalfalar, vazifelerini yapmaya yeter derecede okur yazar, hepsi de musiki-
şinas, eski sazandelerdir. Cahil, boş kafalı değildirler. ...Perşembe günü bütün daireyi tem-
tizler, cuma günü diğer nöbetçilere görevi teslim ederlerdi. Buna ‘Perşembe hizmeti’ de-
nirdi. Bir de beylik ‘Umumi hizmet’ vardı. Her aybaşı orta kalfalar, gençler bütün sofala-
rı, koridorları, merdivenleri, hamamları, bodrum katını hep beraber temizlerdi. Her yeri ve
zemine dşşeli ince Mısır hasırlarını sabun köpüğü serpererek silerlerdi. Yüzlerce insanın, bil-
hassa birçok küçük cariyelerin dolaştığı o geniş yerler daima temizdi. Zât-ı şâhâne tarafın-
dan tayin olunmuş iki büyük kalfa, daire müdürleri ve musahip sıfatıyla bulduklarından
hizmet etmezler, orta kalfalar efendilerinin hizmetini yaparlar, büyük kalfaların da hafif iş-
lerinde bulunurlardı. Daha yeniler, gençler, büyük kalfalarla orta kalfaların her hizmetini
görürlerdi. Her dairedekiler, kıdem itibarıyla evvela ikiye ayrılıp büyük kalfaların idare ve
terbiyesine, sonra şubelere ayrılarak orta kalfalara, küçükler de gençlere verilirdi. Bunlar
‘Büyük Kalfam, Kalfam, Küçük Kalfam’ der, onların emirleri üzerine tıpatıp hareket eder-
lerdi”¹².

6 224 numaralı oda, günümüzdeki
haliyle gündüzlük odasına örnek.

7 155 numaralı oda, günümüzdeki
haliyle gündüzlük odasına örnek.

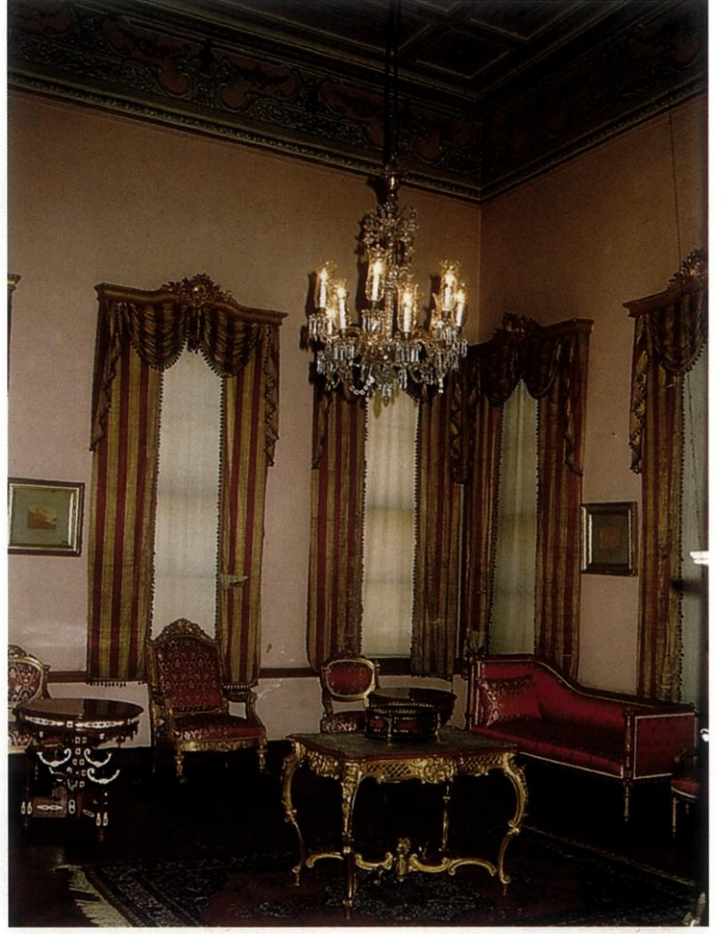
8 182 numaralı oda, günümüzdeki
haliyle gündüzlük odasına örnek.

Aynı defter, o dönemde harem dairesindeki odalar için kullanılan terimlerin de öğrenil-
mesi açısından ayrıca önem taşımaktadır ve her odanın farklı bir işleve sahip olduğunu da
önemle vurgulamaktadır. Bugün oturma odası ya da misafir odası olarak tabir edilen me-
kanı ifade ettiğini düşündüğümüz “Gündüzlük odası”, günümüzde yemek odası denilen

ve aynı kelimenin Arapça karşılığı olan “Taam odası” gibi oda adlarına rastlanmıştır. Dairenin sahibi kadınefendiye ait bu yemek odasının ve gündüzlük odasının da orta katta bulunduğu tespit edilmiştir. Bu katın “alt kat” olarak tanımlanan bodrum katla olan bağlantısı ve yakınlığı bodrumdan yemek servisi yapıldığı düşüncesini doğrulamaktadır. “...Bu gibi eyyâm-ı resmiyede mevcut misafirler, sarayda bulunan sultan ve şehzade ve kadınefendiler dairelerinde beytütet ettiklerinden misafirlerin izaz ve ikramı ve herbirlerinin itâmı hususları da o daire sahipleriyle dairesi halkına aittir. ...Davetlilerin taama müteallik hizmetlerine bakmak çeşniyar ve kilerci kalfaların vazifesidir. Davetlilere mahsus nân-ı azizin üzerinde kıl ve toz bulunursa onu izale etmek ve sofrayı tanzim ve kilerci kalfalar tarafından ihzar olunan salata ve meyve gibi şeyleri yerli yerine koymak çeşniyar kalfalara aittir. Taamın ibtidâsından intihasına kadar çeşniyar kalfalar divan durmak suretiyle devletlilere yemek yedirirler. Sarayın kuşluk taamı hemen ale’s-sabah, akşam taamı ikindi namazını müteakip çıkar...”¹³

Ayrıca, giriş sahanlığının karşısına açılan ve çift kanatlı kapılardan başlayarak tavana kadar uzanan cam bölmelerle sahanlıktan ayrılan mekanlar da belgede “Camlı oda” olarak tanımlanmıştır¹⁴.

7

8

9

10

9 158 numaralı dairede camekanlı oda.
10 167 numaralı daire, camekanlı oda,
sahanlık görüntüsü.

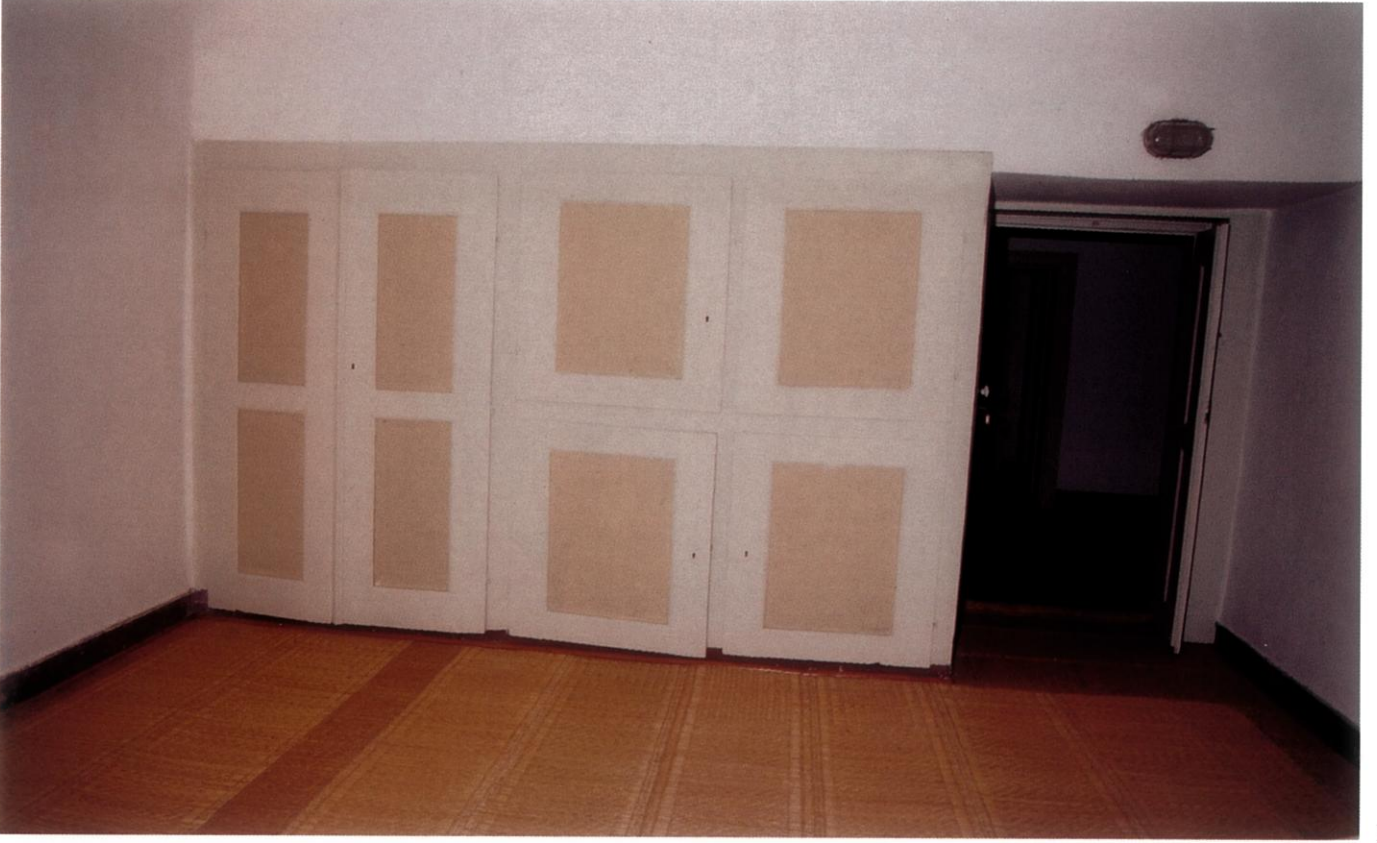

11 159 numaralı oda, günümüzdeki haliyle yatak odasına örnek oda.

12 175 numaralı oda, günümüzdeki haliyle gündüzlük odasına örnek oda.

Üst katta, dairenin sahibi kadinefendiye ve erkek çocuğuna ait “yatak odaları”nın yanısıra yine “gündüzlük odası” adı verilen bir mekanın yer aldığı görülmektedir. Bu katın, daire sahibinin ve çocuğunun kullandığı bir mekan olduğu, alt kattaki gündüzlük odasında da misafirlerin ağırlandığı düşünülebilir. Her dairede yer alan musandıra katlarının ise, genellikle bir yüklük mekanı olarak kullanıldığı, yatak, yorgan, yastık gibi malzemenin gündüzleri toplanarak musandıraya taşındığı, bu katın fazla eşyaların konduğu bir ardiye mekanı olabileceği de düşünülebilir. Aynı zamanda, bazı kaynaklarda musandıralarda, dairelerin kıdemli kalfasının terbiyesine verilen acemi olan cariyelerin kaldıkları bilgisi de verilmektedir¹⁵.

13

13 227 numaralı musandıra.

Makalemize kaynak olan defterden 7 yıl önce H. 1284 (1867) tarihli, Mabeyn'de bulunanlara (çalışanlar) vs. verilen para miktarlarını içeren defterin bir bölümü de Harem halkına ayrılmıştır ve yukarıda sözünü ettiğimiz Baş Kadınefendi, 2. Kadınefendi, 3. Kadınefendi, Yusuf Efendi, Mahmud Celaleddin Efendi, Saliha Sultan, Nazıme Sultan ve Hazineदार Usta'nın aldığı para miktarlarını vermektedir. Farklı statüdeki kişilere farklı miktarlarda dağıtılan paraları içeren bu belge, her daire halkının kendi yaşamsal faaliyetlerini de kendilerine düşen para miktarları ölçüsünde karşılıyor olduklarının bir göstergesi olarak önem taşımaktadır¹⁶.

Çalışmamız, varsayımların ve öngörülerin ötesinde, arşiv belgelerine dayandığından, döneme ilişkin doğru ve gerçekçi bilgilere ulaşıldığı söylenebilir. Tüm bilimsel araştırmalar gibi, bu çalışma da ucu açık bir başlangıç çalışması olduğundan, zaman içinde ulaşılabilecek, bizi destekleyen, edindiğimiz bilgileri arttıran her belge, konuya yönelik detay bilgileri beraberinde getirecektir.

sayfa 30

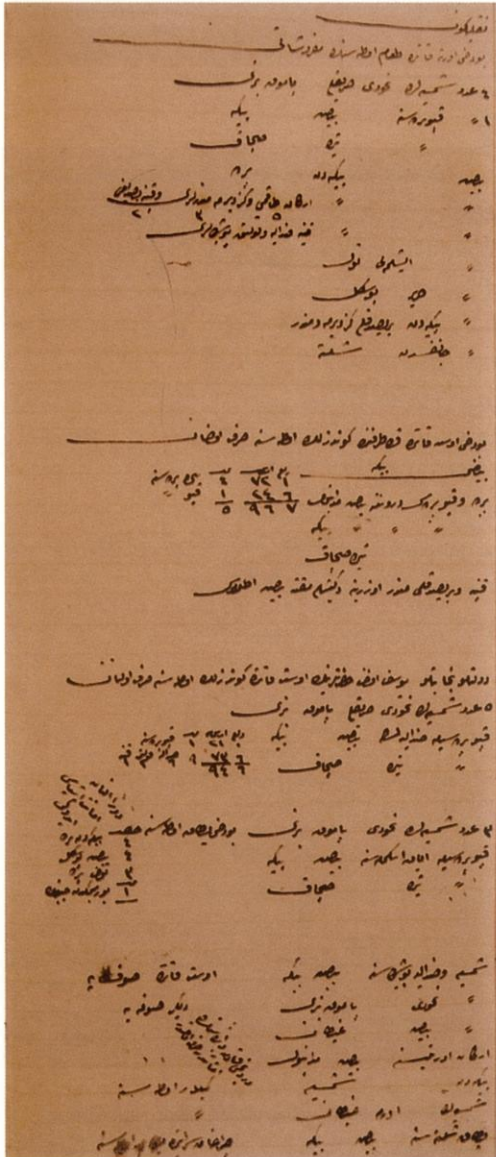
Üst katta Kadınefendi hazretlerinin yatak odasına sarfolunan

- Cibinliğe beyaz zemin ince çubuklu bürümcük
- Cibinliğe beyaz
- Şilteye beyaz canfes (ince dokunmuş donuk ipek kumaş)
- Prinç tulumba
- Şilteye beyaz pike
- Prinç köprü
- Prinç çengel
- Gezdirme minderine pamuk
- Beyaz pikeden perde
- Beyaz işleme tül perde
- Beyaz harir püskül
- Beyaz madampolden perde

Bu dahi orta katta gündüzlük odasının mefruşâtı

- 4 adet şemsiyeye nobudi sııklı pamuk bezi
- Erkân takımına beyaz pike
- Pikeden kapı perdesi
- Pikeden sandalye puşidesi

kalfanın odasına Devren alınan emanetten
" " " " "

sayfa 31

Bu dahi orta katta taam odasının mefruşâtı

- 4 adet şemsiyelere nobudi sııklı pamuk bezi
- 1 adet kapı perdesine beyaz pike
- " " sıra saçak
- Beyaz pikeden perde
- Beyaz pikeden erkân takımı ve gezdirme minderleri ve kanepa yastığı
- Beyaz pikeden kanepa, sandalye ve koltuk puşideleri
- Beyaz işlemeli tül
- Beyaz harir püskül
- Beyaz pikeden bir yastıklı gezdirme minder
- Beyaz canfesten şilte

Bu dahi üst katta kara tarafında gündüzlük odasına sarfolunan

- Beyaz pike pencere perdesine kapı perdesine
- Perde ve kapı perdesi derúnuna beyaz madampol
- " " " " pike
- Sıra saçak
- Kanepa ve bir yastıklı minder üzerine dikişli makat beyaz atlas

Devletlü necâbetlü Yusuf Efendi hazretlerinin üst katta gündüzlük odasına sarfolunan

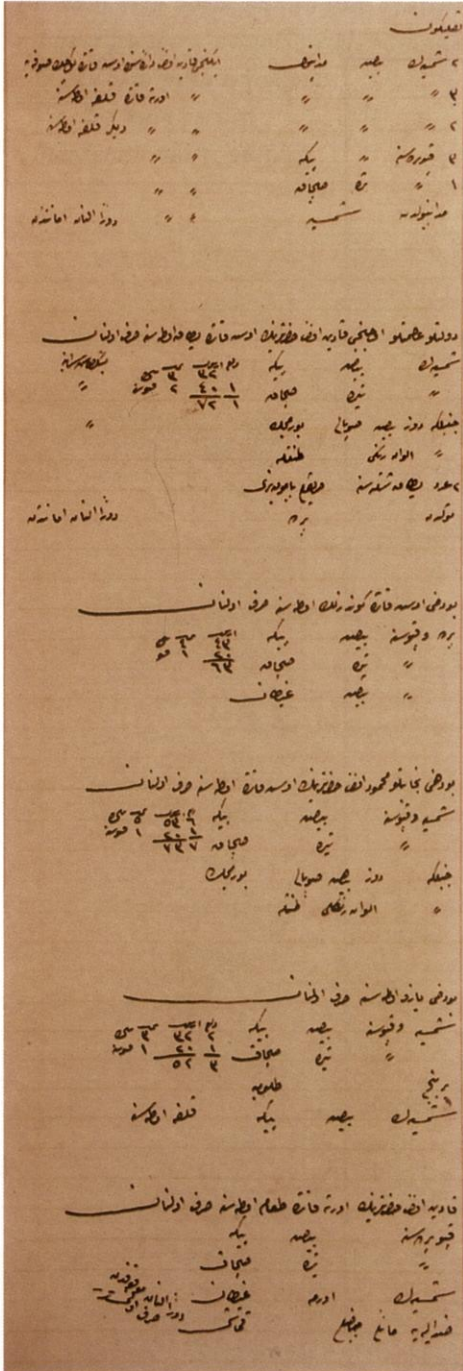
- 5 adet şemsiyelere nobudi sııklı pamuk bezi
- Kapı perdesiyle sandalyelere beyaz pike
- Kapı perdesine sıra saçak
- 3 adet şemsiyelere nobudi pamuk bezi
- Kapı perdesiyle ayak iskemlesine beyaz pike
- " " sıra saçak

Bu dahi yatak odasına

Bu dahi ismetli Sultan Efendi hazretlerinin yatak odasına sarfolunan

- 3 adet şemsiyelere nobudi pamuk bezi Beşiktaş Sarayı'na
- Kapı perdesiyle yatak takımına beyaz pike “
- “ “ “ “ beyaz madampol “
- “ sıra saçak “
- Yatak şiltesine sııklı pamuk bezi “
- Cibinliğe düz beyaz sopalı bürümcük “
- “ “ “ “ “
- “ yeşilli “
- Şemsiyelere gaytan “

Bu dahi yatak odasına sarfolunan

sayfa 34 (devam)

- 2 şemsiyelere beyaz madampol 2. Kadınefendi dairesinde üst katta küçük sofaya
- 3 şemsiyelere beyaz madampol “ “ orta katta kalfa odasına
- 2 şemsiyelere beyaz madampol “ “ “ “ diğer kalfa odasına
- 3 kapı perdesine beyaz pike 2. Kadınefendi dairesinde diğer kalfa odasına
- 1 kapı perdesine sıra saçak “ “ “ “ “
- Madampolden şemsiye “ “

Devletli ismetli Üçüncü Kadınefendi hazretlerinin üst katta yatak odasına sarfolunan

- Şemsiyelere beyaz pike Beşiktaş Sarayı'na
- Şemsiyelere sıra saçak “
- Cibinliğe düz beyaz sopalı bürümcük “
- Cibinliğe elvan rengi.....
- 2 adet yatak şiltesine sııklı pamuk bezi

Bu dahi üst katta gündüzlük odasına sarfolunan

- Perde ve kapısına beyaz pike
- Perde ve kapısına sıra saçak
- “ “ beyaz gaytan

Bu dahi necâbetli Mahmud Efendi hazretlerinin üst katta odasına sarfolunan

- Şemsiye ve kapısına beyaz pike
- Şemsiye ve kapısına sıra saçak
- Cibinliğe düz beyaz sopalı bürümcük
- Cibinliğe elvan renkli

Bu dahi yazı odasına sarfolunan

- Şemsiye ve kapısına beyaz pike
- “ sıra saçak
- Prinç tulumba Kalfa odasına
- Şemsiyelere beyaz pike Kadınefendi hazretlerinin orta katta taam odasına sarfolunan

Kadınefendi hazretlerinin orta katta taam odasına sarfolunan

- Kapı perdesine beyaz pike
- Kapı perdesine sıra saçak
- Şemsiyelere örme gaytan
- Sandalyeye mavi çubuklu kumaş

sayfa 35

Devletlü ismetlü Dördüncü Kadınefendi hazretlerinin üst katta yatak odasına sarfolunan

- Şemsiye kapı ve yataklığına beyaz pike Beşiktaş Sarayı'na
- Sıra saçak
- Makat ve yastıklara beyaz madampol
- Cibinliğe güvez beyaz sopalı bürümcük
- " " " "

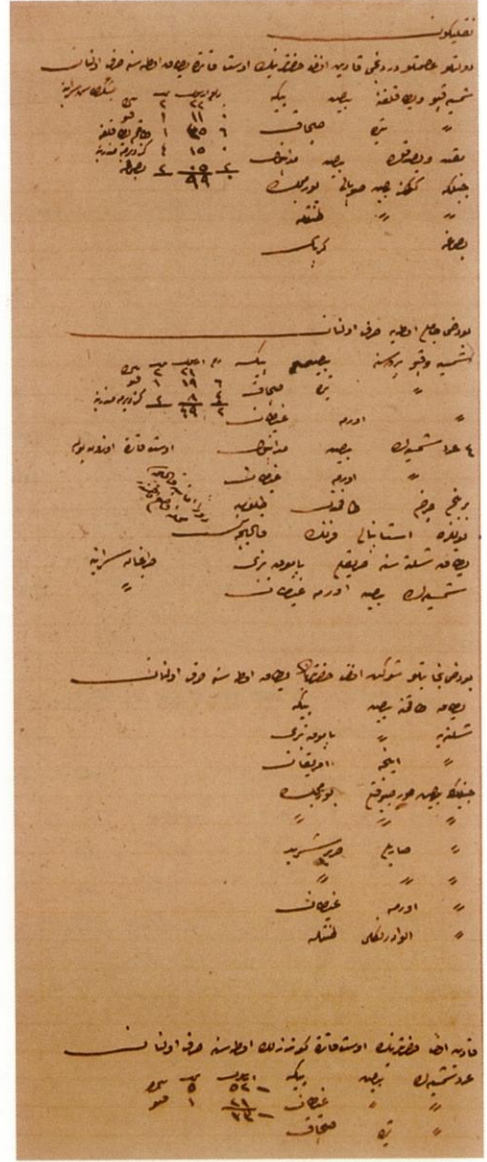
- Basamağa kirbâs

Bu dahi necâbetlü Şevket Efendi hazretlerinin yatak odasına sarfolunan

- Yatak takımına beyaz pike
- Şilteye beyaz pamuk bezi
- Şilteye ince amerikan
- Cibinliğe beyaz mor çubuklu bürümcük
- " " " " "
- Cibinliğe sarılı harir şerit
- " " " "
- Cibinliğe örme gaytan
- Cibinliğe elvan renkli

Kadınefendi hazretlerinin üst katta gündüzlük odasına sarfolunan

- Şemsiyelere beyaz pike
- Şemsiyelere beyaz gaytan
- " sıra saçak

Sayfa 36

Bu dahi İsmetlü Sultan Efendi hazretlerinin yatak odasına sarfolunan

- 2 adet şemsiyeye nobudi pamuk bezi Beşiktaş Sarayı'na
- Kapu ve yataklığa beyaz pike
- " " sıra saçak

- 2 şilteye sııklı pamuk bezi

- Yatak minderine kirbas

- " " "

- Yasdıkların arkasına beyaz madampol

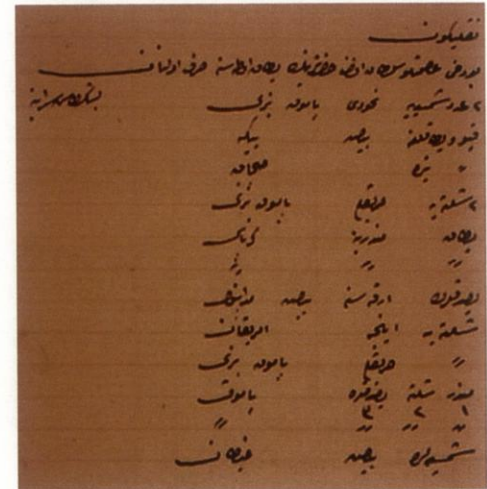
- Şilteye ince amerikan

- " sııklı pamuk bezi

- Minder şilte yasdıklara pamuk

1 2 3
- " " " "

- Şemsiyelere beyaz gaytan

Sayfa 37

Bu dahi orta katta kalfanın odasına sarfolunan

- Şemsiyelere nobudi pamuk bezi
- Yatak şiltesine beyaz pike
- Perdelere harir püskül
- Perdelere prinç çengel
- Pikeden şemsiye Devren alınan emanetten
- Madampolden şemsiye " " "

Devletlü ismetlü Beşinci Kadınefendi hazretlerinin orta katta gündüzlük odasına sarfolunan

- Şemsiye ve gezdirme minderlerine beyaz pike 5 şemsiye 5 gezdirme minderi
- Şemsiye ve gezdirme minderlerine ince amerikan
- " " " pamuk
- 1 takım sandalye püsidelerine beyaz madampol

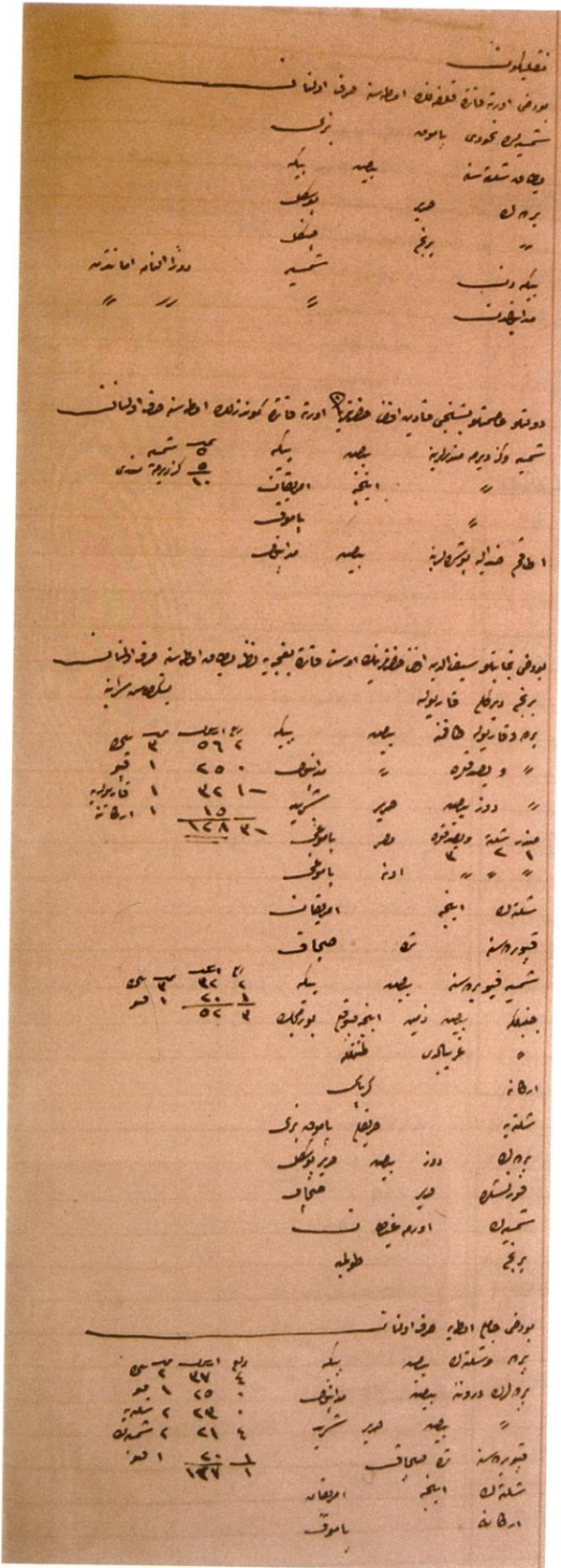
Bu dahi necâbetlü Seyfettin Efendi hazretlerinin üst katta bahçeye nâzır yatak odasına sarfolunan

Beşiktaş Sarayı'na

- Prinç direkli karyola
 - Perde ve karyola takımına beyaz pike
 - Perde ve yastıklara beyaz madampol
 - Düz beyaz harir şerit
 - Minder, şilte ve yastıklara Mısır pamuğu
1	2	3
- Minder, şilte ve yastıklara Adana pamuğu
 - Şiltelere ince amerikan
 - Kapı perdesine sıra saçak
 - Şemsiye kapı perdesine beyaz pike
 - Cibinliğe beyaz zemin ince çubuklu bürümcük
 - Erkâna kirbâs
 - Şilteye sıvıklı pamuk bezi
 - Perdelere düz beyaz harir püskül
 - Kornişlere harir saçak
 - Şemsiyelere örme gaytan
 - Prinç tulumba

Bu dahi camlı odaya sarfolunan

- Perde ve şiltelere beyaz pike
- Perdelerin derûnuna beyaz madampol
- " " beyaz harir şerit
- Kapı perdesine sıra saçak
- Şiltelere ince-amerikan
- Erkâna pamuk

sayfa 38

İsmetlü Baş İkbâl hanımefendi hazretlerinin orta katta bahçeye nâzır gündüzlük odasına sarfolunan

- 5 adet şemsiyelere nobudi pamuk bezi
- 1 adet kapı perdesine beyaz pike

Bu dahi taam odasına sarfolunan

- 2 adet şemsiyelere nobudi pamuk bezi
- 1 adet kapı perdesine beyaz pike
- İstanpalı kalıçe

sofaya

İsmetlü İkinci İkbâl hanımefendi hazretlerinin gündüzlük odasına sarfolunan

- 2 adet şemsiyelere nobudi pamuk bezi
- " " " " " "
- 1 adet kapı perdesine beyaz pike
- " " " sıra saçak

Yatak odasına

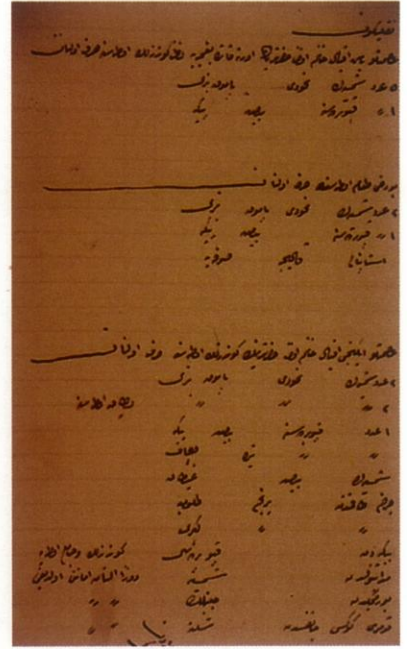
- Şemsiyelere beyaz gaytan
- Çarh takımına prinç tulumba
- " " köprü
- Pikeden kapı perdesi
- Madampolden şemsiye
- Bürümcükten cibinlik
- Kırmızı güvez canfesten şilte

Gündüzlük ve camlı odaya

Devren alınan emanetten

" " "

" " "

sayfa 41

İsmetlü Üçüncü İkbâl hanımefendi hazretlerinin orta katta bahçe tarafında yatak odasına

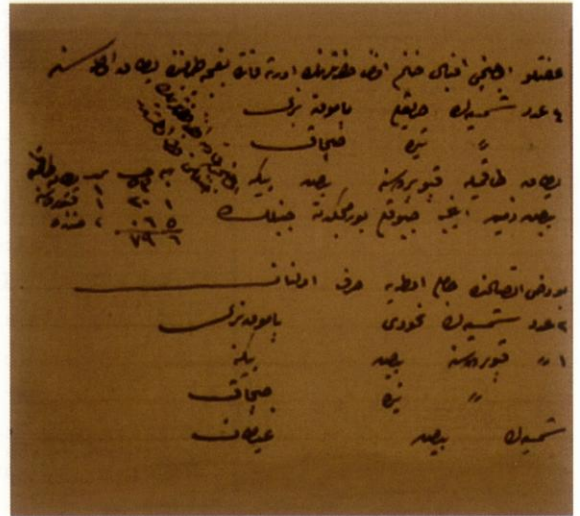
- 4 adet şemsiyelere sııklı pamuk bezi
- Şemsiyelere sıra saçak

Yatak takımıyla kapı perdesine beyaz pike Üçüncü Kadınefendi hazretlerinin cibinliğine sarfolunmuştur.

Beyaz zemin ince çubuklu bürümcükten cibinlik

Bu dahi ittisalinde camlı odaya sarfolunan

- 2 adet şemsiyelere nobudi pamuk bezi
- 1 adet kapı perdesine beyaz pike
- Kapı perdesine sıra saçak
- Şemsiyelere beyaz gaytan

sayfa 42

Bu dahi ittisalinde bahçe tarafında gündüzlük odasına sarfolunan

- 2 adet şemsiyelere nobudi pamuk bezi
- 1 adet kapı perdesine beyaz pike
- " " sıra saçak

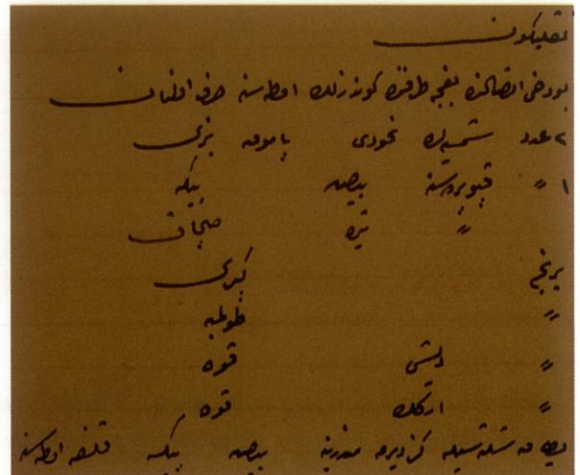
Prinç köprü

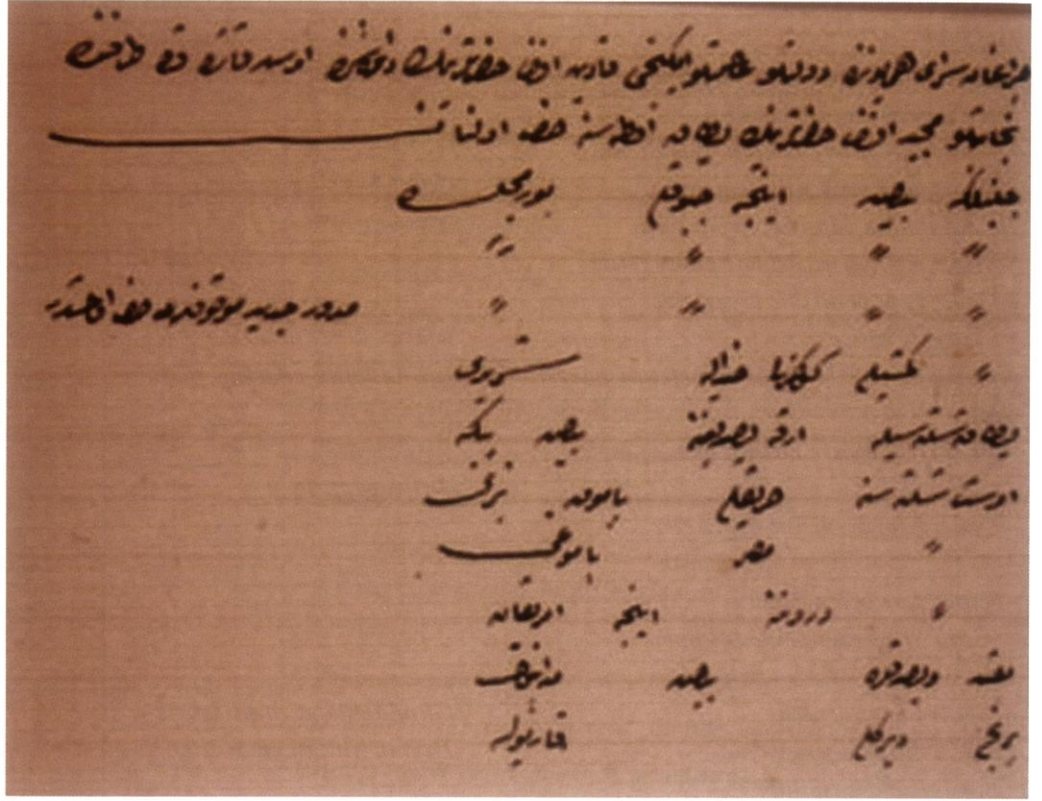
" tulumba

" dişi kova

" erkek kova

Yatak şiltesiyle gezdirme minderine beyaz pike kalfa odasına

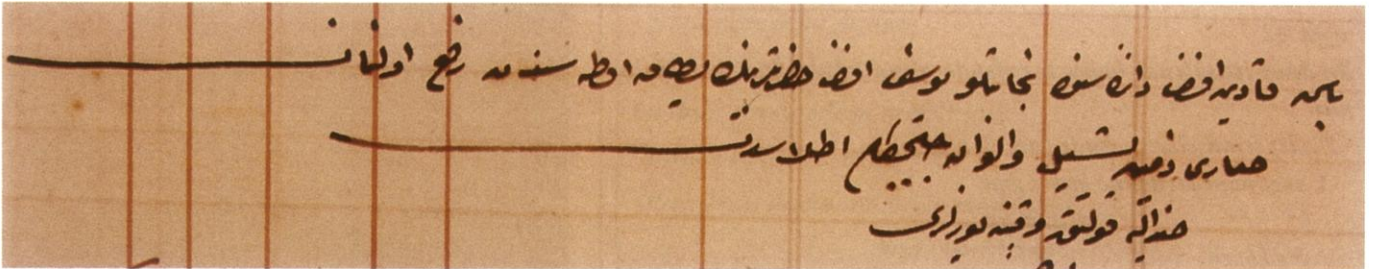

Sayfa 56

Çırağan Sarayı Hümâyünü'nda devletlü ismetlü ikinci kadınefendi hazretlerinin dairesinde üst katta kara tarafında necâbetlü Mecid Efendi hazretlerinin yatak odasına sarf olunan

- Cibinliğe beyaz ince çubuklu bürümcük
- " " " " "
- " " " " "
- " gümüşili güvezli sandalye şeridi
- Yatak şiltesiyle arka yasdığına beyaz pike
- Üst şiltesine sııklı pamuk bezi
- " Mısır pamuğu
- " derünuna ince amerikan
- Makat ve yasdıklara beyaz madampol
- Prinç direkli karyola

Sayfa 106

Başkadınefendi dairesinde necâbetlü Yusuf Efendi hazretlerinin yatak odasından ref' olunan

- Sarı zemin yeşil ve elvan çiçekli atlasdan sandalye koltuk ve kanepeler

DEFTER 1822
1284 SENESİ MABEYN'DE BULUNANLARA vs. VERİLEN PARALAR
DEFTERİ

نجانبه افندي وعصمتوسطان افندي ووظو قاربه افندي حضرتنه امه عبدالر

نجانبه يوسف افندي حضرتنه ۱۲۵۰۰ ارده بيگ	عصمتوسطان افندي حضرتنه ۹۰۰۰ لقمچ بيگ	نجانبه محمد و محمد اولد الير افندي حضرتنه ۹۰۰۰ لقمچ بيگ	عصمتوسطان افندي حضرتنه ۷۵۰۰ ارده بيگ
وظو باش قاربه افندي حضرتنه ۱۰۰۰۰ ارده بيگ	وظو اولمقي قاربه افندي حضرتنه ۱۰۰۰۰ ارده بيگ	وظو اولمقي قاربه افندي حضرتنه ۱۰۰۰۰ ارده بيگ	وظو حزنه و اولمقي حضرتنه ۷۵۰۰ ارده بيگ
۷۵۰۰ نجم بيگ			

Sayfa 3

Necâbetlü efendiler ve ismetlü Sultan efendi ve devletlü Kadın efendiler hazerâtına
ihşân-ı aliyyeleri.

Necâbetlü Yusuf efendi hazretlerine	12500	kuruş
İsmetlü Saliba Sultan aliyetüşşan hazretlerine	9000	kuruş
Necâbetlü Mahmud Celâleddin efendi hazretlerine	9000	kuruş
İsmetlü Nazime Sultan aliyetüşşan hazretlerine	7500	kuruş
Devletlü Baş kadın efendi hazretlerine	10000	kuruş
Devletlü İkinci kadın efendi hazretlerine	10000	kuruş
Devletlü Üçüncü kadın efendi hazretlerine	10000	kuruş
Devletlü Hazinedar usta hazretlerine	7500	kuruş

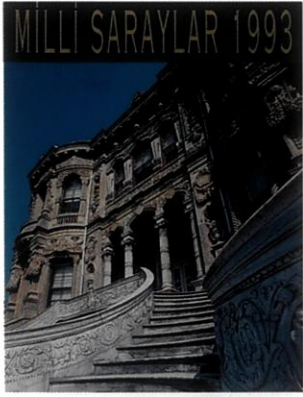
DİPNOTLAR

- 1 Milli Saraylar Arşivi, Defter no: 287, Mefruşat Dairesi'nce saray ve köşklere döşenen yeni eşya kayıtları. (H. 1291-1292)
- 2 Defter no: 287, s. 68, 106-107, 109.
- 3 L. Saz, *Harem'in İç Yüzü*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974, s. 96.
- 4 Defter no: 287, s. 56.
- 5 Defter no: 287, s. 31, 34-35, 37.
- 6 L. Saz, *age.*, s. 139.
- 7 M. Ç. Uluçay, *Padışahların Kadınları ve Kızları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980, s. 162-164.
- 8 L. Saz, *age.*, s. 39-40.
- 9 Defter no: 287, s. 33.
- 10 L. Saz, *age.*, s. 97-98.
- 11 Defter no: 287, s. 37.
- 12 L. Saz, *age.*, s. 41-42, 96, 100.
- 13 Balıkhane Nâzırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2001, s. 321.
- 14 Defter no: 287, s. 35, 37, 41.
- 15 Balıkhane Nâzırı Ali Rıza Bey, *age.*, s. 316.
- 16 M.S.A. Defter no: 1822 (H. 1284)

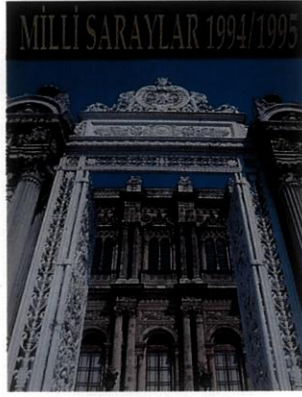
KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Saray, Belge no: 1254, 6248. (H. 1267)
- Milli Saraylar Arşivi, Defter No: 287, Mefruşat Dairesi'nce saray ve köşklere döşenen yeni eşya kayıtları. (H.1291-1292).
- Milli Saraylar Arşivi, Defter No: 1822, (H. 1284).
- Balıkhane Nâzırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, İstanbul, Kitabevi Yay., 2001.
- SAZ, Leyla, *Harem'in İç Yüzü*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *Padışahın Kadınları ve Kızları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1980.

Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları

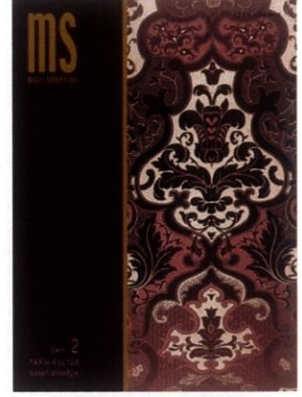
Milli Saraylar 1993
Türk./İng., 172 s.

Milli Saraylar 1994-1995
Türk./İng., 148 s.

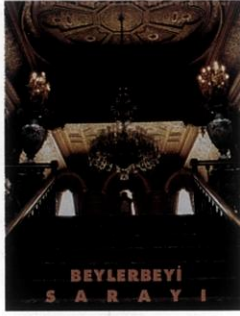
MS Sayı 1, 204 s.

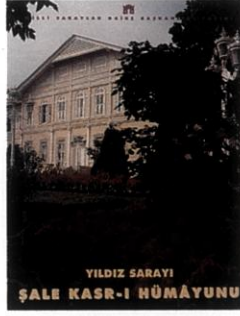
MS Milli Saraylar, Sayı 2, 104 s.

Dolmabahçe Sarayı
Türk./İng., 142 s.

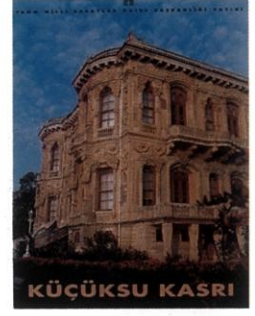
Beylerbeyi Sarayı
Türk./İng., 86 s.

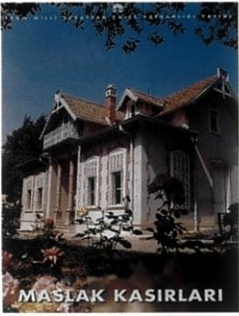
Yıldız Sarayı
Şale Kasrı Hümayunu
Türk./İng., 70 s

İhlamur Kasrıları
Türk./İng., 74 s.

Küçüksu Kasrı
Türk./İng., 74 s.

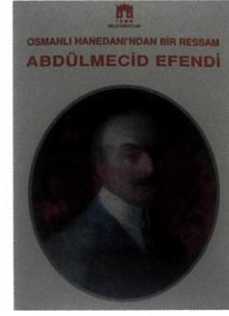
Maslak Kasrıları
Türk./İng., 50 s.

Aynalıkavak Kasrı
Türk./İng., 76 s.

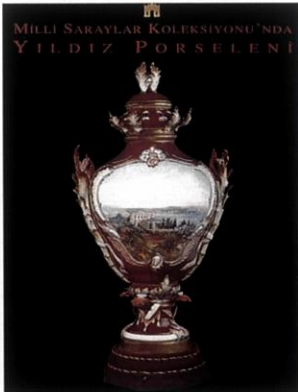
Yalova Atatürk Köşkları
Türk./İng., 26 s.

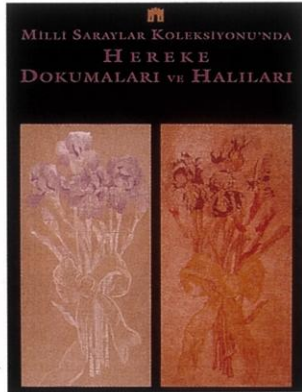
Osmanlı Hanedanı'ndan Bir Ressam
Abdülmecid Efendi, 96 s.

Milli Saraylar
Türk.-İng., 42 s.

Milli Saraylar Koleksiyonu'nda
Yıldız Porseleni
Türk./İng., 146 s.

Milli Saraylar Koleksiyonu'nda
Hereke Dokumaları ve Halıları,
288 s.

Milli Saraylar
Saat Koleksiyonu
Türk.-İng., 114 s.

Milli Saraylar Aydınlatma
Araçları Koleksiyonu
Türk.-İng., 126 s.

Milli Saraylar
İstima Araçları Koleksiyonu
Türk.-İng., 116 s.

Milli Saraylar bünyesinde yer alan satış merkezlerinde saray, köşk ve kasırlarımızı tüm yönleriyle tanıtıcı kitap, broşür ve kartpostal gibi yayınların yanısıra Yıldız ve Hereke fabrikalarımızın ürünleri ile takıdan giyim eşyasına uzanan çeşitlilikte özgün hediyelik eşya satışı yapılmaktadır.

Dolmabahçe Sarayı Saat Kulesi Kafeteryası (üstte) yaz ayları boyunca akşam 22.00'ye kadar hizmet veriyor.

Kafeteryada sıcak içecekler ve meşrubat çeşitlerinin yanı sıra tost ve dondurma servisi yapılmaktadır.

Beylerbeyi Sarayı, İhlamur Kasrı, Maslak Kasırları'nın bahçelerinde yer alan kafeteryalar ise gezi saatleri içinde ziyaretçilere hizmet vermektedir.

Dolmabahçe Sarayı	Beşiktaş, İstanbul.	Tel: 0212 236 90 00 Pbx
Beylerbeyi Sarayı	Beylerbeyi, İstanbul.	Tel: 0216 321 93 20 Pbx
Yıldız Şale	Beşiktaş, İstanbul.	Tel: 0212 259 45 70 Pbx
İhlamur Kasırları	Beşiktaş, İstanbul.	Tel: 0212 259 50 86
Maslak Kasırları	Maslak, İstanbul.	Tel: 0212 276 10 22
Aynalıkavak Kasrı	Hasköy, İstanbul.	Tel: 0212 256 97 50
Küçüksu Kasrı	Anadolu Hisarı, İstanbul.	Tel: 0216 332 33 03
Yalova Atatürk Köşkü	Termal, Yalova.	Tel: 0226 675 70 21
Florya Atatürk Deniz Köşkü	Florya, İstanbul.	Tel: 0212 426 51 51 Pbx
Yıldız Çini ve Porselen Fabrikası	Beşiktaş, İstanbul.	Tel: 0212 260 23 70
Hereke İpekli Dokuma ve Halı Fabrikası	Hereke, Kocaeli.	Tel: 0262 511 24 57
Beykoz Kasrı	Beykoz, İstanbul.	Tel: 0216 424 16 38